

Osmanlıların yarı - sömürge oluşu

 ant

Tevfik Çavdar

Tevfik avdar

**OSMANLILARIN
YARI-SÖMÜRGE
OLUŞU**

Telif Hakkı :
ANT YAYINLARI

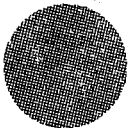
İlk Yayını :
ANT YAYINLARI
Ocak 1970, İstanbul

Kapak :
İNCI ÖZGÜDEN

Dizgi - Tertip :
ES - İN MATBAASI

Baskı :
AHMET SARI MATBAASI

ANT YAYINLARI
Cağaloğlu, Bařmusahip Sok. 10/12 - İSTANBUL

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na girdiği günlerde bir yarı-sömürgeydi. 19. yüzyıl boyunca batılı güçlerin sürekli ekonomik baskıları bu sonucu meydana getirmişti. Başta İngiltere olmak üzere bütün kapitalist güçler önceleri borçlandırma ile başlayan bir ekonomik müdahaleyi gerçekleştirmiş, yüzyıl sonunda imparatorluğu bağımlı, her türlü sömürüye açık bir toplum haline dönüştürmüşlerdi.

Ülkenin yarı-sömürge biçimine dönüşme süreci içerisinde aydınlar yetersiz bir direnç göstermişlerdir. Bu yetersizliğin en önemli nedeni, bu kişilerin toplumun ve ekonominin yapısını bilmeden batının üst yapı kurumlarına bir kurtarıcı gibi sarılmalarıdır. Batı ülkelerinin sanayileşmeden ileri gelen güçlenmelerinin nedenini yanlış bir bulgu ile üst yapı kurumlarına bağlayan Türk aydınları, ülkenin içinde bulunduğu çıkmazı bir kısır döngü haline getirmişlerdir. 19. yüzyıl sürecinde Türk aydınlarının düşün alanında verdikleri yapıları gözden geçirdiğimizde, toplumun sorunlarına buldukları çözümlerin ne denli dü-

zeyde bir nevi aldatmacadan ibaret çözümler olduğunu görürüz. Bu nitelikteki çözümler, batılı güçlerin sırası geldiğinde sömürüyü kolaylaştıran bir köprübaşı gibi kullandıkları Osmanlı toplumuna yabancı kurumların Türkiye'ye girmesini kolaylaştırmış; sonunda halk yığınlarının yaşama düzeylerini yükselten hiçbir şey getirmedikleri için de, aydınlarla halkın arasını açmıştır. Özellikle 1850'den sonra aydınlarla halk arasındaki bu kültür ikileşmesi, aydınların topluma ve halklarına yabancılaşması gibi bir sonuç vermiştir. Halkla aydınlar arasındaki bu kültür açıklığının sivrilmesi, batılı güçlerin imparatorluğu sömürme amacına büyük ölçüde yardım etmiştir. Böylece dış güçler, sırası geldiğinde, bilgisiz, tutucu kitleleri aydınlara karşı kıskırtmışlar, meydana gelen çekişmeler sonunda aydın-halk ayrılığının sivrilmesini daha artırmışlar, ülkenin gücünü iyice kırmışlar, sırası geldiğinde de batının üst yapı kurumlarını aydınlar kanalıyla yurda sokarak aydınların halklarına yabancı düşmelerini sağlamışlardır. Yirminci yüzyıla girdiğimizde Osmanlı aydını halkından iyice ayrı düşmüş, toplumuna yabancı bir kişi niteliğine dönüşmüş bulunuyordu. Aydınların bu niteliği onun toplum içerisinde yalnız kalması sonucunu doğal olarak vermiştir. Kendi halkından ayrı düşürülmüş, yalnız insan olmanın tüm bunalımlarına sahip olan bu aydınların, iktidarları için, istemeyerek de olsa, dış güçlere dayanmaları gerekmiştir. Enver'in, Talât'ın Almancılığı bu nedene dayanmaktadır. Halkı aydına karşı düşürülmüş bir toplumda dış ülkelerin sömürü düzeni kolaylıkla kurulmuştur... ve de sürüp gitmiştir.

Bu kitapta Osmanlı ülkesinin nasıl yarı sömürgeleştiğini dış kaynaklara dayanarak ortaya koymağa çalıştık. Bu olay derinliğine incelendiğinde çok daha büyük ölçülü yapıtlar ortaya koymak mümkündür. Biz bu ayrıntılı incelemeyi gerçekleştiremedik. Gelecekte, daha geniş im-

kanlara sahip araştırmacıların, böylesine ayrıntılı incelemeleri gerçekleştirecekleri kanısındayız.

İncelemede İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nun kitaplığından ve British Museum'un kaynaklarından çok yararlandık. Elinizdeki bu kitap, Türk Bağımsızlık Savaşı ile ilgili çok daha geniş bir araştırmanın yan ürünü olarak ortaya çıktı. Amacımız, Türk halkı ile aydını arasındaki kültürel ikileşmeden yararlanan kapitalist ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu'nu kültür ve ekonomi yönünden nasıl paylaştıklarını açık ve seçik bir biçimde ortaya koymaktı. Bu kitaptaki bulguların ilerde konuyu çok daha derinliğine araştırarak olan kişilere yararlı bir kaynak olacağı umundayız. Bu arada konuyu, okuyucunun (eğitim düzeyi farklarına bakılmaksızın) anlaması için, mümkün olduğu kadar basite indirmeye çalıştık.

Kitabın yazılışı sırasında karşımıza çıkan en önemli sorun dil sorunu olmuştur. Okuyucunun rahat anlayabilmesi için özenli bir öz türkçeden çok, günlük hayatta sık sık kullandığımız terimler seçilmeğe çalışılmıştır. Fakat bu konuda tam bir başarıya ulaştığımızı söyleyemeyiz. «Asır» ve «Yüzyıl» gibi aynı anlamlı terimleri değişik yerlerde birlikte kullandığımız olmuştur. Böylece dildeki özeni yitirme bahasına okuyucuyu yeni terimlere doğru itmeğe çalıştık. Asıl amacımızın dil olmaması, bu konuda ileri sürebileceğimiz tek savunma kanıtıdır.

Kitapta dip notlar, okuyucu sıkmamak, akıcılığı ak-satmamak amacıyla sona konmuştur. Zorunluluk olmadıkça dip notlar kullanmaktan kaçınılmıştır.

1 | Görünüm

■ «Levant»lar Dünyası ve Osmanlı İmparatorluğu

İkinci Viyana kuşatması (1683) Osmanlı İmparatorluğu'nun hayatında bir dönüm noktası olarak kabul edilir. İmparatorluğun, bu kuşatmayı takip eden Karlofça Barışı'nın (1699) arkasından önce duraklayıp, sonra da gerilediği bütün tarih kitaplarımızda yazılmaktadır. Askeri genişleme, yani toprak kazancı yönünden bu anlatımda bir hata yoktur. Fakat toplumsal ve ekonomik kurumların etkinliği açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme devri, yukarda değindiğimiz tarihlerden daha önceki yıllarda başlar. Gerçekte, bir toplumun yada devletin gerilemesini dar tarihsel kesitler içerisinde tanımlamak yanlışır. Örneğin Osmanlılara mal olmuş kurumların bazılarında gerileme ve yozlaşma 14. asırdan önce, yani bu kurumların Osmanlılarca devralınmasından evvel başlamıştır. Soruna açıklık kazandırabilmemiz, bütün Doğu Akdenizi, hatta Akdeniz çevresini bir bütün olarak ele almakla mümkündür.

Tarih boyunca Akdeniz çevresindeki ülkeler yalnız coğrafi açıdan değil, toplumsal yapı ve halklarının davranışları açısından da bir bütün meydana getirirler. Dünya ticareti, daha ilk çağlardan itibaren bu çevrede, özellikle Doğu Akdeniz'de yoğunlaşmıştır. Akdeniz'in ticarete uygun kıyılarında şehir devletler ortaya çıkmıştır. Bu devletlerin ortadan kalkması Doğu Akdeniz'deki ticaretin yoğunlaşması olayını değiştirmemiştir. İskenderiye'den, kıyıyı izleyerek Dalmaçya'ya kadar ortaya çıkan liman-ticaret şehirleri, bunların içerele uzanan yolları üzerindeki ara sanayi-ticaret şehirleri, kendisine özgü bir toplumsal yapının doğmasına sebep olmuştur. Bu ortamda yaşayan toplumların ortak özellikleri, ilerde «Levant» adını vereceğimiz bir toplum grubunu oluşturmuştur.

Roma ve Bizans İmparatorlukları zamanında, sözünü ettiğimiz Doğu Akdeniz sahil kuşağı tüm özelliklerini korumuş ve geliştirmiştir. İslam dini bu sahil kuşağının derinliklerinde doğdu. Müslümanlığın kuralları, bu kural-ların o güne kadar Doğu Akdeniz'de iyice belirlenmiş bulunan ticaret eylemlerini ne oranda değiştirdiği konumuz dışı. Fakat, Türk toplumunun sosyo-ekonomik yapısını inceleyen iktisat tarihçilerimizin İslam kurumları üzerin-de ayrı bir önemle durmaları gereğine işaret etmeliyiz.

Hristiyanlık ve islamlık arasında, toplumbilim açı-sından göze çarpan bir fark vardır. Şöyle ki, başlangıçta Hristiyanlık bir köleler dini olarak ortaya çıkmıştır. Filis-tin'de, Roma'lıların ve onlarla işbirliği yapan yerli kişi-lerin sömürüsüne karşı bir direnç olarak meydana gel-miş ve halk yığınları arasında hızla gelişmiştir. Zamanla egemen sınıfların dini haline gelmiş, nihayet devletlerin resmi dini olarak kendini kabul ettirmiştir. Bu son aşama-da devleti belirleyen egemen sınıfların bir baskı aracı olarak geniş ölçüde kullanılmıştır. Ortaçağ karanlığında hristiyanlığın yüklendiği görev budur.

İslam dininin gelişimi ise bu anlattıklarımıza ters yöndedir. Çıkışta müslümanlık egemen bir sınıfın dinidir. Bu sınıf müslümanlığın toplumun alt katlarına yayılması- nı sağlamıştır. İslam tarihi yukardan aşağıya doğru olan bu genişlemenin bir çok izlerine sahiptir. İslam kuralları- nın bütün toplum katlarıncı kabul edilebilmeleri için, de-mokratik ve halktan yana olma zorunluluğu kendiliğın-den ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan müslümanlığın egemen sınıfın, dolayısıyla devletin resmi dini olarak doğ-ması, islam dinini, bir nevi kamu düzeni kuralları dizisi olarak oluşturmuştur. Hristiyan toplumlarda kilise ve dev-let ayrı iki kurum olarak mevcut iken, müslüman toplumlarda tek bir kurum olarak karşımıza çıkar. Bu durum 19. asır Osmanlı İmparatorluğu'nun temel sorunlarından biri olarak sık sık karşımıza çıkmıştır. Günümüzde de aynı sorun, toplumsal yapımızın ana çelişmelerinden biri olarak mevcuttur.

Hristiyanlık ve müslümanlığın gelişimlerdeki ters yönlü oluşum, Ortaçağ karanlığında Akdeniz yöresi topl-mlarının temel çelişmesi haline gelmiştir. Bu temel çelişme İslam Devleti'nin Fransa'da Orleans'a, Osmanlı İm-paratorluğu'nun Viyana'ya kadar yayılmasının nedenleri-nin başında gelir. İslam Devleti'nin genişlemesi sırasında sahil kuşağı tüccar şehirleriyle ve Bizans'la temas etmesi, doğudaki Fars kurumlarının da islam sarayına ağır ağır girişi, islam kurumlarının yozlaşmasına sebep olmuştur. Bu dönemde Orta Asya'dan gelen Türk boyları islam di-nini kabul ederek sarayın ve devletin savaş gücünü mey-dana getirmeğe başlamışlardır. Yakındoğu'ya hakim olan islam devlet ve beylikleri arasındaki çekişmeler, bu böl-geden geçen ticaret yollarının kapanmasına sebep olunca, batıda haçlı ordusu fikri doğmuştur. Haçlı seferleri, din-sel bir cihad görünümü arkasında Akdeniz'in ticari haya-tını tekrar canlandırma gayesini besleyen, tam anlamıyla

ekonomik amaçlı savaşlardır. Sonunda Doğu Akdeniz'in toplumsal yapısı büyük bir değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliğin etkisi günümüze kadar gelir. Haçlılar, Venedik'i, «Levant» dünyası adını vereceğimiz Doğu Akdeniz sahil kuşağının en güçlü tüccar devleti haline getirmişlerdir. Fakat bunun dışında, haçlıların bölgeye getirdikleri (ve de etkisini günümüze dek sürdüren) kurum «kapitulasyon»lardır. Doğu Akdeniz sahil kuşağında, haçlı seferleri süresince batılı tüccarlar imalathane ve depolarını kurmuşlar ve haçlı ordularının etkisiyle de bunların korunması için bazı haklar elde etmişlerdi. Bu dönemde, sahil kuşağındaki şehirler, tüccarlara vergiden muafiyet, kendi adalet kurumlarını kurma ve işletme gibi imtiyazlar da vermişlerdi. Zamanla bu imtiyazlar adeta bir veri gibi kabul edilmeğe başlanmış ve bölge ticaretinin ayrılmaz unsuru haline gelmiştir.

Okyanusların geçilmesi ve Cape yolunun keşfinden sonra Akdeniz ekonomik önemini kaybetmeğe başlayınca, ticaret yollarının tekrar bu bölgeye dönmesi için sözünü ettiğimiz ayrıcalıklar artırıldı. Sahil kuşağındaki şehirlerde ve bunlarla iş yapan içerideki ara beldelerde tüccarlar ve imalathane sahiplerinden oluşan toplum katı güçlendi. Bu toplum katına (yada grubuna) «Levantlar» diyoruz. Levantlar genellikle uluslararası bir insan olma yapısında, ekonomik güçlerine güvenen bir grup olarak geliştiler.

Osmanlı İmparatorluğu bölgeye hakim olduğunda, bu toplum katını ve ayrıcalıklarını bir veri gibi aynen kabul etti. Devletin kuruluş döneminde, bu nedenden ötürü, ekonomik hayatın dışı bağlı bir biçimde oluşumu, askeri genişlemelerin yanısıra imparatorluğun en büyük zaafı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Doğu Akdeniz sahil kuşağının hemen arkasında, dağlar, yaylalar yada çöller arasında, bir anlama kıyıda-

ki tüccar şehirlerine bağlı ara şehirler bulunurdu. Bunların dışında, ulaşım imkanları çok sınırlı kırsal alanlar ve çöller vardı. Bu bölgede yaşayan halkları üç grupta toplamak mümkündür: Göçebeler, köylüler, şehirler halkı.

Göçebe halkların büyük bir bölümü, zaman içerisinde, asker olarak yada benzeri devlet hizmetlerini kabul ederek egemen sınıf haline dönüşmüştür. Osmanlı boyu bu oluşumun en güzel örneğidir. Bu biçimdeki bir oluşumu göstermeyen göçebe halklar ise, kendilerine özgü toplumsal kurumlarını muhafaza ederek yaşamışlardır. Uzun bir süre ilişki kurdukları halkların bazı toplumsal kurumlarını benimsemeleri, yozlaşmalarının başlıca nedeni olmuştur.

Köylüler, bölgenin en zor koşullar altında çalışan grubunu meydana getiriyorlardı. Doğal zekalarının yarattığı geniş imkanlara rağmen, şüpheci, içlerine kapanık bir görünümü günümüze kadar muhafaza etmişlerdir. Sulama olanaklarının yokluğu, verimsiz topraklarda tükenmek bilmeyen bir enerjiyle çalışmak zorunluluğu, bunların asırlar boyu geri, sömürüye ve baskıya karşı açık, dirençsiz toplumlar olarak yaşamaları sonucunu doğurmuştur.

Şehir halklarını incelerken kıyı tüccar şehirleri ile ara şehirler arasındaki farkları göz önünde tutmamız gerekir. Bölgenin batı ile olan ticareti kıyı şehirleri çevresinde yoğunlanmıştı. Batılı tüccarlar, haçlı seferleri süresince bu şehirlere yerleşmiş, bir önceki dönemden kalma hristiyan halk ile karışmıştı. Avrupa ile yakınoğu arasındaki ticarete aracı rolünü oynayan bu grup, her aracı gibi fazla lükse düşkün, ekonomik yönden etkin, karmaşık bir kültüre sahip olarak sahil kuşağının liman şehirleri yaşamını belirlemişti.

Sahil kuşağındaki şehirlerle kuzey Avrupa'daki Anglo-Sakson ve Töton şehirlerinin yaşamları arasında bazı temel farklılıklar vardır. Kuzeyde kapalı evler (ge-

nellikle bunlar büyük yapıları), sosyal, kültürel ve ekonomik hayatın merkezi halindeydi. Ancak, bazı özel durumlarda insanlar evleri terk ederek sokağa yada açık havaya çıkardı. (Panayır v.b. gibi) oysa Doğu Akdeniz kıyılarında bütün yaşam evlerin dışında sürdürülürdü. Açık hava kahveleri, forum meydanları, agoralar günlük yaşamın vazgeçilmez unsuru haline gelmişlerdi. Bu toplu ve de açık yaşama biçimi insanlar arasında dostluk, komşuluk duygularını geliştirmişti. Bundan ötürü Doğu Akdeniz yöresi, ilk demokratik kurumların doğduğu bölgedir. Ne var ki, bu demokratik kurumları ondokuzuncu asırda oluşan burjuva demokrasisi ile karıştırmamak gerekir.

Özetlersek: sahil kuşağı şehirlerinin halkı, zaman unsurunun önemli olmadığı kapitalizm öncesi ticaret ve sınıai hayatının karakteristik davranışlarına sahiptir.

Kıyı ile iç bölgeler arasında belirgin farklar vardı. Genellikle bir akarsuyun yada ticaret yolunun çevresinde meydana gelen ara şehirler halkının yaşam ve davranışları liman şehirleri halkından önemli farklılıklara sahipti. Bu şehirlerin genellikle bir suyun kenarında kurulmuş olmaları, çevrede yaşayan nüfusun yoğunluğunu artırmıştı. Merkezdeki şehrin çevresinde yakın mesafeli bir köyler kuşağı bulunurdu. Bu nitelikteki şehirlere en iyi örnek Şam ve Bursa'dır. Bu ara şehirleri, asırlar boyunca sahil kuşağı ile iç bölgeler arasında önemli bir fonksiyona sahip sanayi ve ticaret şehirleri özelliğini muhafaza etmişlerdir. Burada yaşayan, ticaretle uğraşan araçlar, sahil kuşağındaki levantenlerin temsilcileri gibiydiler. Geniş bir sermayeye sahip olmamaları, onları liman şehirlerine bağlı hale getirmişti.

Bu yerlerde de ticaret tek ve en önemli iktisadi faaliyet olarak göze çarpıyordu. Sermaye birikimi hiçbir zaman söz konusu olmamıştı. Kazançlar toprak, yapı ve mücevher gibi, değerlerini uzun dönemde yitirmeyen mal-

lara dönüştürülmüştü. Ana şehirlerde islamiyet egemen sınıfın dini olduğu için güçlü bir merkezîyetçi yönetim vardı. Bu yönetim, sahil kuşağı şehirlerinin aksine, demokratik kurum ve düşüncenin gelişimini engellemişti.

Osmanlı İmparatorluğu, nitelikleri böyle olan bir bölgenin mirasçısı olarak ortaya çıkmıştır. Akdeniz yöresinde hristiyan ve islam dinleri arasında mevcut temel çelişmeden de yararlanarak hızla gelişmiştir. Kendine özgü bir toprak düzenine sahip oluşu, bu gelişmenin önde gelen nedenlerinden biriydi. Fakat mirasçısı olduğu bölgenin toplumsal yapısından gelen etkenler nedeniyle, daha İstanbul'un fethi sıralarında yozlaşmağa başlamıştır. Bizans ve sahil kuşağı şehirleriyle olan ilişkileri artıkça, kendine özgü kurumlarındaki bozulmalar hızlanmış, islamdan gelen dinsel devlet olmanın yarattığı birliği ve gücü Fatih'ten sonra yitirmiştir... Herşeyi düzenlemesi gereken islamın kamu düzenine ilişkin kurallarının yanısıra kanunnameler yayınlanmağa başlamıştır. Daha bu dönemde (15. asırda) Osmanlı devleti bir ilim adamının tanımladığı gibi, «Artistik olduğu kadar, suni bir yapıya da sahipti. Her zaman batı için fazla doğulu, doğu için fazla Bizanslı görünümü muhafaza etmişti.»⁽¹⁾ İlk anda yadırganacak bir yargı olmasına rağmen, doğru yanları çok olan bir düşüncedir bu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri başarısı, ekonomik gelişmeyle desteklenmemişti. İmparatorluğun egemenliğinde sahil kuşağının ünlü Levant beldeleri, yapılarını ve faaliyetlerini aynen muhafaza etmişlerdi. Ticareti geliştirebilmek amacıyla Levantlara ve onların aracılık yaptığı devletlere verilen imtiyazlar sürekli olarak artırılmış, fakat bunlar da istenen ekonomik gelişmeyi sağlayamamıştı. Duru, kendine özgü toprak düzeni, ordunun başarısını bir süre desteklemiş, fakat batının ekonomik gelişimi ve ona bağlı olarak güçlenişi karşısında ordu da mağlup olmuştur.

İmparatorluğun ekonomik hayatını elinde tutan Levantların kapitalizm öncesi davranışlara sahip bir tüccar niteliğinde olduklarına önceden değinilmişti. Bunlar basit bir araçtan başka bir kişiliğe sahip değillerdi. Her araç gibi kolay para kazanıyorlar ve bu kazanç için sermayelerini fazla tehlikeye atmadıkları için de aynı kolaylıkla harcıyorlardı. Lüks tüketim, yaşamalarının tek amacı idi. Doğu Akdeniz sahil kuşağı şehirlerinin lüks tüketime olan düşkünlüğü günümüze kadar karşımıza çıkan önemli bir sorundur. Atina'nın Yunanistan'ın, İstanbul'un Türkiye'nin, Beyrut'un Lübnan'ın diğer bölgelerinden farklı olan yaşama alışkanlıklarını bir örnek olarak hatırlayabiliriz.

Osmanlı İmparatorluğu bölgenin sosyal ve ekonomik yapısını değiştirmeden genişledi ve durdu. Orta Çağ karanlığının islam lehine olan çelişmelerinden yararlandığı ölçüde genişlemişti, batıda doğmakta olan yeni üretim biçimi bu çelişmeyi temel çelişme olmaktan çıkarınca olaylar tersine işlemeğe başlamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu 1699 yılında din, dil ve ırk birliğine sahip olmayan bir ülke görünümündeydi. Bu görünümdeki bir ülkede toplumsal birliği iki yoldan sağlamak mümkündü: Ekonomik imkanları genişletmek; güçlü, merkeziyetçi bir yönetim kurmak. Birinci yol, o günlerin koşulları içerisinde gerçekleşmesi imkansız bir yöntemdi. Zaten tek başına sürekli bir çözümlü da değildi. İkinci yöntemi Osmanlılar denedi. Başlangıçta başarılı oldular, fakat genişlemenin en üst noktasında, güçlü merkeziyetçi bir yönetime sahip olmaktan çok uzaktılar. Vilayetler, bölgeler, kendi valilerine, kadılarına sahip, bir anlamda otonom yöreler biçiminde örgütlenmişlerdi. Prof. M. Akdağ'ın bir vesile ile belirttiği gibi imparatorlukta Bağdat halkı padişahın daha çok Bağdat Valisini ve kadısını sayardı (2).

Buna rağmen, Osmanlı yönetimi Türk yurdunda,

yani Anadolu'da güçlü bir biçimde yerleşmişti. İmparatorluğun egemen kurumlarının devamı için dayanılan tek kaynak Anadolu'ydu. Anadolu, imparatorluğun bütün yaşamı süresince maddi ve manevi bütün yükü çekmiş, onun devamının tek kaynağı olmuştu. Osmanlı devleti, Levantlar dünyasının yöneticisi olduğu günlerde bile, Anadolu'yu varlığının temeli olarak kabul etmiş, Milli Ant'ın çekirdek fikrini o zamanlardan ortaya koymuştu.

İmparatorluğun kapitalist aşamaya neden girememiş olduğu, sosyo-ekonomik yapısına hakim olan temel çelişmenin niteliği bu kitabın çerçevesi dışında kalmaktadır. Bilmemiz gereken, Osmanlıların Levantlar dünyasının mirasçısı olarak gördükleri, o dünyanın bütün kurumlarını, çelişmelerini devraldıkları, kendilerine özgü kurumların ise kısa zamanda yozlaşarak çöküntülerine yol açtığıdır. İmparatorluğun yaşamı boyunca Anadolu, dayanılan, yeri geldiğinde sömürülen tek kaynak olmuştur. Daha 15. asırda başlayan kurumsal gerileme ve yozlaşma, 19. asır başında en üst noktasına erişmiş bulunuyordu. İmparatorluk çökerken, bu çöküntünün nedeni olarak zaten yozlaşmış olan kurumlar ileri sürüldü. Yozlaşma nedenleri araştırılmadan toplumun kökenine kadar uzanan kurumların tümüne karşı olundu. Batının kendine özgü ekonomik yapısının sonucu olarak meydana çıkan üst yapı kurumlarına yönelindi. Oysa batı, bu kurumlar aracılığıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun pazarlık masasına oturuyor, ülkesini paylaşmak için hazırlanıyordu.

■ 19. Asır Avrupası

Sanayi devrimini gerçekleştiren batı Avrupa, 19. asrın ilk yarısında bu devrimin getirdiği üretim biçimine uygun kurumları bir üst yapı kurumu halinde oluşturma ça-

bası içerisindeydi. Napolyon savaşları, 1832 ve 1848 devrimleri, bu çabanın değişik görünümleridir. Napolyon savaşlarından 1914 dünya savaşına kadar Avrupa'daki olayların sıralanması şöyledir:

Hürriyet, eşitlik ve kardeşlik düşüncesinin yayılması. Bu fikirleri, sanayi devrimini gerçekleştirmiş kapitalist düzenin meydana getirdiği demokratik kurumlar olarak ele almak ve değerlendirmek gerekir. Burjuva devrimi biçiminde tanımladığımız Fransız ihtilalinin sloganları olan hürriyet, eşitlik ve kardeşlik kavramları Napolyon ordularının arkasından on beş yıl Avrupa'nın her köşesine ulaşmış, bir anlamda yerleşmiştir. Nitekim, sanayi devriminin yarattığı yeni toplum katı olan proletarya, yukarıdaki düşüncelerin ışığı altında 1830-48 toplumsal devrimlerine yönelen atılımları gerçekleştirmiştir.

1850 yıllarına kadar bütün siyasal faaliyetlerin arkasında yeni üretim biçiminin kurumlaşması çabası yatar. 1850'den sonra ise tekeller kapitalizmin etkisini görmeğe başladığımız dönem gelir. Almanya'nın tekeller kapitalist kulübe girişinden, özellikle 1871'den sonra 1914'e kadar Avrupa'da emperyalist güçlerin çeşitli mücadelelerine şahit oluyorduk. Faaliyetlerin yoğunluk merkezi yakındı. Osmanlı imparatorluğu pazarlık masasına yatırılmıştı. İmparatorluk halk deyimiyile kendi canına düşmüşken, batılı güçler onu pay etmek için türlü düzenler peşindeydi. Olayları daha açık anlayabilmek için, 1870'den sonra Avrupa ve dünya ekonomisinin gelişimine kısa da olsa bir göz atmamız gerekir.

1870'e kadar Avrupa'daki kapitalist güçlerin yakındı politikaları şu şekilde özetlenebilir. Rusya ve Avusturya, dünya ticaret yollarının yoğunlaştığı bu bölgeye uzanmak amacındaydı. Avusturya için bu amaç, Selenik'e yönelen bir Balkan koridorunu açmak biçiminde görülmekteydi. Rusya'nın hedefi ise, öncelikle Boğazlar'

dı. Diğer yandan İran Azerbeycanı ve Doğu Anadolu da, Mezopotamya ile Basra Körfezi yöresine bir çıkış imkanı sağladıkları için hedef olarak ele alınıyordu. Fransa, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde borç verme, ticari ve ekonomik ayrıcalıklar sağlama yoluyla geniş bir etki kurmuştu. Ayrıca Suriye ve Lübnan bölgeleri, Mezopotamya ve Asya yollarını kontrol ettikleri için, Fransa'nın ilgisini çekmekteydi. İngiltere'nin hedefi ise, Hint yolunun güvenliğini sağlamak ve bu yol üzerinde tam anlamıyla bir tekel kurmak şeklinde özetlenebilirdi. Bu amaca Mısır, dolayısıyla Süveyş'i kontrol, Basra Körfezi'ne ve Mezopotamya'ya hakim olmakla erişilebilecekti. Kısacası Avusturya, bir oranda Rusya Balkanlar'a, İngiltere ve Fransa da yakındıya yönelen bir politika düzeni içerisindeydiler. Bu politikaların en etkili ve gerçekçisi, ekonomik nedenlerle de iyi desteklendiği için, İngiltere'ninki olmuştur. Ne var ki, 1870'den sonra tekeller kapitalizmin kaçınılmaz sonucu olan emperyalist politikaya yönelen çekişmeler, duruma yeni açıklıklar getirmiştir.

1870-1914 arası, emperyalizmin güçlendiği, emperyalist çekişmelerin dünya savaşına yolaştığı bir dönemdir. Bu dönemde özel teşebbüsler milli devletlerin önemli unsurları olmaya başlamış, böylece sözünü ettiğimiz çeşitli büyüklükteki işletmelerden meydana gelen milli ekonomiler oluşmuştur. Bu milli ekonomiler de, dünyanın iktisadi düzenini belirlemiş ve tamamlamışlardır. Şirketler, tekeller arasındaki rekabet, bunların bağlı olduğu milli ekonomiler arasındaki çekişmeler haline dönüşmüştür. 1870-1914 döneminde ülkeler arasındaki (ileri kapitalist ülkeler söz konusudur) çekişmeler, politika oyunlarının arkasında yatan gerçek neden budur.

Milli ekonomilerin meydana getirdikleri dünya ekonomisinin bu dönem içerisindeki değişimini belirleyen nitelikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Teknolojik ilerlemenin bir sonucu olarak meydana gelen üretim güçlerindeki gelişmeler.

b) Özellikle kömür, demir-çelik, bakır ve altın gibi maddelerin üretimlerindeki büyük artışlar.

c) Diğer hammadde, yarı mamul ve mamul madde üretimlerindeki artışlar.

d) Ulaştırma imkanlarının gelişimi, demiryollarının yayılması, okyanus ulaşımının hacim olarak büyümesi, telgrafın okyanus altına döşenen kabloların da yardımıyla geniş ölçüde kullanılan bir haberleşme aracı haline gelişi.

e) Dış ticaretteki gelişmeler.

f) İşgücünün ülkelerarası dağılımını yeniden düzenleyen göçlerin artışı.

g) Sermaye hareketlerinin uluslararası bir görünüm kazanması.

Dünya ekonomisindeki gelişimi gösteren bu koşulları, bazı istatistiklerin yardımıyla daha açık bir biçimde anlatabiliriz.

Teknolojideki gelişimi görebilmek için, yeni bulunan makine ve benzeri araçlara alınan ihtira beratlarının sayısını incelemek yeterli olabilir. Bu dönemde dört büyük kapitalist ülkenin vermiş oldukları ihtira beratlarının sayısı şu gelişimi göstermektedir.⁽³⁾

A.B.D.		Almanya	
Yıl	İ.B. Sayısı	Yıl	İ.B. Sayısı
1840	473	1900	8784
1860	4778	1905	9600
1880	13917	1910	12100
1900	26499	1911	12640
1907	36620	1912	13080

İngiltere

Fransa

Yıl	İ.B. Sayısı	Yıl	İ.B. Sayısı
1860-69	21910	1850	1687
1880-87	30360	1880	6057
1900	13170	1900	10997
1905	14786	1905	11463
1908	16284	1907	12680

(Kaynak : *The Statesman's Yearbook, 1868-1920 yılları*)

Dört ülkenin istatistiklerinde dönem birliği olmadığı için, değişik yıllardaki veriler alınmıştır. Buna rağmen yukardaki dört tablonun incelenmesi, teknolojik gelişmenin hızı ve kapitalist ülkeler arasında bu yönden görülen farklılık hakkında bir fikir verebilecektir. Verilen ihtira beratlarının homojen nitelikte olmayışları da göz önünde tutulmalıdır.

Çeşitli ürünlerin üretimlerindeki artışlara gelince; 1850'de başlayan altmış yıllık dönem içerisinde (1850-1910) kömür üretimi yaklaşık olarak 14 misli artmıştır. (%1320). Demir-çelik üretiminin artışı ise 12 misli (%1834) ve altın üretimi de 13 misli (%1218) artmıştır.

Diğer ürünlerin, özellikle tüketim mallarının üretimindeki artışlar ise şu yöndedir: 1881-1914 döneminde buğday üretimi 1,6 misli (%67) artmıştır. 1884-1915 arası pamuk üretimi 2,2 misli (%127) ve 1880-1915 dönemindeki şeker üretimi 3,5 misli (%261) artmıştır.

Bu verilerin de ortaya çıkardığı gibi, büyük bir üretim fazlası yaratma eğilimi, dünya ekonomisinin en önemli niteliği olarak görülmektedir. Üretimdeki gelişimi eski piyasaların yoğaltma imkanı sınırlıyordu. Bu gelişme 1870-1914 döneminde kapitalist ülkeler arasındaki çekişmelerin ana motifi olmuştur. Bu gelişme aynı zamanda

ulaşım araçlarının gelişimini sağlayan nedendir. Yoğun bir ulaşım sistemi bireysel, bölgesel ve milli piyasaları yaklaştırmıştır. Dünya ekonomisindeki üretim organizmalarının birleşimini hızlandırmıştır. 1850 yıllarında dünya yüzeyinde 38.600 kilometrelik demiryolu varken, bu ağ 1880'de 372.000 kilometreye ulaşmıştı. Bu yıldan sonraki gelişim ise şöyledir:

DÜNYADAKİ DEMİRYOLLARININ UZUNLUĞU (KM. OLARAK)

Kıt'alar	1890 yılı	1911 yılı
Avrupa	223.869	338.880
A.B.D. (Yalnız)	331.417	541.028
Asya	33.724	105.011
Avustralya	18.889	32.401
TOPLAM	607.899	1.017.320

Kaynak: İngiliz Demiryolları Yılığ, 1860-1915.

Bu dönemdeki demiryollarının artış hızı %171 dir. Deniz ulaşımındaki artışı ise aşağıdaki tabloda görebiliriz:

DENİZ ULAŞIMINDAKİ ARTIŞ (% olarak)

Ülkeler	1872-1907
İngiltere	184
Almanya	281
Fransa	70
Norveç	64
Japonya (1885-1907)	1077

(Kaynak: Değişik ülkelerin deniz ticaret istatistikleri)

Japonya'nın gerçekleştirmiş olduğu gelişme hayli ilginçtir. Dünyadaki deniz ticaret filosunun 1899-1909 yılları arasındaki ton olarak gelişmesi % 55,6'dır.

Ulaşım imkanlarının artması, milli piyasalar arasında o döneme kadar görülmeyen bir yakınlık yaratmış, dünya ticaret hacminde hızlı bir gelişimi doğurmuştur. Başlıca ülkelerin 1903'de 101.944 milyon mark olan dış ticaret hacimleri, 1911'de 153.870 milyon mark'a erişmiştir. Dünya ticaretinde önemli yer tutan ülkelerin ithalat ve ihracatlarındaki değişim ise şöyledir:

BAŞLICA ÜLKELERİN DIŞ TİCARETLERİNDEKİ GELİŞME

Ülkeler	İthalat (% olarak)	Ihracat (% olarak)
A.B.D.	78	77
İngiltere	43	52
Almanya	105	107
Fransa	25	54
Rusya	100	85
Hollanda	110	90
Belçika	105	84
Avustralya	35	74
Çin	64	79
Japonya	300	233

(Kaynak N. Buharin, a.g.e.)

Uluslararası nüfus hareketleri (göçler), iktisadi hayatın temel unsuru olan işgücünün yeniden dağılımını sağlamıştır. Yeni kapitalist evrenin dev imkanları, Avrupa ve Asya'nın tarımdan itilmiş nüfusunun kullanılması, en azından bir yedek işçi ordusu yaratılması sonucunu vermiştir. Özellikle Amerika göçmen kabul eden bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. 1904'te bu ülkeye giren göçmen sayısı 812.870 iken, 1914'de bu sayı 1.218.480'e ulaşmıştır. Diğer yandan kapitalist gelişim hızlandıkça Almanya da yabancı iş gücünü kullanmaya başlamıştır. 1880'de Almanya'daki yabancı işçi sayısı 276.057 iken, 1910'da 1.259.873'e ulaşmıştır.

Batıda, kapitalist güçler arasındaki ilişkilerin bir kutbu işgücü hareketleri ise, diğer kutbu da sermaye hareketleridir. Bu dönemdeki sermaye ihracının başlıca iki gayesi vardı: a) Faiz elde etmek, b) Kâr elde etmek.

İkinci gayeye yönelen sermaye ihracı büyük bir yabancı sermaye hareketini doğurmuş, 1871-1914 döneminin son yıllarında daha da hız kazanmıştır. 20. asrın ilk yıllarında Fransa'nın ülkesi dışındaki sermayesi 30-35,5 milyar frank'ı buluyordu. İngiltere'nin kolonileri dışındaki ülkelere sermaye ihracı (gene asır başında) 1.637.684.000 Sterling, kolonileri de bu toplama katarsak 3.191.836.000 Sterling'di. Almanya'nın ihraç ettiği sermaye de yaklaşık olarak 35 milyar mark civarındaydı. Bu dönemde A.B.D. geniş ölçüde sermaye ithal eden bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Mamafih Güney Amerika devletlerinde, özellikle Küba ve Meksika'da önemli oranda A.B.D. sermayesi mevcuttu.

Gelişmesini özetlediğimiz kapitalist ekonomi, asır başında tekelleri eğilimlerin etkisi altına girmişti. 1910'da yapılan bir envantere göre, dünyadaki uluslararası kartel v.b. tekelleri birleşimlerin iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımı şöyledir:

- Ulaştırma 6 kartel
- Maden ve metalürjide 21 kartel
- Elektrik sanayiinde 3 kartel
- Kimya sanayiinde 14 kartel
- Tekstil sanayiinde 12 kartel
- Kağıt sanayiinde 7 kartel

(Kaynak: N. Buharin, a.g.e)

Bu tekelleri birleşimlerin dışında 100'den fazla tröst de uluslararası piyasada söz sahibi görünmektedir.

Kapitalizmin uluslararası niteliği olayın sadece bir yönünü göstermektedir, olayın diğer yönünde kapitalist

yararların millileştirilmesi sorunu vardır. Dünya ekonomisinin, daha doğru bir deyimle kapitalist ekonominin bu temel çelişmesi ülkeler arası silahlı-silahsız çatışmaları doğurmuştur. Uluslararası ekonomik birleşimler sermayenin yararının peşinde koşarken, milli ekonomilerde evrende tam bir anarşi yaratmış, maddi ve manevi, özellikle insan gücünde geniş israflara yol açmıştır.

Milli ekonomilerin içsel yapısında şu bileşenleri görmekteyiz:

- a) Dünya ekonomisi içerisinde milli ekonomiyi belirleyen etken bir gümrük tarifesi politikası,
- b) İçerdeki tekelleri örgütlerin büyümesi,
- c) Milli bankaların sermayeyi finans-kapitale dönüştüren faaliyetleri,
- d) Bankalarla sanayiinin dikey birleşimleri,
- e) Devlet ve mahalli kamu idarelerinin üretime katılmaları,
- f) Tarife politikalarının finans-kapitalin büyümesine paralel olarak gelişimi.

Dönem sonunda milli üretim içerisinde tröst ve benzeri tekelleri örgütlerin hissesi büyümüşü. Bir hesaba göre, milli üretimin tekstilde % 50, züccaciyede % 54, pamuklu dokumada % 60, gıda sanayiinde % 62, içki sanayiinde % 72, metal ve metalden mamul mallarda % 77, kimya sanayiinde % 81 ve demir-çelikte % 84'ü tekelleri birlikler tarafından sağlanmaktaydı. 1910'larda himaye politikası, kartellerin devlet tarafından biçimlendirilmiş ekonomik siyasetlerinden başka bir şey değildi.

Sermayenin «millileşme» vetiresi, devlet sınırları içerisinde homojen ekonomik organizmalar yarattı. Bu organizmalar uluslararası alanda sürekli olarak çekiştiler ve kendi yararlarına işleyen etki yöreleri yaratmaya çalıştılar. Bu yöreler üç grupta karşımıza çıkar:

- i — Malların satımı için piyasa yöreleri,
- ii — Hammadde alımları için piyasa yöreleri,
- iii — Sermaye yatırımları için kullanılacak yöreler.

İşte, 1871-1914 döneminde gelişmiş kapitalist ülkelerle az gelişmişler arasındaki ilişkileri tanımlayan faktör bu etki yöreleri olmuştur. Sömürgeleştirme çabalarının altında yatan amaç da budur. Büyük kapitalist güçlerin sömürgelerindeki gelişmeyi aşağıdaki tablodan izleyebiliriz:

BÜYÜK KAPİTALİST GÜÇLERİN SÖMÜRGELERİ (milyon Km² ve milyon nüfus olarak)

Ülkeler	1876		1914	
	Alan	Nüfus	Alan	Nüfus
İngiltere	22,5	251,9	33,5	393,5
Rusya	17,0	15,9	17,4	33,2
Fransa	0,9	6,9	10,6	55,5
Almanya	—	—	2,9	12,3
A.B.D.	—	—	0,3	9,7
Japonya	—	—	0,3	19,2
Toplam	40,4	273,8	65,0	523,4

(Kaynak: N. Buharin, a.g.e)

Bunların dışında hemen hemen her türlü sömürüye açık üç yarı sömürge (Çin, İran ve Osmanlı İmparatorluğu) bulunuyordu. Bunlar da, 14,5 milyon kilometrekare ve 361,2 milyon nüfusa sahiptiler. Diğer güçlerin sömürgelerini de hesaba katarsak, 1914'de dünyada sömürüye açık alan 90,4 milyon kilometrekare ve sömürülen insan sayısı da 929,7 milyon civarında bulunuyordu.

Birinci Dünya Savaşı'na yaklaşırken mevcut kapitalist ülkelerin genişleme politikaları iki yöntem çevresinde yoğunlaşmıştır:

1 — Benzer yapıdaki ekonomilerin yutulması (yatay birleşim),

2 — Tarım bölgelerinin yutulması (dikey birleşim).

Birinciye verilebilecek örnek Almanya-Belçika ilişkileri, ikinciye verilebilecek örnek de İngiltere'nin Mısır'ı yutulmasıdır. Büyük güçlerin devlet olarak ekonomik rekabetleri arkasında şu temel mücadeleler yatmakta idi:

a) Özel teşebbüsler arasındaki rekabet (uluslararası ortamda),

b) Aynı ortamda tröstler arasındaki rekabet,

c) Kapitalist devletlerin yönettikleri devlet tekelleri arasındaki mücadele,

d) Devlet gücünün ekonomik bir biçime girmesi,

e) Militarizm (geniş ölçüde silahlanma).

Böylece milli diye adlandırabileceğimiz tröstler arasındaki rekabette son sözün askeri güçler tarafından söyleneceği ortaya çıkmıştır. Dönemin sonuna doğru, hızla büyüyen kamu harcamaları (devlet bütçesi) içerisinde savunma harcamalarının oransal artışı da bu durumu belirtmiştir.

BAŞLICA DEVLETLERİN BÜTÇELERİNDEKİ SAVUNMA HARCAMALARI (oransal olarak)

Ülkenin Adı	Yıl	Savunma	
		H. (%)	Yıl
İngiltere	1875	38.06	1908
Fransa	1875	29.00	1908
Avust-Macar.	1873	26.80	1908
İtalya	1874	19.10	1908
Rusya	1877	34.60	1908
Japonya	1875	17.20	1908
Almanya	1882	28.50	1908
A.B.D.	1875	33.50	1908

(Kaynak: The Statesman's Yearbook, 1875-1910)

Yukarıdaki tabloda başlıca güçlerin devlet bütçeleri içerisinde savunma masraflarına ayırdıkları bölüm ile diğer kamu harcamalarının oranını mukayeseli olarak incelemek mümkündür. Özellikle A.B.D., İngiltere ve Fransa'nın savunma masraflarındaki oransal artış, bu emperyalist güçler arasındaki mücadelenin ne yönde bir sonuca erişeceğini daha 1908'de ortaya koymaktadır.

Batı Avrupa ülkeleri sanayi devrimi yaptıktan, kapitalist üretim biçiminin zorunlu kıldığı üst yapı kurumlarını kurup geliştirdikten sonra, 19. asrın ikinci yarısında ve 20. asrın başında, ekonomik nedenlerin etkisiyle, emperyalist bir gelişme politikasının tüm gereklerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Bu ülkelerin hedeflerinin başında, Levant dünyası, dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu gelmekteydi. Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'ndan ilk dünya savaşına uzanan çizgi içerisinde tamamen haritadan silinmemesi, biraz da kapitalist güçler arasındaki uyumsuzlıklardan ötürüdür. 19. asrın ikinci yarısı, sürekli olarak Osmanlı toprakları üzerine yapılan pazarlıklarla doludur. Bu pazarlıklar, Osmanlı devlet adamları arasında bir nevi siyaset ustalığı yada yöntemini ortaya çıkarmıştır. Abdülhamit, bu politikanın en başarılı uygulayıcısıdır. Biz bu politikaya «denge uzmanlığı» adını vereceğiz. Bir gün daha fazla yaşayabilmek için pazarlığa oturan güçlerin birbirlerine çelişik olan davranışlarından yararlanmaya çalışan bir dengenin uzmanlığıdır bu. Bu politikada direnmenin, mücadele etmenin yeri yoktu. Denge uzmanlığı politikasının günümüze kadar gelen olumsuz izlerine günlük yaşamamızda her zaman rastlamaktayız.

■ 19. Asırda Osmanlı İmparatorluğu

Batının etkisini her gün artırdığı bir ortamda, Levantlar dünyasında, Osmanlı İmparatorluğu can derdine düş-

müştü. 19. yüzyıl, imparatorluğun çevresinde sürdürülen oyunların, toprakları ve hakları üzerinde yapılan pazarlıkların arttığı, bir sonuca doğru hızla geliştiği çağdır. Pazarlıkların, dönen oyunların ayrıntılarına ileride değineceğiz. Fakat başlamış olan çöküşün nasıl hızlandığını görebilmek için, bu asırdaki olaylar dizisini, düzeyden de olsa, hatırlamakta fayda vardır. Olayları tarih sırası içerisinde şöyle özetleyebiliriz: (Bu sıra, 19. asır Osmanlı tarihi üzerinde yapılmış incelemelerden çıkarılmış, araştırmamıza uygun görülen bir sıralamadır.)

A — Balkan yarımadasında milliyetçi akımların güçlenmesi:

Bu güçlenişte, batıdan yönlendirilen milliyetçi propogandaların etkisi çok büyük olmuştur. Propoganda kaynakları iki grupta toplanabilir: Edebiyat v.b. güzel sanatlar, kilise ve diğer dini kurumlar.

Batı kapitalizmi, emperyalist amaçlarını bu propoganda araçlarının arkasına gizlediği bilmıştır. Lord Byron, Yunanistan'ın bağımsızlığı için çarpışırken, İngiltere'nin Akdeniz egemenliğini hiç aklına getirmemişti. Bulgar bağımsızlık hareketinde, Sırbistan, Arnavutluk bağımsızlık mücadelelerinde Avrupa halkları yalnız bir düşüncenin, Balkan milletlerini Osmanlı boyunduruğundan kurtarma idealinin savunmasını yaptıklarını zannediyorlardı. Parçalanmış, birbirlerine hınçla bakan küçük devletçiklerle dolu bir Balkan yarımadasının iktisadi sömürüye açık bir pazar haline geleceğini aklına getiren, o günlerde mevcut değildi. Balkanlardaki milliyetçi akımlar, 19. yüzyıl boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'nun en önde gelen sorunu gibi gösterildi. Osmanlı devlet adamlarınca, bölge halklarınca böyle kabul edildi. Oysa kapitalist güçlerin asıl amacı, asya Türkiyesi, yakındağı idi.

B — Büyük güçler ve Türkiye'nin Avrupa'dan atılması hazırlıkları:

Bu dönem, 1815-1886 yılları arasını kapsar. Balkanlarda genişleyen milliyetçi akımlar ilk meyvalarını bu dönemde verir. Sırayla: Montenegro bağımsızlığı (1799), Sırbistan otonomisi (1830), Yunanistan bağımsızlığı (1832), Eflak-Buğdan otonomisi (1829), Eflak-Buğdan'ın Romanya olarak oluşumu (1862).

Balkanlardaki çözülmeye paralel olarak Rusya da, kuzeyden yaptığı sürekli baskıyı bu dönem içerisinde daha da artırmıştır. Asrın ikinci yarısında Kırım Harbi (1854-56) ve 93 Harbi (1877-78) Rusya'nın sürdürdüğü bu baskının doğal sonuçlarıdır.

1878 Berlin Kongresi, pazarlık masasının açıkça kurulduğu bir toplantıdır. Bu toplantıda ve daha sonraları Osmanlı İmparatorluğu parçalanmadıysa, bunun tek nedeni, büyük kapitalist güçlerin kendi aralarında, paylar yönünden anlaşamamalarıdır.

C — Çöküşün hızlanması:

Berlin Antlaşması'ndan onbeş yıl sonra Yunanistan'ın yeni toprak istekleri büyüdü, Girit isyanlarının önü alınamaz oldu. 1897 Türk-Yunan Savaşı, Türkiye'nin mutlak başarısı ile sonuçlandığı halde, İngiltere ağırlığını kullandı, Teselya'nın kaybı, Girit'te özel yönetimin kurulması bu baskı sonucu doğmuştur.

Afrika topraklarında, Mısır kaybedildikten sonra elde kalan tek yer Trablusgarp (Libya) idi. 1912'de komik operalara konu olacak bir düzenleme sonucu orasını da kaybettik. Balkan Savaşı Avrupa Türkiye'sinin elde kalan bölümlerinin paylaşılması ile sonuçlandı. 1914 Savaşı başlarken, kapitalist güçler imparatorluktaki asıl hedeflerine, Mezotomya ve yakınoğuya yönelmişlerdi. Osmanlıların devlet makinası en küçük bağımsız davranışlardan bile yoksun olarak bir rüzgarın önünde son çırpınışlarını yapıyordu. Aydınların en iyi niyetlileri bile, bağımsız bir devleti hayal dahi edemiyordu.

Bütün bu anlattıklarımız, bilinen, yıllarca okullarda, yayın organlarında okuduğumuz konular. Bu kere olaylara daha başka açılardan bakma gereğine değineceğiz. Osmanlı yöneticilerinin yetersizliği (eski bir deyimle basiretsizliği) üzerinde çok durulmuştur. Olayları bu denli nedenlerin arkasına sığınarak açıklamak bizleri geçerli bir sonuca götürmez. Gerçekte Osmanlı yöneticilerin davranış özgürlüğü yoktu. Osmanlı İmparatorluğu, mevcut ekonomik düzeniyle, Levantlar dünyasının mirasçısı olarak kapitalizmin emperyalist aşamasında kendine düşen kurban rolünü eksiksiz oynamak zorunluluğundaydı.

İmparatorluk üzerine yapılan pazarlıkların daima iki yanlı ele alınması gerekir. Kapitalist güçler için olay, bir pazarlık ve en fazla yararı elde etmektir; Osmanlı aydını, yöneticisi için, devletin yaşamasıdır. Sorun devletin yaşatılması biçimine bürününce, çözümü, mevcut ekonomik düzen içerisinde aramak denge uzmanlığı yapmakta başka bir şey değildir.

Pazarlık ve denge uzmanlığı kısır döngüsü, olayların yanlış bir biçimde tek yanlı olarak sunulduğu, emperyalizmin öğüten mekanizmasının her geçen gün Türk halkının etinde, kemiğinde daha güçlü hissedilişi 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamını özetleyen ana yargılardır.

2 | Reformlardan Borçlanmaya

■ *İthal Edilen İslahat*

19. yüzyıl ıslahat hareketlerine batılılar Osmanlı reformları adını vermiştir. Değişik üretim biçiminin meydana getirdiği üst yapı kurumlarını, temeldeki üretim biçimine sahip olmadan aynen kabul etmek, bunları topluma yerleştirmeye çalışmak, ne ölçüde bir reformdur? Bu dönem üzerinde inceleme yaparken asıl üzerinde durulması, gerçekçi bir çözüme ulaşılması gereken sorun budur. Eğer sadece kurumları kabul etme biçimindeki bir uygulamadan, «ben yaptım oldu» anlayışından ileri gitmeyen davranışlar reform ise, Mısır bu reformları Osmanlı devletinden en az yarım yüzyıl önce gerçekleştirmişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, 19. yüzyılda yapılan ıslahat hareketlerinde İngiliz etkisi diğer ülkelerin etkisine oranla daha fazladır. Dış ülkelerin ıslahat üzerindeki etkileri büyüktü. Yani devlet yöneticileri, yaptıkları ıslahatı, Osmanlı toplumunun çeşitli katlarından gelen taleplerin bir gereği olarak gerçekleştirmemiş, tamamen dış

bağlı, ileri batı ülkelerinden gelen etkilerin sonucunda gerçekleştirmiştir.

Bilindiği gibi, askeri yenilgilerin başlamasından sonra Osmanlı ileri gelenleri, batının üstünlük nedenlerini araştırmaya başlamışlardı. 18. asır başında Osmanlıların, Paris elçileri bir nevi batı kurumları üzerinde inceleme yapan kişiler niteliğindedir. Fakat hemen hemen kimse, batı ülkelerindeki kurumlarla Osmanlı kurumları arasındaki farklılıkların temel nedenleri üzerinde durmamış, iki toplumun üretim biçimleri ve ilişkileri arasındaki ayrılıkların neler olduğu incelenmemiştir. Bir ön yargı şeklinde, Osmanlı kurumları yozlaşmalarından ötürü yadsınmış, Batı kurumları ise bunların yerine toplumun ekonomik ve sosyal koşulları gözönüne alınmadan aynen uygulanmak istenmiştir. Levant dünyasının mirasçısı olmanın da sonucu, batı kurumlarının taklidi, Osmanlı ekonomik yapısına uygun olmayan bir tüketim ve yaşam taklitçiliğini doğurmuştur. Lale devri, bu davranışın başlangıç noktalarından biridir. Ekonomik koşulların halk yararına geliştirilmeyişi, tüketim ekonomisini sağlayabilmek için sömürü mekanizmasının artan bir şiddette işlemeye başlaması, toplumda, özellikle Türk ve müslüman toplumda batıcı ve doğucu dediğimiz ikilemin kökünü atmış, ilerdeki olaylar da bu ikilemin etkisini güçlendirmiştir.

Batı bu ıslahatın yapılmasını, kendi kurumlarını Osmanlı toplumuna sokarak sömürüsü için güvenilir köprübaşları sağlamak amacıyla istemiştir. Osmanlı yöneticileri ise devleti kurtarmak için bunlara sarılmıştır. Bu, günümüzde de böyledir.

18. asırda, ıslahat (reform) hareketleri çok düzeyde kalmış, birkaç kuruma ve askeri eğitime inhisar etmiştir. Sanayi devrimine yeni başlamış, düşün hayatı yönünden aydınlık dönemini yaşayan Batı Avrupa ile Osmanlıların ilişkileri sınırlıdır. Savaşların çoğunluğu sınır komşuları

olan Avusturya-Macaristan ile Rusya'ya karşıdır. Bu iki ülkenin, özellikle Rusya'nın sanayi devrimi ile uzak yakın bir ilişkisinin olmadığı da bilinmektedir.

Bu dönem, yani 18. yüzyıl, imparatorluğun, özellikle Avrupa kesiminin toprak düzeni açısından köklü bir değişim geçirdiği çağdır. O güne dek merkezîyetçi görünümünü muhafaza eden imparatorluk, ekonomik yetersizliklerin etkisi ile derebeyleri ve de ayanın güçlerinin arttığı bir devreye girmiştir. Bu gelişim, batıdaki feodalizmin gelişimine ters düşmektedir. 1809 «Sened-i İttifakı», ayanın güçlendiği, padişah ile aynı masaya oturma ve tartışma hakkını kazandığı bir nevi magna-charta'dır. Bu yapısal değişim, batının sürekli olarak müdahale etmeyi tasarladığı bir ortam yaratmak için de uygun değildi. Nitekim Tanzimat ve onu takibeden Toprak Nizamnamesi, Ayanın gücünü bir oranda kırmıştır. Abdülaziz'den sonra padişahın merkezîyetçi gücü batı devletlerinin de yardımıyla sağlanmıştır. Bu soruna ileride gene değineceğiz.

Mehmet Ali'nin Mısır'daki başarıları, onu takip eden Mısır Savaşı ve İbrahim Paşa'nın Kütahya önlerine kadar gelişi, Sultan İkinci Mahmud'un İslahat'ı ciddi bir şekilde düşünmesine sebep olmuştur. Hünkar İskelesi Antlaşması, İngiltere'nin birdenbire ilgisini çekti. Mısır'a hakim olmakla Hint yolu ve Basra Körfezi egemenliğini gerçekleştirdiğini düşünürken, Rusya'nın Boğazlar'a sarkması, Akdeniz dengesini İngiltere aleyhine değiştirecek nitelikte idi. O günlerin Dışişleri Bakanı Palmerston, Londra Sefareti sırasında yeteneklerini yakından tanıdığı Mustafa Reşit Paşa ve arkadaşları vasıtasıyla geniş bir ıslahat programını Sultan'a sundu. Bu arada ünlü İngiliz Ticaret Antlaşması (1838) ile de imparatorluğu tam anlamıyla açık bir pazar haline getirmeyi de ihmal etmedi. Antlaşma o güne kadar İngiltere'nin yabancı ülkelere elde ettiği ayrıcalıkların en üstünlerini sağlıyordu. Yapılacak şey,

bu antlaşmadan geniş ölçüde yararlanarak Osmanlı İmparatorluğu içerisinde sürekli köprü başları kurmaktı. Bu köprü başlarında, hizmetlerinden en fazla yararlanılacak kimselerin Levantlar ile azınlıklar olduğu da açıktı. O halde bu kimseleri reaya sınıfının dışına çıkarmak, ve ayrıcalıklarının bir haklar dizisi imişçesine güvenlik altına almak gerekiyordu. Antlaşmanın tam sömürüyü sağlayabilecek şekilde uygulanabilmesi için, 1809'da güçlenen Ayanın haklarını merkezi hükümet lehine sınırlamak, serbest ticareti güvenlik altına almak için de ülkedeki mevcut anarşinin önüne geçmek zorunluydu. Bu arada ticaretin düzeniyle ilgili batıdaki örneklerine uygun yasa ve nizamnameler, batının tüketim kalıplarına alışkın kişileri yetiştirecek eğitim kurumları da ihmal edilmemeliydi. Özetlersek:

- a) Merkezi hükümet yararına, yani Sultan adına Ayanın haklarının sınırlanması,
- b) Halkın tüketim harcamalarına tahsis edebileceği geliri sağlayacak şekilde vergi düzenlemeleri,
- c) Levant ve azınlıkların ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmelerini önleyerek onların minnetini kazanmak, gelecekteki köprübaşları için onlardan yararlanmak, bu arada ülkenin ekonomik güce sahip olan toplum gruplarını da böylece elde etmek,
- d) Ticareti artıracak, ve güvenlik altına alacak yasalarla yönetmeliklerin çıkarılması,
- e) Batıya açık aydınların yetişeceği eğitim reformlarının yapılması.

Böylece özetlenebilecek ıslahat teklifleri, ustaca sunulduğunda, Sultan'a hiç de yabancı gelecek teklifler değildi. O günlerde Mısır yenilgisinin acısını duyan, Hünkar İskelesi Antlaşması'nın ezikliğini hisseden iyi niyetli (ve de dünyadan habersiz) Osmanlı yöneticisi ile aydını

da bu ıslahat davranışına gönüllü katılacaktı. İşte, Tanzimat ile iyice açığa çıkan batılaşma hareketi böylesine bir dış müdahale aracı olarak ortaya çıkmıştır.

Batılı bilimadamları bu reformlara doğunun Avrupalılaşması adını veriyorlar. Gerçekte batı burjuvazisi bu ıslahat hareketlerinden doğudaki halk yığınlarını sömürmek için geniş ölçüde yararlanmasını bilmiştir. Özellikle reform dediği kendi yararına olan kurumları ekonomik temelleri bu kurumlar için hazırlıklı olmayan toplumların bünyesine soktukça, meydana gelen ikilem ve anarşiden yararlanmıştır. «Kütleleri ayaklandır ve sömür». Bu yargı «parçala ve sömür» politikasını tamamlayan bir düşüncedir. Osmanlı ıslahat hareketleri imparatorluk sınırları içerisindeki değişik etnik gruplar arasında milliyetçi akımları güçlendirmiş, Balkanlar'ın parçalanması sonucunu verdiği gibi Müslüman-Türk topluluğu içerisinde yarattığı ikilikle de bir bölünmeyi doğurmuştur. Böylece batı burjuvazisi, yerine göre batılaştırdığı aydını yada yöneticiyi veya bunlara karşıt olan tutucu güçleri arkalayarak, sürekli sömürüsü için uygun ortamı sağlamıştır.

Doğu toplumlarının batılaşması üç kanaldan yürütülmektedir.

i — Toplumun orta sınıfının üst kademelerindeki dar grup üzerinde çalışarak bunlar kanalıyla ana kütleye inilmesi.

ii — Ülkenin siyasal ve kültürel hayatının Avrupa ülkeleri ile eşit koşullar içerisinde gelişmesi için temeldeki üretim biçim ve ilişkilerinin kapitalist ülkeler örneğince düzenlenmesi. Yani işe ekonomik yapıdan başlamak.

iii — Batı burjuvazisi yaşamının aynen kabulü. Aynı yüksek yaşama düzeyini gerçekleştirme çabası.

Görüldüğü gibi, ikinci kanalın dışında kalan yollar temele inmeyen, bir takım geçici tedbirlerden öteye git-

meyecek niteliktedir. İkinci yolun ise gerçekleştirilmesi bir çok koşulların varlığını gerektirir. Nitekim doğu toplumları içerisinde bu yoldan yararlanarak ekonomik gelişimini sağlayan ve tam anlamıyla batılaşan tek toplum Japonya'dır.

Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilk yolu, Cumhuriyette de «toptan batılaşma» diyeceğimiz ikinci ve üçüncü yolları uygulamaya çalıştı. Ekonomik koşulların yetersizliği, ikinci yolu dış müdahalelere açık bir hale getirmişti. Buna üçüncü yolun yapısının da dışa açıklığı eklenince, Türkiye dış sömürüye açık, sömürünün bütün köprübaşlarının kurulmasına elverişli bir ortam haline geldi.

■ Borçlandırma

Tanzimat ve onu takibeden diğer ıslahat hareketleri (reformlar?) batı kapitalizminin ileri karakollarını ülkede kurmuştu. Bu karakolların görevlerini tam yapabilmeleri için kullanabilecekleri silahları yoktu... Kurumlar bu halleriyle görevlerini tam yapamıyorlardı. Müdahale mekanizmasının kurulabilmesi için bir adımın daha atılması gerekiyordu: Ekonomik köleliğin tesisi. Kapitülasyonlar, ticari imtiyazlar bu köleliğe giden yolun sadece (bir bakıma) kapısını aralamıştı. Bunlardan daha etkili olan, devletin bütün ekonomik kararları üzerinde kurulabilecek bir kontrol sistemine ihtiyaç vardı. Bu kontrol sistemini kurmanın tek yolu borçlandırmaydı. Borçlandırma hiçbir zaman eskimeyen bir müdahale aracı olmuştur. Emperyalist ülkeler bu silâhı sadece sömürecekleri toplumlarda değil, kendi halkları üzerinde de uygulamışlardır. Bugün A.B.D. yada benzeri ülke halklarının, sahip oldukları en küçük aracı dahi taksitle alışları, kredi kartlarının geniş

ölçüde kullanılması, israf ölçüsünde bir tüketime zorlanmaları, hep aynı hedefe yönelen politikanın sonuçlarıdır. Bu politikayı şöyle özetleyebiliriz: «Borçlandır ve özgür davranışları engelle...»

Osmanlı padişahlarının ve de bunlara bağlı yöneticilerin aşırı lükse ve sefahata düşkün, kendilerinden başka kimseyi düşünmeyen kişiler oldukları üzerine tarih kitaplarımızda yazılan düşünceleri bir kenara koyalım. Borçlandırma olayını böylesine tek kişinin yada bir grubun kişisel davranışlarına bağlamak bizi olumlu bir çözüme ulaştıramaz. Bireylerin bu konudaki etkileri sınırlıdır.

Osmanlı sarayı ve bürokratu (kapıkulu da denmektedir bunlara) batılaştıkça tüketici olmuştur. Bu yargı onların daha önceleri de artık-değeri kullanan, sömürücü kişiler olmadığı anlamına gelmez. Kapıkullarının tüketici özellikleri, kendi ekonomik koşulları içerisinde biçimlenmişti. Yani Osmanlı bürokratinin tüketiciliği ise toplumun üretim imkanlarını aşan bir eğilime sahipti. Bu eğilim batı burjuvazisinin eğitim ve benzeri kültür kurumlarıyla desteklenmiş, yönetici bürokratin ekonomik sömürüden küçük paylar alan bireyler haline gelişi ile de, en doruk noktasına erişmiştir. Günümüzde de görünüm, bürokratlarımız (ünlü deyimle ara tabakalarımız) açısından farklı değildir.

Batıdan borç alma kolay olmamıştır. Zorluk, borç veren kaynaklardan ziyade, alan grubun isteksizliğinden ileri gelmekteydi. İmparatorluğun ekonomik durumunun dar boğazlardan bir türlü kurtulamamasına, sanayi devriminin bir sonucu olarak Türk küçük sanayinin çökmesine, devlet bütçesinin bir çok kaynaklarının kurumasına rağmen, Sultan ve yöneticiler batıdan borç almağa yanaşmıyorlardı. Yani öğreneğeldiğimiz gibi, Türk devletadamları ilk fırsatta batıya el açmamışlardır. Aksine batı onlara zorla borç vermiştir.

Devletin içerisinde bulunduğu ekonomik bunalım doruğa 1846 yıllarında ulaştı. Batıya açık devlet ricalinin (Ali Paşa v.b.) borç alma arzularına rağmen Abdülmecit direniyor ve bu yolu bir çözüm olarak kabullenemiyordu.

Sir Stratford Canning (İngiltere'nin Bâbüâli'deki elçisi), 22 Ağustos 1850'de Sultan Abdülmecit'e bir rapor sunmuştu. Bu rapor genel hatlarıyla, yapılması gereken ıslahat hareketinin bir planı gibiydi. Bu reformların gerçekleştirilebilmesi için Bâbüâli'nin batı ülkelerinden borç almasını tavsiye etmekteydi.⁽⁴⁾ Canning'in raporunda bu borcun kabul edilmesi için cazip ödeme koşulları da teklif edilmişti.

Abdülmecit bu teklifi Osmanlı sarayının bir onur sorunu haline getirerek reddetmişti. Batılaşmış paşa ve yöneticilerin ısrarları sürüp giderken, Abdülmecit'in kayınbiraderi Mehmet Ali Paşa'nın liderlik ettiği bir grup ileri gelen, devletin ekonomik sorunlarına bir çözümlü olarak aralarında para toplamaya karar veriyorlar.⁽⁵⁾ Ekonomik bir bunalımın (ki nedenleri hepimizce açık ve seçiktir) giderilmesini, Hava Kurumu'na uçak alırcasına iane ile çözümleme düşüncesi, o dönem Osmanlı aydınının iktisat bilgisi hakkında güzel bir fikir verir. Mafih aynı örnek, Osmanlı devlet yöneticilerinin devleti kurtarma isteklerindeki iyi niyetli tutumlarını da ifade eder. İlk anda Sadrazam ve Kandıyalı Mustafa Paşa'lar 12.000 İngiliz lirası vermişlerdir. Onları diğer yöneticiler takip etmiştir. Örneğin Fuat Efendi 5000 İngiliz lirası vermiş, Topçu Halil Paşa gümüş tabaklarını satmış, doksan yaşlarında olan Hüsrev Paşa Sultan'a giderek evini ve bahçesini sunmuştur.⁽⁶⁾

O sırada İstanbul'da bulunan İngiliz Albayı Rose'un gözlemine göre, Osmanlı aydınlarının çoğunluğunda «Frenk hırsızlarından borç almama, ülkeyi tehlikeli bir borçlanmanın yükü altına sokmama» duygusu hakimdi.

Büyük bir yönetici grubunun desteklemesine rağmen, Sultan için borç alma durumunda kalmıştır? Ekonomik baskının iane ile çözümlenemeyecek bir düzeye eriştiği muhakkaktı. Bu arada kapitalist ülkelerin birbirinden cazip koşullarla krediler sunmaları, bu kredilerin kabulü için elçiliklerin sürdürdükleri baskılarda önemli bir rol oynamıştı. Mamafih Sultanı (Abdülmecid'i) bütün zayıf karakterine rağmen tek başına suçlamak durumunda değiliz, çünkü borç kontratı kendisinden gizli imzalanmıştır. Ali Paşa'nın borçlanmaya taraftar olduğuna değinmiştik. Sultan ve Sadrazam nezdinde yapılan teşebbüslerin olumsuz sonuçlanmasından sonra, kapitalist ülkelerin mali kurumları batıya açık olan bu Dışişleri Bakanına yaklaşmışlardır. Eylül 1852'de aydın, açık fikirli, batılılaşmış Ali Paşa, Devleti Ali Osman'ı kurtarmak için Sultan'dan ve hatta belki Sadrazam'dan da habersiz, 50 milyon frank borcun altına imzasını atmıştır.

Batılı kaynaklarda, özellikle İngiliz Dışişleri Bakanlığı kayıtlarında, bu olay böyle anlatılmaktadır. İngiliz elçilerinin Bâbîâli'yi borç alma yolunda baskı altında tutmalarına rağmen, Osmanlı borçlarının önemli bölümü Fransız kaynaklıdır. İngilizlerin borçlanmayı teşviklerine karşılık borç vermede çekimserliklerinin bir örneğini 1860 yıllarında görürüz. İngiliz elçileri Stratford ile Bulwer'in mahalli idareler konusundaki ıslahat planları Bâbîâli tarafından desteklenmeyince, bu elçiler daha etkili olabileme amacıyla borçlandırmayı uygun görmüşler ve bu konuda defalarca İngiliz hükümetine gerekeni yazmışlardı. Alınan cevaplar genellikle «Hayır»dı. Bulwer, Tuna ıslahatı için geçici bir kredi isteğinde bulunduğu, Londra'dan «Türkiye'ye borç vermemiz, yurttaki kendi açıklarımızla uğraşırken söz konusu olamaz» biçiminde bir cevap almıştı. İngilizler daha çok Mezopotamya'ya nüfuz etme, Akdeniz egemenliğini sağlama politikalarını gerçekleştirmek çaba-

sındaydılar. Eski emperyalist alışkanlıklarının etkisiyle de bu amaçlarını en az ekonomik külfetle elde etmek niyetindeydiler. Yani dolar diplomasisinden haberleri varsa da, uygulamaya arzuları yoktu, bu işi Fransa başarıyla yaptığına göre, amaç Osmanlı devletinin elini kolunu bağlamak ise, bu sonuca zaten dostlar sayesinde ulaşılmaktaydı.

Osmanlı borçları Kırım Savaşı sonunda hızla artmıştır. Artık Sultan da, tutucu devlet erkanı da, dirençlerini yitirmişlerdi. Borçlanmanın batılılarca bir adı da konulmuştu bu dönemde: Müttefike yardım. Bu yardım kısa zamanda, Osmanlı İmparatorluğu'nun son direnç solugunu da kesecektir.

■ Ülke İpotek Ediliyor

1850'lerde borç almamak için direnmeğe çalışan, hat-ta ianeler toplayan Saray ve Devlet Erkanı, çeyrek yüzyıl sonra ülkeyi ipotek etmekten çekinmeyecektir. Borçlandırma tarihi görevini yapmış, değerli varlıklar ipotek edilmiş, bağımsızlık elden gitmişti.

Paylaşılmaya, sömürülmeğe çalışılan ipotek altındaki imparatorluğun halkının, ama Müslüman-Türk halkının yaşamı nasıldı? Ahmet Rasim benzeri eski ramazan alemlerini, İstanbul'un şiirli güzelliğini anlatan öyküleri bir kenara koyalım. Çünkü bunlar toplumsal yapıyı açıklayamaz, ortaya koyamaz. Kullanılabilir istatistikler de mevcut değildir. Buna rağmen elimizdeki bazı verilere dayanarak 19. asrın son çeyreğinde Osmanlı-Müslüman halkın yaşama düzeyi hakkında bir fikir vermeğe çalışalım⁽⁷⁾.

1875 yılı civarında bazı meslek kollarında çalışan kişilerin aldıkları haftalık ücretler şöyleydi (Bu ücretler İstanbul, İzmir gibi kıyı şehirlerindeki ücretlerdir):

Çamaşırıcı kadın	3-6 kuruş
Duvarcı ve marangozlar	15-20 kuruş
Gezginci olarak çalışanlar (Bunlar her işi yapan sıra işçileridir)	10-12 kuruş
Ustabaşı (genellikle Levant)	30 kuruş
At bakıcıları ve seyisler (At kirasi dahil)	100 kuruş
Kavaslar	182 kuruş(*)
Tercüman (Gündelik)	96 kuruş(*)

(Kaynak: İngiltere Dışişleri Bakanlığı Konsolosluk raporları)

Bu bilgiler, ücretlerin genel seviyesi hakkında yaklaşık bir fikir vermektedir. Ayda 4-500 kuruşluk bir kazanç, o günün koşullarına göre ortanın üzerinde sayılabilir. Sıra işçilerinin ve benzeri vatandaşların ayda 50-100 kuruş arasında kazandıklarını varsaymak hatalı olmaz.

Diğer yandan bazı zorunlu maddelerin perakende fiyatları ise gene aynı yıllarda şu görünümdeydi:

Bir fincan kahve	20 Para
Bir okka ekmek	1 Kuruş
Bir kile arpa	12 Kuruş
Bir okka tereyağ	14 Kuruş
Altı adet mum	4 Kuruş
Bir okka peynir	4 Kuruş
Bir tavuk	4 Kuruş
On yumurta	1 Kuruş
İncirin okkası	1 Kuruş
Üzümün okkası	1 Kuruş
Bir günlük at kirasi	10 Kuruş
Koyun başı	1 Kuruş 20 para
Bir okka et	2 Kuruş

(*) Kavas, tercüman, ustabaşı ve benzeri işlerde çalışan kişiler, genellikle Levantlar yada gayrimüslim vatandaşlar arasından seçilmekteydi.

Bir okka süt	1 Kuruş 20 para
Gaz yağının okkası	10 Kuruş
Bir okka pirinç	4-5 Kuruş
Sabunun okkası	6 Kuruş
Tütünün okkası	50 Kuruş
Şekerin okkası	7 Kuruş
Domatesin okkası	20 Para
Sebzelerin okkası (genel)	1 Kuruş
Bir at yükü odun	3-5 Kuruş
Büyük bakraç yoğurt	1 Kuruş

(Kaynak: İngiltere Dışişleri Bakanlığı Konsolosluk raporları)

Bu fiyatları gözönüne aldığımızda büyük halk çoğunluğunun hiç de bolluk içerisinde yaşamadığını görürüz. 100 kuruşluk aylık ortalama gelirin (ki bu rakamın eksik tahmin edilmediği kanısındayız), bir aileyi geçindiremeyeceği meydandadır. O günlerde sebze, yumurta ve benzerleri gibi maddelerin ev ekonomisi sınırları içerisinde üretildiğini kabul etsek bile, durum gene parlak değildir. Yukarıdaki fiyatlarda kuruşu 1 Türk Lirasına eş değer saydığımızda, ortalama vatandaşın geliri ile geçinmek, günümüzde 100 lira ile ay geçirmeğe denktir. Bazı kişilerce sık sık başvurulan bir hesaplama yoluyla o günlerde sıradan bir işçi yada benzeri vatandaş bütün aylık ücreti ile 100 okka ekmekten başka bir şey alamayacaktır. Standart olarak anne, baba ve üç çocuklu bir aile zorunlu görülen aşağıdaki harcamaları yaptığına göre, geçinmeleri için gerekli olan gelirleri şöyle olmalıdır:

30 ekmek	30 kuruş
1 okka tereyağ	14 kuruş
6 adet mum	4 kuruş
1 okka et	2 kuruş
1 okka pirinç	4 kuruş

1 at yükü odun (yemek pişirmek)	3 kuruş
Yarım okka şeker	3 kuruş
Yarım okka sabun	3 kuruş
1 okka peynir	4 kuruş
1 okka süt	6 kuruş
1 gram tütün	5 kuruş
Haftada 3'er okkadan 12 okka	

çeşitli sebze ve meyva 12-15 kuruş

Bu harcamaların toplamı 80 kuruş civarındadır. Durum açıktır. İmparatorluk elden giderken, onun dayanacağı en büyük güç olan Müslüman-Türk halkı ise yaşamının en zorlusuna sahipti. Anadolu halkının yaşama düzeyinin herhalde yukardaki tablodan daha da karamsar bir görüntüde olması gerekirdi. Batı örneği bir ekonomik kalkınmadan daha o zamanlar umudu kesmek icap ediyordu.

Yukarda genel hatlarıyla göstermeğe çalıştığımız halkın iktisadi durumu, batılaşma savaşında olan aydınlarla halkın arasını bir kat daha açtı. Kapitalist ülkelerin kendi çıkarları yönünden istedikleri ikilem iyice belirdi. Bir imparatorluk düşünün ki, halkın yöneticisine, aydını ise halkına karşı düşürülmüştü; ve de bu koşullar altında ki ülkenin yaşaması isteniyordu. Padişah devletin iflasını bu sırada kabul etti. İpotek planları artık yürürlüğe konabilirdi. Düyunu Umumiye ve onu yaratan Muharrem Kararnamesi üzerine çok şeyler söylendi ve yazıldı. Burada, bunları tekrarlamayacağız. Muharrem Kararnamesi'nden çok önce, Osmanlı Sarayı'na teklif edilen bir ipotek planına değinmek istiyoruz. Bu plan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na sunulmuş, sonradan bu kanal vasıtasıyla Osmanlı Sarayı'na teklif edilmiştir. Aşağıda ayrıntılarıyla görülebileceği gibi, cüretkar bir tekliftir. Sunulması bile Osmanlı yöneticilerinin içersinde buldukları umutsuz durumu gösterebilecek niteliktedir.⁽⁸⁾

Teklif bir kolonizasyon planı olarak hazırlanmıştı. Hedef Osmanlı toprak düzenine göre Sultan'a ait olan toprakların borçlara karşılık tutularak kolonizasyonudur. Sultan'a ait olan bu toprakların dönümünün ikibuçuk İngiliz lirasına satışını öngören teklifin ana ilkeleri şöyle özetlenebilir:

a) Sultan'a ait olan toprakların 1 akr'ı (yaklaşık olarak dört dönüm) on İngiliz lirasından borç bonolarına sahip olanlara devredilecektir. (Burada sözü edilen bono sahipleri, Osmanlı istikraz senetlerine sahip olan kişilerdir.)

b) Bu topraklar kolonize edilecek, eğer varsa üzerindeki madenler, ormanlar v.b. gibi tabii kaynaklar, sahipleri tarafından ek bir bedel ödenmeksizin işletilecektir.

c) Kolonizasyon sırasında hükümet kolonistlerden herhangi bir şekilde ithal resmî, gümrük resmî v.b. adlarda vergi isteyemeyecektir.

d) Herhangi bir istila anında koloniler halkı kendi sermayelerini ve komşu toprakları korumak için gönüllü olarak çarpışabileceklerdir.

e) Bu işe tahsis edilecek topraklar Küçük Asya'nın batı yörelerinden, Boğazlar çevresinden seçilecektir. Böylece bu bölgelerin ileride bir saldırıya karşı savunulması da sağlanmış olacaktır.

f) Aşağıda belirtilen yerler, öncelikle, bu kolonizasyona tahsis edilecektir:

i — Gediz nehrinin Uşak İzmir arasındaki kıyıları 1.280.000 dönüm,

ii — Nilüfer çayı çevresi 853.332 dönüm,

iii — Bakır çayı kıyıları 256.000 dönüm,

iv — Sandıklı Edremit arası 1.278.804 dönüm,

v — Menderes nehri kıyıları 407.040 dönüm,

vi — Kocaçay kıyıları 455.680 dönüm,

vii — Mihalıççık, Susurluk, Edremit ve Simav dörtgeni içerisinde kalan alan 2.370.560 dönüm,

viii — Iznik gölü çevreleri 204.800 dönüm,

ix — Aşağı Sakarya bölgesi 300.504 dönüm,

x — Yukarı Sakarya bölgesi 363.636 dönüm.

Toplam olarak 7.770.356 dönümlük bir arazinin kolonizasyona ayrılması isteniyordu.

g) Bu toprakların geliştirilmesi hükümet tarafından sağlanacaktır. Bunun için hükümet şunları yapmak zorunluğundadır:

i — Bölgede toprakların sınırlarını en küçük ayrıntılarına kadar gösteren bir kadastro çalışması,

ii — Bölgedeki ulaşımı kolaylaştıracak yolların yapımı, ve yapılmış olanların bakımı,

iii — Eski çeşme, değirmen v.b. gibi yapıların tamiri,

iv — Sulamanın düzenlenmesi için rezervuar v.b. gibi tesislerin kurulması, taşkınlara karşı nehir kıyı bentlerinin inşası,

v — Madenlere giden yolların tamamlanması.

Bu koşulların yerine gelmesinden sonra toprakların satımına başlanacaktır. Bir ön hesaba göre bu geliştirme işlerinin yapılması 6.769.140 sterling'e çıkacaktır. Bu işlere karşılık Osmanlı Hükümeti'nin 5 milyon İngiliz lirasını geçmemek şartıyla bono sahiplerinden kredi alması öngörülmektedir.

Projede yapılan hesaplara göre, gelişme işlerinin bitirilmesinden sonra toprakların satımı ancak eski Osmanlı borçlarının bir bölümünü karşılamaktadır. Fakat gelişme işlerinden ötürü alınan yeni borç ve bunların faizleri ilave bir kredi yükü olarak Osmanlı hükümetinin karşısına çıkmaktadır. Yani borçların yarattığı sömürü kısır döngüsü devam edecektir. İmparatorluğun, daha doğru bir deyim-

le ana vatanın en verimli bölgelerinin ipotek edilmesi de yeni bir durum yaratacaktır.

Bu kolonizasyon planının yanısıra, aşağıda ayrıntılarını vereceğimiz yerler arasındaki demiryollarını yapma ve işletme imtiyazlarının da bono sahiplerine yada onların göstereceği kuruluşlara verilmesi istenmektedir. Doğal olarak alışlagelen kilometre garantileri ile birlikte imtiyazı istenen hatlar şunlardır:

1 — İstanbul-İzmit-Geyve-Bolu-Filyos,

2 — İstanbul-İzmit-Geyve-Bursa-Balıkesir-Akhisar-Manisa-İzmir,

3 — İzmir-Manisa-Kasaba-Alaşehir-Uşak-Afyon,

4 — İzmir-Aydın-Denizli-Isparta-Antalya,

5 — Geyve-Kütahya-Afyon,

6 — Geyve-Eskişehir-Ankara,

7 — Ankara-Çankırı-Havza-Samsun,

8 — Afyon-Akşehir-Konya-Aksaray-Kayseri-Sivas,

9 — Samsun-Havza-Amasya-Turhal-Sivas,

10 — Ankara-Koçhisar-Aksaray-Kozan-Adana,

11 — Konya-Ereğli-Niğde,

12 — Mersin-Adana-İskenderun-Kilis-Antep-Urfa-Diyarbakır,

13 — Kozan-Maraş-Şavşat-Urfa,

14 — Maraş-Keban-Harput-Maden-Diyarbakır-Mardin-Musul,

15 — Musul-Bağdat,

16 — Harput-Muş-Bitlis,

17 — Muş-Doğu Beyazıt,

18 — Sivas-Divriği-Erzincan-Erzurum,

19 — Isparta-Konya.

Bu plan gerçekleşmemiştir. Kolonizasyon düşüncesi reddedilmiştir. Ama ciddiyetle tartışılmıştır. Böyle bir planı 1870'lerde sunanların, devletin daha güç durumlarında, bundan daha korkunç tasavvurları gerçekleştirmek isteye-

cekleri o günlerde batılaşma hevesindeki yöneticilerin aklına bile gelmemiştir.

Nitekim yukardaki proje, değişik biçimlerde sık sık Devleti Aliye'nin karşısına çıkmıştır. Batı illerinin kolonizasyonu ile bölgenin Yunanistan'a verilmek istenmesi arasında ne fark vardır? Osmanlı İmparatorluğu'nun verdiği yada vermesi istenen demiryolu imtiyazlarını, yukardaki hatlarla harita üzerinde karşılaştırın, bir aylık görebilecek misiniz? Kapitalist ülkeler soğukkanlılıkla insandan yana, uygarlıktan yana görünerek, bile bile Osmanlı İmparatorluğu'nu öldürmeğe, mirasını paylaşmağa kararlıydılar ve bunun pazarlığı 19. yüzyılın son çeyreğinde doruğa erişmişti.

■ Denge Uzmanlığı Bir Çözüm Getirir mi?

Berlin Kongresi, Osmanlı İmparatorluğu açısından ilginç bir Avrupa dengesi kurdu. Batılı kapitalist güçler ve Rusya 1910 yılına kadar bu dengenin korunması için çalıştılar. Milli ekonomilerin bu dönemdeki çıkarları (emperyalizmin büyüme ve kendi kabuğunu örme dönemidir bu), dengenin korunması yönündeydi. Osmanlı devlet erkanı, özellikle Abdülhamit bu denge içerisinde ilginç bir politika izledi. Dengenin sürüp gittiği zaman içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşayabileceğini kestiren Sultan, dengenin devamı için bütün gücüyle çalıştı, yani bir denge uzmanı oldu. Denge uzmanlığı kendi yetenek ve gücüne güvenemeyen insanın başvuracağı bir politikadır. Bu politikayla güçlülere birbirine düşürerek, bazen birine, bazen diğerine göz kırparak yaşamak, hayatta bir yere tutunmak istenir. Abdülhamid'in otuz yıllık denge uzmanlığı, bu davranışın Türk toplumunun en ücra katlarına kadar girmesine sebep oldu. Osmanlı bürokrati, mesleğinde ilerlemek, başarı ka-

zanabilmek için, kendi yeteneklerine güvenme yerine, üst mevkilerdeki kişilerin davranışlarına uygun bir denge uzmanlığı politikasını uygulamayı tercih eder olmuştu. Yöneticilerin, politika adamlarının günlük iç siyaset sorunları karşısındaki davranışları bile denge uzmanlığı çerçevesinde biçimlenmekteydi. Abdülhamid'in politikasında iki temel motif mevcuttu:

I — Osmanlı İmparatorluğu güçsüzdür, çeşitli halklardan meydana gelmiş bir toplum olduğu için her an parçalanma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Batılaşma hareketleri, reformlar, toplumda bir yama gibi durmaktan ileri gitmemektedir. Halkın büyük çoğunluğu bu nitelikteki davranışlara karşıdır. Osmanlı aydını ile halkı arasında derin bir uçurum açılmaktadır. Aydın yalnızlaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşaması bu koşullar içerisinde kendi gücüyle gerçekleşemez, dış güçler arasında kurulacak bir dengenin sürdürülmesi devletin yaşaması için tek çıkaryoldur.

II — Bu dengenin sürdürülmesi ve içerde halktan kopmama, tam anlamıyla yalnız kalmamak için dine dönüş kavramına dayanan bir politikanın imkanları aranmalı, yaratılmalıdır.

Pan-İslamizm bu motiflerden doğdu. Bu hareketi basit bir dine dönüş, şeriatı gerçekleştirecek bir davranış olarak değerlendirmek dar görüşlülük olur. Pan-İslamizm, etkileri yönünden, Abdülhamid'in düşüncelerini aşmıştır. Yeni yeni uyanan doğu halklarının sömürgecilere karşı bayrağı haline gelmiştir. Osmanlı padişahı halife olarak adeta anti-emperyalist eylemlerin lideri gibi ün kazanmış, saygı görmüştür. Şurası açıktır ki, Yavuz Sultan Selim'den bu yana halifelüğün gücünü duyuran, bu kurumu papalık düzeyine çıkaran Abdülhamid olmuştur.

Toprak kayıplarında, mağlubiyetlerde bile Abdülhamid terkettiği ülkelerde isminin halife olarak hutbelerde

okunmasını, camilerde söylenmesini, antlaşmanın koşullarından biri olarak ileri sürmüş, o ülkelerdeki müftü, imam v.b. gibi dini makamlara yapılacak tayin hakkını elinde tutmuştur.

Abdülhamid'in ismi cuma namazlarında Hindistan, Endonezya camilerinde okunan hutbelerde zikredilmiştir. Bu, o güne kadar hiçbir Osmanlı Sultanı'nın elde edemediği bir güçtür. Pan-İslamist hareketin sonucu olarak, 20. yüzyıl başında büyük bir islam birliği dini alanda gerçekleştirilmiş bulunuyordu ve bu birlik siyasal alanda da ihmal edilemeyecek bir kuvvet haline gelmek üzereydi. Öyle ki, Hicaz demiryolu yapılırken dünyanın her yanındaki Müslümanlardan bağışlar geldi. Türkiye'nin girdiği savaşlar, bütün islam merkezlerinde Osmanlılar lehine sempati gösterilerine sebep oldu. Türk Kızılayı, islam ülkelerinden geniş yardımlar gördü. Balkan Savaşı'nda Edirne'nin kurtuluşundan sonra Türkiye'ye gelen kutlama telgraf ve mesajları içerisinde Amerika, Brezilya, Güney Afrika gibi uzak ülkelerin müslüman topluluklarının gönderdikleri de vardı.

Pan-İslamist hareketin 20. yüzyıl başındaki gücü ve bu davranışın gerçek anlamı Zinoviev'in 1922 Ağustos'unda söylediği şu sözlerde çok açıktır:

«Pan-İslamizm, hürriyet için başkaldırmış basit bir milliyetçi hareket değildir. Müslümanlar için herşeydir. Devletleri, ekonomik örgütlenmeleri, günlük ekmekleri bu davranış içerisinde biçimlenmiştir. Pan-İslamizm bütün islam halkları arasında, Arap, Hintli, Endonezya ve Türk farkı gözetmeksizin, kurulan bir kardeşliğin işaretidir. Bu kardeşlik gerçek anlamını İngiliz, Fransız ve diğer kapitalist devletlere karşı durmakla kazanmıştır.»⁽⁹⁾

İşte, Abdülhamid bu nitelikteki bir hareketin lideriydi. Fakat pan-islamist eğilimlerin bu güçlü yanını olanca açıklığı ile görebiliyor muydu? Yoksa bu eylem onun için

denge uzmanlığı politikasının zorunlu bir bölümünden mi ibaretti? Sanırım ikinci düşünce Abdülhamid'in davranışları için daha yerinde bir yargı olmaktadır. Anti-emperyalist bir gücün lideri olma durumundaki bu zat, sahip olduğu liderliği, zaman zaman emperyalist ülkelerin çıkarları için kullanmaktan çekinmemiştir. Bu nitelikteki davranışlarına verilebilecek en iyi örnek, Kabil'e gönderilen heyetin yüklendiği görevdir. 1877 yılında Abdülhamid, Kazasker Mehmet Hulusi Efendi başkanlığındaki bir heyeti Afgan emiri ile temas için Kabil'e göndermişti. Bu heyetin yaptığı işler hakkında ayrıntılı bilgilere rastlamak mümkün değildir. O günlerde Hindistan genel valisi olan Lytton ile İngiliz Dışişleri Bakanlığı arasındaki haberleşme kayıtları bu konuda bazı ilginç bilgileri ortaya koyacak niteliktedir.⁽¹⁰⁾ Dikkati çeken diğer bir nokta da bu muhaberatın 1951 yılına kadar İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından gizli tutulmuş olmasıdır.

1870 yıllarında İngiliz dış siyasetinin temel hedeflerinden biri de, mevcut kolonilerin çevresinde onların diğer güçlü devletlerle temasını engelleyecek bir tampon ülkeler duvarının örülmesi idi.⁽¹¹⁾ Hindistan ve Basra körfezinin çevresindeki duvar Türkiye, İran ve Afganistan'dan meydana geliyordu. Rusya ile sözünü ettiğimiz koloniler arasında İngilizlere karşı tutumda olan tek örgütlenmiş güç Afgan Emirliği idi. Afgan Emiri sürekli olarak Hindistan üzerinde baskı yapıp, kendi çapında bir anti-emperyalist savaş yürütmekteydi. İngilizler bu mücadeleyi engelleyebilmek için Afganistan'daki egemen güçlerle anlaşmanın yollarını aradılar, bu amaçla 1877 yılının ilk aylarında Peşaver'de Sir Lewis Pelly ile Seyit Nur Muhammed arasında bir toplantı düzenlediler, fakat bir sonuca erişemediler. Afgan Emiri İngilizlerin bütün tekliflerini reddetmişti.

Bu sırada Osmanlı İmparatorluğu'nun, Ruslara yenik düşmesi üzerine, bir cihadı gerçekleştirme imkanlarını

aramak amacıyla Kabil'e bir heyet göndereceği, İstanbul'daki İngiliz Elçisi Layard tarafından 8 Haziran 1877'de Lord Salisbury'ye telgrafla bildirildi. Bu telgraf üzerine İngiliz Dışişleri Bakanlığı, özellikle Hindistan Genel Valisi, bu heyetten yararlanmayı düşündü. Layard, İstanbul'da gerekli temasları yapıp zemini hazırladı. Kazasker Mehmet Hulusi Efendi'nin Afgan Emiri'ne, İngilizlerle mücadeleyi bırakarak Ruslara savaş açmasını, bu durumda Halife'ye büyük hizmeti geçeceğini, ihtiyacı olan silah ve benzeri yardımları Hindistan yoluyla elde edebileceğini söylemesi, bunu gerçekleştirmek için Emir üzerinde her türlü baskıyı yapması kararlaştırılmıştı.

O sırada Simla'da bulunan Hindistan Genel Valisi Lytton ile Salisbury ve Layard arasındaki yazışmalardan İngilizlerin gerçek niyeti öğrenilmektedir.⁽¹²⁾ Heyetin başarısı yada başarısızlığı İngiltere için farklı bir sonuç yaratmayacaktı. Şöyle ki, eğer heyet Afgan Emiri'ni ikna edebilirse, Kuzey Hindistan'da Hayber Geçidi çevresindeki savaşın önu alınacak, İngiliz sömürge yönetimi rahat bir nefes alacaktı. Bunun aksi olur da, Afgan Emiri heyetin isteklerini yerine getirmezse, bu kere de Afgan halkı emire karşı, Halifeyi Müslimin'in arzusuna karşı koyuyor, diye ayaklandırılacaktı. Heyet Bombay yoluyla Kabil'e hareket etti. Bu arada Hindistan'da gerekli temaslar yaptıktan sonra Afganistan'a vardı.

Afgan Emiri'yle olan temaslardan elde edilen sonuç Osmanlılar yönünden tam bir başarısızlıktır. Afgan Emiri, heyeti çok iyi karşılamasına rağmen, İngilizlerle barışa, en azından geçici bir silah bırakımına dahi razı olmamıştır.

Abdülhamid, ustası olduğu denge politikası ile, dar görüşlü bir lider gibi, elinde tuttuğu gücün gerçek anlamını kavrayamadan, 1908'e kadar gelmiş ve dünya ekonomisi yeni dengeleri zorunlu kıldığı için de devrilmiştir.

3 | Anayasa Devrimleri

■ Anayasa ve Batı

1908 Devrimi Türk aydınını şaşırtmıştır. Aydınlar için bu devrim hayal bile edilemeyecek bir olaydı. Anayasanın yeniden yürürlüğe girdiğini ilan eden Padişah Kararnamesi, sessizce yayınlanmış, ülkenin en büyük kültür merkezi olan İstanbul'da bile gereğince anlaşılamamıştı. Bir çok kişi meşrutiyet düzeninin tekrar kurulduğunu farke dememişti. Ünlü gazeteci Hüseyin Cahid, meşrutiyetle ilgili kararnamenin yayınlandığı ilk günü ve o günü saran şüphe havasını çok güzel anlatır. Evinde sözünü ettiğimiz kararnameyi okuduğunda şaşırmış, bir mana verememiştir. «Bir kaç dostu görür, konuşur öğrenirim» diye o günlerin düşün hayatı merkezi sayılan Bâbîâli'ye inmeğe karar verir. Arkadaşlarından bir Ermeni kitapçıya uğrar, o da olanlara bir mana verememiştir. Nihayet öğleden sonra bir kaç kişiyi daha görür, onlar da şaşkın bir haldedirler. Hatta konuşmaktan bile korkarlar. Birbirlerine anlattıkların-

dan çıkardıklarına göre, şehirde hayat günlük akışı içerisinde normaldir. Herkes işiyle gücüyle uğraşır görünmektedir. Bir aydın olarak böylesine mutlu bir günün sönük, sıradan bir gün gibi geçmesine gönülleri razı gelmez. Hüseyin Cahid ve bir arkadaşı, Yenicami'nin arkasındaki meydana giderler, buradan cuma selamlığından dönen mızıka ve askerler geçecektir. Caminin merdivenleri, Mısır Çarşısı'nın önü kalabalıktır. İki Osmanlı aydını burada, meşrutiyet lehine bir gösteri yapmağa karar verirler. Fakat ne yapacaklarını, nasıl bir gösteri düzenleyeceklerini bilemezler. Düşünürler, nihayet kendilerince çok etkili olacağına karar verdikleri bir yol bulurlar. Birbirlerinden ayrılarak kalabalığın arasına karışırlar, selamlıktan dönen askerler geçerken, önceden karar verdikleri gibi değişik anlarda, ayrı yerlerden «Padişahım çok yaşa» diye bağırırlar. Bu avaza kalabalıktan bir kaç kişi daha katılır. İşte, meşrutiyetin ilan edildiği gün İstanbul'da yapılan tek gösteri budur. Bu gösteri bile polisi harekete geçirmiş, fakat ilan edilen kararnameye ne mana vereceklerini kestiremedikleri için, herhangi bir muameleye geçmekten çekinmişlerdir.

O akşam Hüseyin Cahid ve daha birkaç arkadaşı İkdâm Gazetesi'nin idarehanesinde toplanırlar. Devrimi kutlamak amacıyla bir bildiri kaleme alırlar, fakat sansürün gelip kontrolunu yapıp yapmayacağı konusunda bir bilgileri de yoktur. Gelmesinden endişe ederler. İkdâm yöneticileri, sansür memurunu, geldiği zaman kovmağa karar vermişlerdir. Fakat diğer gazetenin (o günlerde İstanbul'da sadece İkdâm ve Sabah gazeteleri yayınlanmaktaydı) nasıl davranacağını bilemedikleri için, yöneticilerden bazıları, dizgi-baskı ustaları ile diğer işçilere baskının başlayacağı saate kadar Sirkeci'de bir lokantada rakılı bir ziyafet çekerler. Böylece durumu kontrol altında tutmak istemişlerdir. Fakat o gece, beklediklerinin aksine, yıllardan beri ilk defa hiçbir sansür memuru Bâbıâli'ye uğramamıştır.⁽¹³⁾

Şenlikler, kutlamalar, meydan hatiplerinin özgürlük adına verdikleri söylevler ertesi gün başlamıştı... Ve de aylar boyunca sürüp gitti. Bütün Osmanlılar, özellikle Yeni Osmanlılar, Genç Türkler, bütün zor günlerin geride kaldığına iman etmişlerdi. «Anayasa yürürlüğe girmiş, özgürlükler elde edilmişti», bir toplumda özgürlük olduktan sonra halledilemeyecek sorunun olmayacağına inanıyorlardı. Özgürlük batı kalkınmasının sihirli anahtarı olduğu gibi, Osmanlı uyanışının da (teceddüt) sebebi olacaktı. Bunun hiç de böyle olmadığını, Türkler bir yıl geçmeden anladılar.

Devrimin ilk günlerinde Batı ülkeleri, özellikle İngiltere, hürriyetin beşiği olarak göklere çıkarılıyordu. Bir keresinde İngiliz Elçisi'nin arabasından atlarını çıkararak göstericiler, atların yerine kendileri koşarak arabayı elçiliğe yada elçinin evine götürdüler. Fakat İngiltere'nin Türkiye'deki anayasa devrimi hakkındaki düşüncesi hiç de iyi niyetli değildi. Batı, düzeyde söylenen, yazılan birkaç yazı ve demecin dışında bu devrimden ya hoşnut değil, yada kendi çıkarları için nasıl kullanılacağına hesabı içerisindeydi. Osmanlı ıslahat hareketleri nasıl dış müdahalelerin etkisinden artılamazsa, anayasa devrimleri de aynı şekilde batının çeşitli davranışlarıyla biçimlenmiştir. Gerçek olan, batı, kapitalizmin çıkarlarına uymayan bir anayasa devriminin hiçbir zaman teşvikçisi yada arkalayıcısı olmamıştır.

İleri kapitalist ülkelerin İkinci Meşrutiyet devrimini nasıl karşıladıklarının yorumu, gene kendi kaynaklarına göre şöyledir: «Avrupa basınında çıkan, Türk devrimini sempatiyle karşılayan, Türkiye'deki anayasa düzeninin gelişmesini ve güçlenmesini gönülden arzulayan, Genç Türklerin ılımlı davranışlarını öven yazılara inanmamamız gerekir. Bütün bu yazılanlar günümüz Avrupa'sındaki hükümetlerin ve burjuvaların tipik çıkarıcı yargılarıdır. Bunlarda en küçük bir içtenlik aramak yersizdir. Açıktır ki, Türkiye ve

Iran'da gelişen demokratik hareketin bütün Asya'ya sıçramasından korkulmaktadır.»⁽¹⁴⁾

«Bütün kapitalist ülkeler şu anda ortadaki pastadan daha büyük bir parçayı ısırarak yarıyorlar.»⁽¹⁵⁾

«Genç Türkler ılımlı davranışlarından ötürü kutlanmaktadır. Çünkü Türkiye'de devrim zayıftır, büyük halk kütlelerini sürüklemekten uzaktır ve de Türkiye'nin dışa bağlılığında değişen bir şey yoktur. Batılılar gerçekte genç Türk'leri tebrik ederken, onun üzerindeki pazarlıklarına, Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma politikalarına devam etmektedirler.»⁽¹⁶⁾

Nitekim Leipziger Volkszeitung'da yayınlanan bir makale batılı büyük devletlerin bu amaçlarını çok güzel belirtmektedir:

«Mayıs 1791'de ileri görüşlü devlet adamları Polonya'da bir dizi reformlar yapmışlardı. Prusya Kralı ve Avusturya İmparatoru, 3 Mayıs Anayasası'nı kutlayarak, komşu ülkeye getirdiği güçten ötürü sevinçlerini belirttiler. Bütün dünya Polonya reformcularını Paris'teki kanlı Jakobin'lerin aksine ılımlı bir yol izledikleri için göklere çıkardı. 1793 Ocak'ında ise Prusya, Avusturya ve Rusya, Polonya'nın paylaşılması ile ilgili antlaşmayı imzaladılar.

«Ağustos 1908'de Genç Türkler reformlarını alıştırmış bir yumuşaklıkla gerçekleştirdiler. Bütün dünya bu davranışlarından ötürü onları kutladı. Şimdi ise, Ekim 1908'de, Türkiye'nin paylaşılması ile ilgili yeni gelişmelere şahit olmaktayız.

«Bu konuyla ilgili konuşmalar, dışişleri bakanları, hatta devlet başkanları seviyesinde sürdürülmektedir. Genç Türk devriminden hemen sonra, ve ünlü Avusturya-Bulgar deklarasyonundan az önce (Bu deklarasyon Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı ve Bulgar bağımsızlığını ilan eden bildiridir), Ağustos ve Eylül aylarında Izvolsky

(Rusya Dışişleri Bakanı), Kral Edward ve Başbakan Clemenceau ile Karlsbatt ve Marienbatt'da iki kere buluşmuştu. Avusturya ve İtalyan dışişleri bakanları Von Aehrenthal ile Tittoni, Salzburg'da aynı konuyu görüştüler. 15 Eylül'de Izvolsky, Von Aehrenthal ile Buchloe'de bir toplantı yaptı. Bütün bu görüşmelerden sonra Bulgar Prensi Ferdinand ile İmparator Franz Joseph Budapeşte'de, Izvolsky de Alman Dışişleri Bakanı Von Schoen ile, onu takiben de İtalyan Kralı ve Tittoni ile buluştu.

«Olayların arkasındaki gerçek kendini göstermektedir. Avusturya ve Bulgaristan'ın davranışları ile ilgili bütün ayrıntılar en ince noktalarına kadar görüşülmüştür. Türkiye'nin paylaşılmasından Rusya, Avusturya, Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere'nin vazgeçmeye niyetleri yoktur.»⁽¹⁷⁾

İşte, demokrasiye aşık uygarlığın verdiği görevi yaptıklarını iddia eden büyük güçler 1908 devrimini böyle karşıladılar. 1876 devrimi de bundan farklı bir biçimde karşılanmamıştı.

■ Birinci Anayasa Devrimi

Türk anayasa devrimleri 1830'larda başlayan ıslahat hareketlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Islahat hareketlerinin başta İngiltere olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerince desteklenmesine karşılık, anayasa hareketi aynı desteği pek görmemiştir. 19. yüzyıl boyunca bu konuda en çekimsiz davranan ülke İngiltere'dir. Yurdun yararına yapılan bir devrimin dış baskılarla nasıl yozlaştığını görebilmek için İngiltere'nin anayasa devrimleri yada onlara yönelen davranışlar karşısındaki tutumunu incelemek yeterlidir.

Bir süre İngiltere dışişleri bakanlığını da yapmış olan

Lord Malmesbury, İngiliz dış siyasetinin ana hatlarını şöyle açıklar. (Bu açıklama 1861 yılında yapılmıştır):

«Bu partilerin dış politikadaki tutumları aynıdır. Yani anayasa hükümetlerini desteklemek, bu nitelikteki hareketleri mümkün olduğu oranda teşvik etmek, dış politikamızın ana ilkesidir.»⁽¹⁸⁾

Bu dış politika ilkesi hiçbir zaman Osmanlı İmparatorluğu'na karşı uygulanmamıştır. İngiliz hükümetlerinin Türkiye'ye karşı olan bu tutumları liberal yada muhafazakar partilerin iktidarları süresince hiçbir zaman değişmemiştir.

Sir Stratford Canning'e gönderilen bir muhtıradan İngiliz Dışişleri Bakanlığı, bu tutumu şöyle ifade etmiştir:

«Reformlar süresince Osmanlı hanedanının egemenliğinin küçük bir bölümünün dahi tebasına devredilmesi söz konusu olamaz.»⁽¹⁹⁾

İngiltere 1870'e kadar bütün gücünü mali ve idari ıslahatlar üzerine teksif etmiştir. Sultanın reformlar üzerinde fazlaca endişelenmesini önlemek için Sir Henry Bulwer: «Bu reformlardan istenen amaç hristiyanlara dini imtiyazlar vermek değildir,» biçiminde teminatlar vermiştir.⁽²⁰⁾

Mali ve idari reformların yürütülebilmesi için bir şuranın kurulması söz konusu olduğunda, bu şura üyelerinin seçimle değil, tayinle o mevkie gelmeleri öncelikle kararlaştırılmıştır. Bulwer'in bu konularla ilgili olarak Sultan'a sunduğu reform planları bürokrasiyi geliştirecek niteliktedir. Türkiye'de parlamenter hayatın ve buna ilişkin demokratik kurumların geliştirilmesi kesinlikle söz konusu değildir.

Bulwer mahalli idareler meclisleri ile ilgili bir Fransız teklifine şiddetle karşı koymuş, bu konuda şu noktaları bir bildiri halinde ilgili makamlara sunmuştur:

«Bu nitelikteki meclislerin mali kavramlardan haber-

leri yoktur. Her türlü vergiye karşı koyabilecekleri gibi, reformlar içinde sürekli bir muhalefet kaynağı olacaklardır. İleri gelen reaya'ların da iştirak edebileceği, karakter ve kabiliyetleri bilinen kişilerden meydana gelen bir nevi ayan meclisi belki bir iş görebilir.»⁽²¹⁾

Tabii bu ayan meclisinin üyeliklerinin tayinle doldurulmasını da hemen ilave etmeyi ihmal etmemiştir.

İlk anayasa devrimi kaçınılmaz bir hal alınca, bu kere İngiltere dışlarını Mithat Paşa'ya göstermiştir. Mithat Paşa o dönem Türk aydınları içerisinde kendi imkanları ile çıkaryolu gören tek kişi niteliğindedir.

Lord Salisbury, Türkiye'nin yetiştirdiği nadir kişilerden biri olan Mithat Paşa'ya karşı ilk andan itibaren düşmandır. Yeni anayasaya olan inançsızlığını her fırsatta göstermekten çekinmemektedir. Salisbury Mithat Paşa'nın en büyük düşmanı olmuştur ve sonuna kadar da öyle kalmıştır. Mithat Paşa hakkındaki düşüncelerini Lord Derby'ye şöyle anlatır: «Ignatief ve Mithat, Avrupa'da bulunabilecek en yalancı çifttir. Fakat kabul etmem gerekir ki, Mithat içlerinde en kötüsüdür.»⁽²²⁾ Beaconsfield de şunları söyler: «Türkiye'de iktidar bugün bir kaç mevki düşkününü insanın elindedir, bunların hepsinin birer sahtekar olduğunu kabul etmek gerekir.»⁽²³⁾

Diğer yandan, İngiltere Dışişleri Bakanlığı, İstanbul'daki elçiliği kanalıyla Abdülhamid'in kulağına gidecek şekilde şu düşünceleri yaymıştır: «Mithat Paşa cumhuriyetçi bir sosyalisttir, hanedanı yıkarak cumhuriyeti kuracak ve kendi de cumhurbaşkanı olacaktır.»⁽²⁴⁾

5 Haziran 1877'de İran Elçiliği'ndeki yemekte Mithat Paşa ile konuşan İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Lord Tenterden, bu konuşmayı Lord Derby'ye yazdığı mektupta şöyle anlatıyor:

«Mithat Paşa ile İran Elçiliği'ndeki yemekte tanıştık. Yemekten sonra konuştuk, benimle genel olarak gayet iç-

ten ve açık olarak tartıştı. Konuşmasına anayasadan nasıl yararlanabileceğimiz konusundaki malum sözlerle başladı. Türkiye'nin anayasayı uygulamada serbest bırakılmasının faydalarını (bizim yönümüzden) anlattı.

«Anayasanın yararlarından söz etmede geç kalındığını söyledim. Birkaç yıl önce Türkiye'ye yaptığım seyahatte gördüğüm ıssız yolları, yıkılmış köprüleri, geri yönlemlerle yürütülen tarımı anlatarak, şimdi bunlar daha da kötü durumdadır, dedim. Bu savaş (93 savaşı) ülkeyi daha da harabeye çevirecektir.

«Ülkenin çok kötü idare edildiği bir gerçek, diye cevap verdi, biz bu anayasayı çok önceleri yapmalıydık. Kişisel güvenliğin sağlandığı bir düzende Türkiye'nin daha hızlı bir şekilde gelişeceğini ilave etti.

«Bir ara Bulgar katliamını konuşurken, sizin hükümetiniz daima müslümanları cezalandırmamızı istiyor bizden, diye cevap verdi. Sonra Mithat Paşa, anayasanın verdiği özgürlüğün sonucu olarak Anadolu'da, Türkiye'nin diğer yerlerinde birçok yeni kabiliyetlerin yönetime el koyacaklarını, bunun da Türkiye'nin gelişimine olumlu katkıları olacağını anlattı.

«Bu kısa konuşmanın üzerimde bıraktığı intiba odur ki, Mithat Paşa durumu bütün gerçekleriyle kavramaktan uzak bir kişidir. Herkes onun gözünde iyidir. Anayasanın işlemesine müsaade edilirse, bütün işler gereğince yürüyecektir. Kısacası Mithat, çok zavallı biridir.»⁽²⁵⁾

Türkiye'deki anayasa devrimi Salisbury, Tenterden, Derby ve Disraeli tarafından hiçbir zaman desteklenmedi. Gladstone da aynı politik görüşün içerisindeydi. 23 Temmuz 1880'de Avam Kamarası'nda yapılan tartışmalarda Gladstone «Oh... Oh... ben ne zaman Türkiye'deki Meclisi Mebusanı istemedim,»⁽²⁶⁾ diye bağırmıştır. Oysa bunun cevabını gene kendisinin yazdığı makalelerde bulabiliriz. Nitekim 1878'de yazdığı bir makalede «Meclisi Mebusan

ve anayasa hristiyanların müslüman yönetimi altında hizmetlerine devam etmeleri için icad edilmiş sanatkarane bir düzendir,»⁽²⁷⁾ demektedir.

Mithat Paşa öz halkına dayanamadan, bu politikaların sonucu ortadan kaldırıldı. Tabii emperyalistlerin hoşuna gitmeyen anayasa da unutturuldu. Fakat batılı kapitalist güçlerin Türkiye üzerine oynadıkları oyunun son perdesi burada kapanmadı.

■ İkinci Anayasa Devrimi

Abdülhamid'in Meclisi Mebusanı dağıtması ile Osmanlı İmparatorluğu birinci anayasa devrimini geride bıraktı. İkinci anayasa devrimine kadar geçen 30 yıl içerisinde Türkiye tarihinin en karanlık günlerini yaşadı. Bu dönemde büyük toprak kayıpları, uzun süren savaşlar olmamasına rağmen, Türk kamuoyu kendisine göz açtırtmayan bir «tiran»ın baskısı altında, her türlü gelişme imkanlarından yoksun bırakıldı. Düşün hayatına uygulanan sansür, bütün özgürlüklerin kanun dışı sayılması, büyük halk kütlelerinin tutucu bir davranışla geri bırakılmışlıklarının aynen korunması, ülkeyi gerçekte yapabileceği birçok atımlardan alıkoymuştur. Batının özgürlükten yana görünen ülkeleri ise, Abdülhamid'le işbirliği yapmaktan çekinmemişlerdir. Onun kanlı yönetimini her fırsatta eleştirmekten geri kalmayan bu ülkeler, kendisini desteklemekten de vazgeçmemişlerdir. Lord Salisbury bu çelişik davranışı «Osmanlı İmparatorluğunun yerine geçecek bir devleti yaratmadan, onun aynen devam etmesinde bizler için büyük yararlar vardır,»⁽²⁸⁾ diyerek tanımlamıştır.

Abdülhamid'in baskısı imparatorluk içerisindeki hristiyan unsurların milliyetçi hareketlerini geliştirmiştir. Bu gelişim de batılı ülkelerin yararına idi. Kısaca Abdülhamid

kurduğu baskı düzeni ile gelecekte güçlü atılımlar yapabilecek aydınları ülkeden kaçırmış, dayanacakları halk yığınlarından uzaklaştırmış, dış müdahalelerin etkisini artıracak milliyetçi eylemlerin kuvvetlenmesini sağlamıştır. Otuz yıllık bu düzen bir gün içerisinde tarihe karıştığı zaman geride, geri bırakılmış, aydınıyla halkının arası açılmış, (ırk-din-dil-milliyet) farklılıkları sivrilmiş, parçalanmaya ve paylaşılmaya hazır bir imparatorluk kalmıştı.

Baskı düzeninin sürdüğü otuz yıl içerisinde Türk aydınları çeşitli örgütlenmeler, yayınlarla düzene karşı olan savaşlarını sürdürmüşlerdi. Bu örgütlerin büyük çoğunluğu yurt dışında, özellikle Fransa'da yerleşmişti. Yayınlar da dış ülkelerde basılıyor, Türkiye'deki yabancı postaneler aracılığıyla yurda sokuluyordu.

Fransa'da kurulan Genç Türk dernekleri, mücadelenin ağırlık merkezini meydana getirmişlerdi. Bu derneklerdeki üyelerin düşünce ve eylemlerini incelemek Osmanlı anayasa devrimlerinin neden düzeyde kaldığı sorununa açıklık kazandıracaktır. Aynı inceleme Genç Türklerin düşünce açısından ne denli batılılaşmış olduklarını da ortaya koyacaktır.⁽²⁹⁾ Anayasa, özgürlük v.b. gibi kavramlar batı taklitçiliği uyarınca tanımlanıp, değerlendirilmekteydi. Bu nitelikteki Osmanlı aydınları, uzun süre batı ülkelerinde yaşamalarına rağmen, bu toplumların tarih doğrultusunda içerisindeki gelişmelerini incelememişlerdir. Hele hayranlıkla baktıkları batı kurumlarının kökenleri üzerinde hiç durmamışlardır. Batıda gördükleri üst yapı kurumlarını bu toplumların gelişmelerindeki ana neden gibi ele almışlardır. Böylesine bir ele alış batılıların da işlerine gelmekteydi. Üst yapı kurumları gelişmenin nedeni olarak kabul edilince, bunları aynen Türk toplumu içerisinde uygulamayla da birçok sorunların çözümleneceği inancına kolaylıkla varılacağı meydandı. 20. yüzyılın başında Türkiye, geleceği açısından güvendiği bir avuç batı hayranı aydından

başka hiç bir şeye sahip değildi. Bu aydınlar ikinci anayasa devriminde ve onu takip eden günlerde önemli görevler yüklendiler.

İmparatorluk içerisinde düzene karşı mücadelelerin yoğunlaştığı bölge Rumeli'dir. Dış ülkelerin geniş yardım ve propogandalarının da etkisiyle güçlenen Balkanlardaki milliyetçi akımlar, Abdülhamid döneminde, düzene karşı verilen bir özgürlük savaşı görünümüne bürünmüştü. Berlin Kongresi'nde elde edilen tavizlerden yararlanan Balkan yarımadasında, bu nitelikteki eylemler rahatlıkla doğup gelişebiliyordu. 1908 yıllarına doğru Rumeli de, bir çok bağımsız gerillanın dağlarda kol gezdiği, devlet gücünün her noktasına ulaşamadığı bir bölge haline gelmişti. Baskı düzeni içerisindeki bu garip özgürlük, o bölgelerdeki görevli Türklerin de eylemlerini biçimlendirmiştir. Özellikle genç aydınlar ve subaylar arasında batının anayasal kurumları ile ilgili yayınlar ilgi görüyor, bu kurumların Türkiye'de de uygulanabilmesini sağlamak için gizli, devrimci dernekler örgütleniyordu. Genç subaylar, hemen her kıtada dernek v.b. gibi örgütlenmelerle devrime hazırlanmaktaydılar. O günlerde Rumeli'nin içerisinde bulunduğu siyasal karmaşıklığı görebilmek için, 1907 yılında o bölgede işlenen siyasi cinayetlerin dağılımını incelemek yeterlidir.⁽³⁰⁾

Bu tablodan o günlerin ilginç bir tutumunu da görebilmekteyiz. Öldüren yada öldürülenlerin milliyetleri ayrıntılı bir şekilde gösterildiği halde, Türkler müslüman kavramı içerisinde toplanmıştır. (Tablo 64. sayfadadır.)

Rumeli'deki hareketin ağırlık merkezleri Selanik ve Manastır'dı. Mamafih, devrimi sonuçlandırma yönünden Selanik'in öncülüğü ileri sürülebilir. Bu şehrin dış dünyaya açık büyük bir liman oluşu, Avusturya-Macaristan'la Almanya'nın Akdeniz ticaretinin önemli bir kısmının bu limandan dağılımı, düşün hayatı yönünden burasının karmaşık bir niteliğe sahip olması sonucunu vermişti. Hemen

DEVRİMDEN ÖNCEKİ BİR YIL İÇERİSİNDE
BALKAN YARIMADASI'NDA İŞLENEN SİYASİ
NİTELİKTEKİ CİNAYETLERİN DAĞILIMI

ÖLDÜREN

ÖLEN

	Bul.	Rum.	Sırp.	Eflak.	Müs.	Yah.	As. vb.	Toplam
Bulgar	58	72	8	3	34	—	25	198
Rum	212	22	—	20	8	1	13	276
Sırp	28	—	1	—	1	—	3	33
Eflak	2	4	—	4	—	—	—	10
Müs.	80	11	10	2	18	—	—	122
Yahudi	—	—	—	—	—	—	—	—
Asker, Polis	87	13	11	—	5	—	—	116
Bilinmeyen	182	63	9	7	64	—	—	325
Toplam	649	155	39	36	130	1	40	1080

(Kaynak: İngiltere Dışişleri Bakanlığı Konsolosluk raporları)

hemen baskı düzenine karşı örgütlenen bütün gizli dernekler bu şehirde gelişmiş, yurt içi, daha doğru bir deyimle Balkan'lardaki eylemlerini buradan yönetmişlerdir. Selanik'in siyasi hayattaki bu seçkinliğinin yanısıra, Türk düşün hayatında da (o günlerde) öncülüğü mevcuttu. Ali Canip Yöntem, Selanik'in o günlerini «Ömer Seyfettin» üzerine yazdığı kitapta çok açık anlatmıştır.⁽³¹⁾

Şehrin imparatorluğun diğer merkezlerine oranla özgür olan yaşamına rağmen, siyasi eylemlerle uğraşan dernekler, gene de çeşitli biçimlerde gizlenmekteydiler. Mason locaları bu bakımdan çok uygun bir ortamdı. 1908 devriminden öncesi ve sonraları, Selanik Mason locaları siyasi derneklerin hücreleri görevini görmüştür. Bu localara egemen olanlar, genellikle Türk değildi. Rum, Bulgar v.b. Balkan milliyetlerinin yanısıra Selanik'in bütün iş hayatını ellerinde tutan dönmeler, bu locaların ileri gelen biraderleri, Maşrik-ı Azamları durumunda bulunuyorlardı.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın anlattıklarına göre, İttihadi

Terakki'nin gizli örgütüne girebilmek için bir mason localasına üye olmak gerekiyordu. Kendisi de, bir zamanların Maliye Bakanı Cavit Bey'in aracılığıyla derneğe bu yoldan üye olabilmiştir. Dernek toplantıları da mason localarında yapılıyordu.

Görüldüğü gibi, ikinci anayasa devrimi öncesinde özgürlük hareketlerinin çok karmaşık görünümü vardı. Gizli derneklerde (ordunun içinde örgütlenenler hariç) Rum, Ermeni, Bulgar ve Türkler birlikte çalışmaktaydılar. Salt Türklerden kurulu dernek ve gerillalar da, diğer milletlerin dernekleriyle işbirliği yapmaktaydı. Gerçi bu derneklerin arasında genel bir barışın sürüp gittiğini söylemek yanlış olursa da, işbirliğinin geniş olduğunu rahatlıkla ileri sürebiliriz. Biraz önce sunduğumuz tabloda, sözü edilen siyasi derneklerin arasındaki çekişmelerin ne ölçüde kanlı olduğu izlenebilir. Buna rağmen «baskı düzenine karşı oluş» düşüncesi genel amaç olduğu sürece, eylemde bir birlik zahiren de olsa sağlanabilmiştir. Bu birlikten umulan yarar, değişik halklar için ayrı ayrı idi. Nitekim 1908 devriminin hemen arkasından bu zahiri birliği koruma gereği kalmamış, temeldeki ayrılıklar daha bir güçlü olarak ortaya çıkmıştır.

Dış ülkelerdeki Genç Türk örgütlerinin de bunlara benzer ilişkileri vardı. Bu ilişkilerin sonucunda «Osmanlılık» kavramı doğdu.

İçerideki ve dışarıdaki siyasi derneklerde çalışan Genç Türkler için amaç, «Devleti kurtarma» deyimini ile belirlenebilir. Bu kurtuluş için öngörülen yöntem de, Batı anayasa kurumlarının aynen aktarılmasıydı. Bu kurumların batı ülkelerinin gelişimindeki tek neden olmadığı, bir anlama sonuç olduğu konusuna daha önce değinmiştik. Genç Türkler bu sonuç-neden ilişkisine pek eğilmediler. Eğilmeyince, temeldeki kurumları da incelemediler. Yani

ekonomik yapı üzerinde gereğince durmadılar. Genç Türklerin iktisadi düşüncelerinin düzeyde kalan ve de bir çıkar yolu gösteremeyecek seviyedeki oluşumunu Şerif Mardin'in kitabında görebiliriz.⁽³²⁾ Toplumbilim, bazılarının ilgisi- ni çektiyse de, toplumbilim kurumlarının üst yapısal niteliğini bilmediklerinden, yada öğrenemediklerinden, buldukları çözümyolları da yetersiz kalmıştı. Dış ülkelerdeki Genç Türklerin o çağlarda mevcut diğer ülkelerin devrimci kuruluşlarını da yakından tanımadıklarını eldeki yapıtlardan öğrenmekteyiz. Örneğin bir «Paris Komün» hareketi, üzerlerinde pek az etki yapmıştır. Genç Türk derneklerinin bu niteliği imparatorluk üzerinde pazarlıklarını sürdürüp giden kapitalist ülkelerin de işine gelmekteydi. Bu dernekleri besleyen kaynakların içerisinde en önemlisinin Mısır oluşu da, ilgimizi çekmektedir. O tarihlerde Mısır'da İngiliz egemenliğinin kuş uçurtmadığını hatırlarsak, bu kaynağın üzerine niçin dikkati çektiğimiz daha bir anlam kazanır.

Kıscacası dışarda ve içerde bulunan devrimci örgütler, dış etkilere sonuna kadar açık kalmış kuruluşlardı. Selanik, içerideki dernekler üzerinde, dış etkilerin yönlerini yansıtan en önemli merkezdi. Ve sonuçta da eylem bu noktadan başlamış; Türkiye'nin paylaşılmasına yönelmiş, Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan'ın etkilerine açık, onların politika oyunlarının rahatlıkla tezgahlandığı bir ortama ulaşacak biçimde gelişmiştir. Baskı düzenine karşı olan siyasal derneklerin kurulduğundan, bunların biçimlendirdiği eylemlerin geliştiğinden Abdülhamid'in haberi yok muydu? Açıktır ki, vardı. Kurduğu hafiye örgütü ve geliştirdiği fitneçilik (jurnalcilik) ahlakı ile olayların ne yönde yürüdüğünü görmekteydi. Fakat bu kişinin bir denge uzmanı olduğunu unutmayalım. Özgürlük isteyen eylemleri ancak dengelyi bozmayacak biçimde önlemeğe çalışıyordu. Buna ilginç bir örnek vere-

biliriz: Abdülhamid'e verilen jurnallerin bir kısmı 1960 devriminden sonra yayınlandı.⁽³³⁾ Bu kitaplıktaki mektupları incelediğimizde, Selanik ve Manastır'da mevcut iki askeri cunta'nın birbirlerini gammazladıklarını görürüz. İngilizlerin desteklediği Manastır cuntasının eylemlerini. Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın arkaladığı Selanik cuntasından bazı kişiler Abdülhamid'e bildirmiştir. Çok geçmeden aynı şekilde Selanik cuntası da, sultan'a şikayet edilmiştir. Olayın en ilginç yönü Abdülhamid'in bu mektupları saklayıp haklarında en küçük bir işleme dahi geçmemesidir. Çünkü denge uzmanlığı politikası böyle davranılmasını gerektiriyordu.

Türkiye'de ve dünyada pek çok kişi Abdülhamid'in, bir gösteri, bir paşanın postane önünde öldürülmesi ve de Rumeli'den çekilen bir kaç telgraf üzerine niçin kolaylıkla anayasayı tekrar yürürlüğe koyduğunu merak eder. Otuz yıllık bir baskı düzeninin bir günde yıkılması akılların alacağı bir şey değildir. Ama denge uzmanlığının verdiği düşünce sistemi, Abdülhamid'e pes etmesinin doğru olacağını söylemiştir. Sait Halim Paşa'nın çok güzel belirttiği gibi, Sultan'ın bir görevi vardı, o olmasa da başka bir Sultan aynı görevi yerine getirecekti ve o görevin dayandığı düşünce yapısının bir sonucu olarak, o da Temmuz 1908'de bir telgraf üzerine anayasayı yürürlüğe koyacaktı. Çünkü, Avrupa'da dengelyi muhafaza edecek ekonomik koşullar artık kaybolmaktaydı.

Devrimin ilk şaşkınlığı kısa zamanda bir sevince dönmüştü. Gösteriler, nutuklar birbirini izledi. Aylarca Osmanlı ülkesi, Türk, Ermeni, Rum ve Arap farkı gözetilmeksizin, şölenler düzenledi. Osmanlılar özgürlüklerini (!) kutluyorlardı. O günlerde İstanbul'a gelen İngiliz Elçisi Sir Gerard Lowther'in arabasına özgürlüğe aşk insanlar koşuldu. İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Lowther'e şu mektubu yazmıştır:⁽³⁴⁾

31 Temmuz 1908

«Azizim Lowther,

«İstanbul'a ilginç ve müsait bir zamanda varmış bulunuyorsunuz. Tayin edildiğin günlerde sana böylesine bir karşılama töreni yapılacağını ikimiz de tahmin etmiyorduk.

«Sana gönderdiğim telgraflar ve Avam Kamarası'ndaki konuşmam, bu konudaki davranışımı, düşüncelerimi açıklar. Türkleri, tutmak istemeyeceğimiz bir ele uzandığımız intibabını vererek şüphelendirmekten kaçınalım. Şu noktayı açıkça anlamalarını sağlayalım: Eğer kendi işlerini çözümleme yolunda iyi aşamalara erişirlerse (?), bizim samimi desteğimizi görebileceklerdir. Bu anda dış müdahalelerin de önünü almağa çalışırız. Ama bu onları herşeyimizle koruyacağımız anlamına gelmez, ancak diğer ülkeler üzerinde etki yapabiliriz.

«Eğer Türkiye gerçekten anayasanın işlenmesini sağlar, kendi ayakları üzerine basacak kadar güçlenirse, bunun etkileri bizim şimdiden göremeyeceğimiz noktalara kadar ulaşır. Böylesine bir güçlenmenin Mısır üzerinde tesiri çok büyük olacaktır. Diğer yandan bu tesiri Hindistan'da bile hissetmemiz mümkündür. Şimdiye kadar yönettiğimiz müslüman ülkeler halklarına Sultan'ın idaresi ile bizim yönetimimiz arasındaki lehimize olan farkları gösterebiliyorduk. Fakat şimdi Türkiye bir Meclisi Mebusan kurup yönetimini geliştirince, Mısır'daki anayasa hareketleri büyük bir güç kazanacak ve bizim bu taleplere karşı koymamız imkanları da kalmayacaktır. Türkiye'deki anayasa hareketi başarılı sonuçlara ulaştığı zaman, anayasa isteyen Mısır halkının karşısında silah ve askeri kuvvet kullanma durumunda kalabiliriz. Bütün bunları size, eninde sonunda karşılaşacağımız, bu nedenden ötürü de özel itina isteyen konular olarak söyledim.»

Bu arada Mr. G.H. Fitzmaurice, yeni hükümet, Genç

Türkler v.b. gibi kişiler hakkında ayrıntılı bilgi toplayıp Londra'ya göndermiştir. Mr. Fitzmaurice (İngiliz sefaretî yetkililerinden ve İngiliz istihbaratının İstanbul'daki temel taşlarından biridir)'in Türklere karşı olan olumsuz hareketlerine 1914 yıllarına kadar sık sık rastlamak mümkündür.

Bu mektup ve onu takip eden İngiliz davranışları, İngiltere Hükümeti'nin Türkiye'ye karşı gerçek düşüncelerini ortaya koymaktadır. Devrim Türkiye'si üzerine yayımlanan kitap ve makalelerde de aynı eğilimleri görmek mümkündür. O günlerde Türkiye'yi ziyaret eden G.F. Abbot'un şu yargılarına değinmek isterim: «Her istasyonda paçavralara sarılmış dilenciler, ikibüklüm olmuş hamallar, sakatlar ve açlar dizisini görüyorduk. İstasyonların gerisi çıplak tepeler, hastalıklı tarlalarla doluydu. Her yere aynı, hüznü sarı renk hakimdi. Meriç nehrini geçmiştik. İki kıyı arasında derin bir fark vardı.

«Burası Türkiye idi. Bildiğim Türkiye. Değişen hiçbir şey yoktu...»⁽³⁵⁾

«Burada batı bitiyor, fakat doğu hâlâ başlamıyor. Batının komiko-trajik bir karikatürü gibi.»⁽³⁶⁾

«Kütlelerin hiçbir siyasi tecrübesi yoktu. Yeni kurumlar belki iyiydi, fakat bunlar konusunda çoğunluğun pratik bilgisini mevcut değildi.»⁽³⁷⁾

«En bilgisizinden, en bilgisizine kadar hiçbir kimse'nin özgürlüğün gerçek anlamını kavradığı söylenemez. Hürriyet kahramanı askerler de bu yargıya dahildir»⁽³⁸⁾

«...Halk sadece itaat etmeyi öğrenmiş. Özgürlüğün bu en yaygın olduğu günlerde bile sesine emir tonunu verebilen ilk insana itaata hazırdırlar. Bu insanın anayasayı savunan yada ona karşı olan emirler vermesi davranışlarını değiştiremez. Onlar için verilen emirlerin Kuran'dan alınan bazı kelimelerle süslenmesi yetmektedir.»⁽³⁹⁾

Özgür Türk halkı, Avrupa'nın gözünde cahil, kalıcı

değerlere sahip olmayan, güdülen ve fakat gütmesini bilmeyen bir yığındı. Devrimin yeni kurumları, Türk aydınının iyi niyeti bu yargıyı değiştiremeyecektir. Kapitalist dünyanın propaganda makinası, halkların en küçük davranışlarını bile etkilemesini bilmişti: «Türkler Avrupa uygarlığının bir çıban başıdır, ergeç Avrupa kıtasından atılmaları gerekir. Türklerin boyunduruğu altında yaşayan Ermeni, Rum, Bulgar, Yahudi azınlıkları bu imparatorluğun tek gelişme imkanıdır.» Bu yargıların zamanımıza kadar etkisini sürdürdüğünü söylemek yanlış olmaz. 17 Aralık 1908 tarihli «The Times» de Türkiye'nin ekonomik durumu ve geleceği ile ilgili bir haberde şunları okuyoruz:

«Osmanlı Rum toplumunun ticari önemi, yüzyıllar boyunca tarım sektöründe çalışan ve asker olan müslüman elemanları tamamlayıcı bir role sahip olmalarından ileri gelmektedir.

«Rum toplumunun diplomat, maliyeci, sanayici ve diğer kesimlerde çalışan bir işadamı olarak sahip olduğu yetenekler, Türk liberalleri ile Rumlar arasındaki dostça münasebetleri Osmanlı İmparatorluğu yönünden hayati bir zorunluluk haline getirmiştir.»

«...Eğer özgür seçimler yapılırsa, Osmanlı parlamentosu, geniş ölçüde bir hristiyan parlamento durumuna kolaylıkla girebilir.»

İçerde Genç Türkler «Osmanlı» olma çabasında iken, dış basın olayı yukarda değindiğimiz açıdan ele alıyordu. İmparatorluk içerisindeki azınlıkların da bundan farklı bir düşünceye sahip olduklarını söyleyemeyiz. Rum patrikhanesi adeta devlet içerisinde devlet gibi davranıyordu. Ermeni, Bulgar v.b. azınlıkların da davranışları değişik değildi. Nitekim daha devriminin ilk şaşkınlığı geçmeden Bosna-Hersek ve Bulgaristan olayları patlak verdi. Batı kapitalizmi, kendi aralarındaki menfaat çekişmeleri ne olursa olsun, genç Türklerin devrimci yönetimine dışlerini

göstermekten çekinmemiştir. Balkanlarda kıpırdanmalar hızlanıyordu. Bu sırada seçimler yapıldı. Eldeki bilgilere göre 1908 seçimi o günlerin koşulları içerisinde özgür bir seçim olmuştur. Fakat sonuçlar, Rum ve Ermeniler arasında hoşnutsuzluklar doğurdu.

Bu seçime İttihatı Terakki bir parti gibi iştirak etmedi, fakat cemiyet desteklediği adayların isimlerini ilan etti. Bu arada bunların kazanması halinde neler yapılacağını da bir program biçiminde kamuoyuna sundu. Bu programdaki temel noktalar şöyle özetlenebilir:

1) Ülke dahilinde birçok yolları yaptırmak, mevcut yolları geliştirmek, demiryolu hizmetini ülkenin ihtiyaçlarına yeterli hale getirmek, özellikle demiryolu işletme maliyetini düşürecek tedbirleri almak.

2) 4000 kilometrelik bir demiryolu ağını kurmak. Bu demiryollarının maden kaynakları zengin olan bölgelere yönelmesi, böylece yabancı sermayenin bu bölgelere girecek sözü edilen maden kaynaklarını geliştirmesini sağlamak.

3) İzmir, Selanik v.b. yerlerdeki verimli arazilerin tarıma açılması için gerekli tedbirleri almak.

4) Dedeağaç, Samsun ve Mersin'de ticari limanların inşası.

5) Başta Mezopotamya olmak üzere temel tarım bölgelerinde sulama tesislerinin yapılması, bu bölgelerdeki tarımsal verimliliğin artırılması.

6) Fransız mühendislerini kullanarak Vardar, Meriç ve Kızılırmak akarsularını ulaşıma açmak.

7) Bir teknik üniversitenin açılması, buradan mezun olacak öğrencilerin Avrupaya gönderilerek pratik tecrübelerinin artırılması.

8) Ülkenin zenginleşip gelişebilmesi için ticaret, sanayi ve ulaşım şirketlerinin kurulması.

Görüldüğü gibi programda ekonomik yönden büyük

yenilikler yoktur. Yabancı sermayenin gelişini sağlamak için yol, liman ve sulama gibi alt yapı yatırımlarına öncelik verilmiştir. Böylece yabancı sermayeye «biz herşeyi size hazırladık, gelin kullanın» deme ortamı yaratılmaktadır. İkinci maddede maden kaynaklarının işletilmesi ile ilgili noktalar ilginçtir. Açıkça dış ülkelere «gelin bu değerli kaynaklarımızı kullanın, bize bir dış kirası verirsiniz seviniriz» denilmektedir. O günlerde Türk basını da aynı konuları tartışmış, yabancı sermayeye verilecek güvenliğin gereği üzerinde uzun uzun incelemeler yayınlamıştır. Dış sermaye olamadan Türkiye’de hiçbir şey yapılamayacağına olan inanç tamdır. Örneğin bir İstanbul gazetesinde şunları okuyoruz: «Türkiye parasız reform yapamaz, ve de reformsuz para bulamaz. Yabancı sermayenin yurda gelebilmesi için reformların gerçekleşmesi gerekir. Unutmamalıyız ki, yabancı sermaye kendini güven içerisinde görmediği yerde duramaz.»

Devrimle birlikte Adalet örgütünden Bahriyeye kadar bütün devlet kurumlarını yabancı uzmanlar istila etmişti. Dış ülkeleri gücendirmemek için değişik kurumlara değişik ülkelerden uzmanlar getirilmekteydi. Böylece devlet kurumlarının çoğunluğu yabancı devletler tarafından uzmanlar düzeyinde paylaşılmıştı. Ordu Almanlar, deniz kuvvetleri İngiliz, jandarma Fransız kumandan ve uzmanlara sahipti.

Seçimler bu ortamda yapıldı. Genellikle İttihadı Terakki Cemiyeti’nin desteklediği adaylar milletvekili oldu. Fakat seçimlerin hemen arkasından büyük olaylar çıktı. Ermeni ve Rum toplulukları seçimlere hile karıştırıldığı iddiasıyla gösteriler düzenlediler. Tabii bu gösteriler, bu gösterilerdeki çarpışmalar büyütülerek batı basınında yer aldı. Rum, Ermeni katliamına ait haberler gazetelerde her gün görünmeğe başladı.

Seçimlerden sonra ilk gösteri Ege’de oldu. Otuz bine

yakın Rum köylü sonuçlara itiraz için İzmir’e yürüdü, bunun neticesinde bir Rum milletvekili daha parlamentoya girdi. Bu olayla ilgili ilk haberlerin duyulması üzerine Rum basını ve Patrikhane, Rum halkını haklarını elde etmek için birlik olmaya çağırdı. Özellikle İstanbul’daki Rumlar bu çağrıya tek bir vücut olarak cevap verdiler. Şehirdeki bütün Rum dükkanları kapandı, kiliseler sürekli olarak çanlarını çaldılar, sokaklar öfkeli Rum göstericilerle doldu. Özellikle Beyoğlu kesiminde şiddet hareketleri çok yaygındı. Şehrin önemli noktaları askeri kuvvetler tarafından tutuldu, süvari birlikleri sokaklarda nöbet tutmağa başladı, Zaptiye nazırının at üstünde gösterileri izlediği, alınan tedbirlerin uygulanmasını denetlediği, o günlerin gazete haberlerinden öğrenilmektedir.

Bunlara paralel olarak Ermeni ve Bulgarlar da seçimlere itiraz ettiler. Yabancı basında görülen «Eğer seçimler özgür olsa, hristiyanlar Osmanlı parlamentosunda çoğunluğu sağlarlar» yargısı bu gösterilerden sonra yaygınlaşmıştır.

Parlamentodaki değişik milliyetlerin milletvekilleri arasındaki bahar havası bir ay içinde kayboldu. Daha ilk günlerde Evkaf Nazırı Şemsettin Bey’in bir sözlü soruyu cevaplandırırken sözlerine arapça bir dua ile başlaması Türk milletvekillerini ayağa kaldırmış, «Arapçanın yeri burası değildir» diye bağırarak itiraz etmişlerdi.

İttihadı Terakki Cemiyeti’nin, parlamentodaki ekseriyetine rağmen, hükümete girmemesi ve hatta hakim olamaması, dış kuvvetlerin Türk siyaset piyasasında açıktan açığa giriştikleri oyunlar sonucu devrim daha bir yaşına girmeden önemli bir bunalımla karşı karşıya gelmiştir. Toplumun içerisinde bulunduğu ekonomik güçlüklerin sonucu peşpeşe ortaya çıkan grevler, salt özgürlüğün gelişmeyi sağlayan sihirli kelime olmadığının öğrenilmesi, bu buhranı körüklemiş ve doruğa getirmiştir.

■ Karşı Devrim

Patlama 31 Mart günü oldu. Fakat daha önceleri bazı olaylar gelişimin ne yönde bulunduğunu gösteriyordu. Örneğin Beşiktaş'ta bir Türk kızının Rum delikanlıyla evlenmesi üzerine meydana gelen olaylar kısa sürede kolaylıkla gerici bir görünüme bürünebilmişti.

Hadise, devrimi savunmak için İstanbul'a yerleştirilmiş olan avcı taburları eratının bazı hocaların teşvikiyle 31 Mart sabahı Meclisi Mebusan'ın bulunduğu Ayasofya Meydanı'nda toplanması, «şeriat isteriz» avazı ile gösteri yapmaları şeklinde başladı. Kısa sürede tutucu güçlerin de teşvikiyle bir karşı-devrim halini aldı. Ülkede yıllardır köruklenen aydın halk ayırımının sivriliklerinin olanca şiddetiyle görüldüğü bu karşı devrim üzerine bir çok şeyler yazılmış yada söylenmiştir. Kanaatımızca konuya gerekli aydınlık getirilememiştir. Olayları basit bir açıdan, gericilerin ayaklanması biçiminde görmek hatalıdır. Bu karşı devrimin nedenleri, olayların gelişme istikametleri üzerinde ayrıntıları ile duramayacağız. Yalnız Türkiye üzerine oynanan oyunların karmaşıklığını ortaya serme yönünden bazı noktalara eğilmekte de yarar vardır.

a) Olay Türkiye'de aydın-halk ayrılığının istenilen kıvamda olduğunu ortaya koymuştur. Bu ayrılık, açıktır ki, en fazla emperyalist güçlerin işine yaramaktadır. Bir ülkede aydınlardan (itici güçlerin) yalnız bırakılmışlığı devrimci atılımları engelleyen en önemli faktördür. Türk aydını 1908 devrimini bir telgrafla gerçekleştirmesine rağmen ordu dışında tek bir güvene sahip değildir. Ordu, özellikle genç aydın subaylar, devrimi desteklerken, kendi eğitim kökenlerine uygun davranıyorlardı. Bilindiği gibi ordu, Osmanlılarda ilk batılılaşan kurumdur. Bu nedenden ötürü aydın-halk ayırımında daima aydının yanında olmuştur. Bu ittifakın iki sonucu vardır:

i. Ülkenin örgütlenmiş iki gücü, ordu ve aydınlar, kendi kökenlerinden kopmuş olarak batılılaşmış, ve batı kurumlarının tek yönlü uygulanmasını sağlamışlardır. Ülke yönetimi batılı eğitim kalıpları içerisinde yetişmiş olan bu güçlerin elinde olduğu sürece ittifak, halkla arasındaki ayırmıdan ötürü, egemenliğini sürdürebilmek için, daima başka güçlerin (bunlar genellikle dış güçlerdir) yardımını istemek durumunda kalmış, bu da dış müdahaleler için uygun ortamı hazırlamıştır.

ii. Ülkenin batılılaşmış yöneticilerinin aldığı kararlar ve onların örf-adetler dışındaki yaşamları, halk-aydın ayırımını daha da keskinleştirmiştir. Dış güçler bu ayırımın sivrilmesi için ellerinden geleni yapmışlardır.

Böylece aynı toplumda, çıkarları aynı yönde, birbirlerine dayandıkları sürece toplumun da gelişmesini sağlayacak olan iki grup birbirlerine karşıt düşürülmüştür.

Bu anlattıklarımız ortaya koymaktadır ki, 31 Mart, sonucu ne olursa olsun, dış güçlerin işine yaramıştır. Her durumda en büyük yararı emperyalist kuvvetler elde etmiştir.

b) Türk siyasi hayatının dış kuvvetlerin at oynattığı bir ortamı yarattığı, 31 Mart'la bir kere daha açığa çıkmıştır. Demiryolu imtiyaz kavgaları, Balkanlarda nüfuz alanlarını sağlayacak iç çatışmalar, bu olayı meydana getiren nedenler arasındadır .

Bağdat demiryolu imtiyazının tartışmaları yapılırken parlamento üyeleri adeta iki kampa bölünmüşler. Nafia Nazırı açıkça yabancı bir ülkenin avukatlığını yapabileceğini meclis kürsüsünden söylemekten çekinmemiştir. Bu ekonomik bölünmelerin 31 Mart üzerinde hiçbir etkiye sahip olmadığını iddia etmek yanıltıcı olur. (Hüseyin Cahid Yalçın'ın anılarında böyle garip bir iddiası vardır.)

c) 31 Mart, imparatorlukta güçlü merkeziyetçi yönetimin tam bir sonu olmuştur. O güne kadar böylesine

merkeziyetçi bir yönetimi kendi yararları için kullanan dış kuvvetler (Abdülhamid'i tutmak gibi), özellikle İngiltere, bu yönetimden kolaylıkla vazgeçmiştir. Edward Grey'in o günlerde Elçi Lowther'e yazdığı mektupdan alınan bazı bölümler bunu gösterebilir:⁽⁴⁰⁾

30.Nisan.1909

(Özel)

«Azizim Lowther,

«Abdülhamid'e en küçük bir sempati besleyemiyorum.

«...Komitede kimler var (İttihadı Terakki Cemiyeti kastediliyor), bunu bilmiyorum; ayrıca böyle büyük gücü olan bir grubun anonim oluşu fikrini de hiç beğenmiyorum. Şüphe yok ki, büyük hatalar yaptılar. Fakat bence bugün Türkiye'nin en iyi elemanları da onlardan yana, bu elemanları sempati göstererek arkalamamız gerek.

«Kemal'i severdim (Sadrazam Kamil paşa). Saygıdeğer, yaşlı bir zattı. Oğlu bana pek güven vermiyor (Amiral Sait); mamafih komite içerisinde yetenekli ve iyi davranışlı bir kaç kişi olmalı...»

Bu mektup başka bir noktayı da açıkça ortaya koymaktadır: kimlerden meydana geldiği belli olmayan güçler yabancıların işine gelmemektedir. Çünkü kime çengel atacıklarını kestirememektedirler. Mektubun son paragrafında bu arzu, olanca çirkinliği ile sırtılmaktadır. Kamil Paşa'nın oğlu (Grey'in şüpheli karşılmasına rağmen) İngiliz siyasetinin Türkiye'deki temel taşlarından biri olmuştur.

Merkeziyetçi yönetim, 1914 yılına doğru, Avrupa toprakları ve Libya kaybedildikten sonra, değişik koşullar altında yeniden kurulmuştur.

31 Mart'ı kimler kıskırttı? Yabancı paralar kimlere aktı? Abdülhamid'in bu olaydaki parmağı nedir? Bütün bu sorular belli bir sınır içerisinde önemli sorulardır. Bunlar

üzerinde uğraşmak, meselenin nedeni ve çözümyolları bunların arkasında imişçesine incelemeleri yönlendirmek, gerçekleri görmemizi engeller. Hele 31 Mart'ı gericiilerin ayaklandığı, ilericileri kılınçtan geçirdiği bir olay gibi sunmak sorunu çok basite indirger ve gerçeğin dışına düşürür.

31 Mart, 1830'dan beri süregelen düzeyde batılılaşmanın yarattığı kültür ikileşmesinin kaçınılmaz sonucudur. Ezilen, güç koşullar altında yaşama savaşı veren büyük kütlenin önderden yoksun kalışı, önder niteliğindeki aydınların da yalnızlıklarının güçlenmesi ile biter. Bu olay 1908 seçimlerinde halkın desteğini kazanan, devrimin ilk günlerinde her Türk evinin gönlünde yatan iyi niyetli devrimcilere indirilmiş en ağır darbedir. Çünkü artık dayanacak, gerektiğinde sinesine dönecekleri bir halk yoktur. Bu yalnızlık onları ve ülkeyi nereye götürmüştür, onu da göreceğiz.

■ İkinci Anayasa Devriminde Düşün Hayatı

Karşı devrim kısa süre içerisinde önlendi. Rumeli'de örgütlenen devrimden yana güçlerin ordusu İstanbul'a girdi. Abdülhamid'in egemenliği (saltanatı) sona erdi. Genç subayların devrimden yana ağırlıklarını koymaları ülkenin aydın kesimlerinde sevinçle karşılandı. O günlerde halk arasında «Hareket Ordusu, bereket ordusu» tekerlemesi yaygındı. Bu tekerlemenin arkasında, toplumun geniş kütlelerinin devrimden asıl beklediklerinin ne olduğu açıkça yatmaktadır. Bereket, yani ekonomik gelişim, daha üst bir yaşama düzeyine erişme... Halk devrimden bunları bekliyordu. Devrimin temelindeki yapı ise bunu vermektan uzaktı.

Türk ekonomisinin dışa bağılılığı, ülke kaynaklarının yağması, emperyalist ülkelerin sömürüsü, Hareket Ordu-

sundan sonra da devam etti. Yöneticilerin ve aydınların iyi niyetli, ama ekonomik gerçekleri anlamaktan uzak çabaları bir sonuç vermedi. Bunun suçunu, kişilerin bireysel davranışlarına yüklemek anlamsız olur. Ekonomik gelişim için izlenen yöntem, bu neticenin tek nedenidir. Bu yöntem kökten değişmedikten sonra kişisel çabalar güçsüz kalır.

Ekonomik yapıyı belirleyen kurum ve koşullarda köklü bir dönüşüm söz konusu olmayınca (burada kapitalist üretim biçim ve ilişkilerinin Türk toplumuna yerleşmemiş oluşuna değinmek isterim), ülkeye adeta üzerlerinde en küçük bir değişiklik yapmadan ithal edilen mal-gibi uygulanmağa çalışılan üst yapı kurumlarının da iğreti duracakları ortadaydı.

Devrimci güçler gene de birşeyler yapabilmiş olmak, gelecekteki dönüşümlerin kökenini hazırlamak için bu üst yapı kurumları üzerinde ısrarla durdular. Ayrıca, kendilerine özgür çalışma imkanı verilen en geniş alan da bu idi.

İkinci anayasa devrimi Türk kültür hayatında önemli aşamaların geçirildiği bir dönemdir. 1876'dan 1960'a kadar Türkiye'deki devrimci eylemler incelendiği zaman hepsinin kültür ve düşün hayatında büyük atılımları getirdiği görülecektir. «Türkiye'deki devrimci güç birikiminin (potansiyelinin) kendine göre zayıf bulduğu bir kapıyı zorlayarak daha geniş ufuklara açılması» biçiminde bu gelişimi tanımlayacağız. Böylece her an patlama tehlikesiyle karşı karşıya bulunan bir buhar kazanındaki küçük bir delikten buharın çıkması ile nasıl tehlike atlatılırsa, Türk devrimci gücünün düşün alanında bir orandaki özgür açılımlıyla da toplumsal patlamaların önü alınmaktadır. Bu durumu, ülkenin ekonomik gelişimi yönünden olumsuz dış baskıların olumlu tek sonucu, diye de tanımlayabiliriz. Tabii bu özgür düşün hayatı ve kültür gelişimini batıdaki

örnekleriyle bir tutup mutlu olmak gerekmez. Ayrıca, düşün hayatının gelişimi emperyalist güçlerin işine de yaramaktadır. Şöyle ki:

a) Toplumda büyük patlamalara sebep olabilecek baskı biraz olsun kaldırılarak mevcut düzenin belirli bir süre devamı sağlanmakta,

b) Düşün ve kültür hayatındaki gelişim, ekonomik gelişimle ters yönde olduğu için aydın-halk kültür ikileşmesinin sivrilikleri daha da artmaktadır.

Emperyalist güçlere olan dolaylı yararına rağmen, düşün hayatındaki gelişimleri gene de yadsımamız gerekir.

Devrimin ilk günlerinde, üzerinde büyük umutlarla durulan bir «Osmanlılık» kavramı vardır. Bu kavram genç Türk devrimcilerinin ana gayesi olan «devleti kurtarma» hedefinin tabii bir sonucu. Osmanlı İmparatorluğu ancak Osmanlı olan bir topluma dayanarak kurtulabilirdi. «Osmanlılık» kavramı, gelişimi için zorunlu olan ekonomik koşullara sahip olsaydı, gerçekten de devlet kurtulabilirdi. Ama bu devlet Osmanlı devleti olur muydu, orası belli değildir.

«Osmanlılık» kavramı arkasında milliyetçi akımların güçlü olmadığı bir federasyon düşüncesi yatar. İkinci anayasa devriminin gerçekleştiği günlerdeki Osmanlı İmparatorluğu'nun yayıldığı alanları bir düşünün; Balkanlar'da Arnavutluk, Yukarı Teselya, Doğu ve Batı Trakya; Asya'da Mezopotamya'dan Yemen'e, Kudüs'ten Bağdat'a kadar geniş ekonomik imkanlara sahip bir bölge. Bu bölge halkları daha o günlerde kendi iç yönetimlerinde bağımsız, dışişleri, savunma v.b. konularda tek bir idareye bağlı olarak ekonomik entegrasyonlarını gerçekleştirebilirdi, günümüzün sayılı güçlerinden biri olurlardı. «Osmanlılık» kavramı sonunda bölgeyi bu noktaya erdirmeyebilirdi ve imparatorluğun batı örneği kapitalist kalkınma yolunu ger-

çekleştirebilmesi için de bundan başka bir çözümlü yolu yoktu. O günlerde bunu gören, anlatan kimseler var mıydı? Pek bilinmiyor. Şu ana kadarki incelemelerimiz bu denli bir düşünüşün olmadığını desteklemektedir. Bu düşünce- nin, o günlerde, sosyo-ekonomik tabanı ile tartışıldığını varsaysak bile, gerçekleşme umudunun hiçbir zaman olmadığını kabul etmek zorundayız. Dış ülkelerin çeşitli yollar- dan (Bu yolların ne derece yaygın olduğunu bundan son- raki bölümlerde göreceğiz) imparatorluk içerisinde halklar arasındaki sürekli propogandaları milliyetçi eylemleri güç- lendirmiş, 1908'e gelindiğinde bu halklar birbirlerine düş- bileyen, düşman kardeşler görüntüsüne bürünmüşlerdi. Ka- pitülasyonlar, dış borçlar ve ülkeyi ipotek altında tutan imtiyazlar da zaten dış müdahalelerden arınmış tam ba- ğımsız bir ekonomik entegrasyonu düşündürmekten uzaktı. Kısacası «Osmanlılık» kavramı, batı emperyalizmi için pan-islamizm eğilimi kadar tehlikeli olmadı. Ve de kısa zamanda, daha doğmadan öldü.

Yönetime elkoyan Genç Türkler, devleti kurtarmak için dayanacakları kavramın ellerinden kaydığını görünce, özlerine dönmekten başka bir çözümlü yolu göremediler... Türkleştiler. Türkçülük hareketi bu dönemin ve gelecekteki devrim hareketlerinin biçimlendiği en önemli düşünce akı- mıdır. Talat Paşa, devrimci güçlerin nasıl «Osmanlılık- tan» umutlarını kestiğini 28 Ağustos 1910'da Selanik'te yaptığı konuşmada gayet güzel açıklamaktadır:

«Hepinizin anayasanın müslümanlarla gavurlar ara- sında eşitliği sağlayan maddelerinden haberiniz vardır. Son olaylar hepimize göstermiştir ki, bu eşitlik, gerçekçi olmayan bir idealdir, Şeriat, bütün geçmişimiz, yüzbinlerce müslü- manın duyguları, hatta gavurların Osmanlı olmamaktaki dirençle belirlenen eylemleri, gerçek eşitliğin kurulmasını önleyen engellerdir. Bu yönde bir çok başarısız teşebbü- sümüz oldu. Gavuru sadık bir Osmanlıya dönüştürmek için

yapılan bütün gayretler sonuçsuz kaldı. Balkan yarımada- sında, Makedonya halkının arasına ayrılık tohumları dö- ken küçük, bağımsız ülkelerin bu davranışları devam etti- ği sürece, daha başka bir sonuca ulaşacağımız düşünülme- melidir. Bundan ötürü imparatorluğu Osmanlılaştırma amacına erişinceye kadar eşitlik yasada yazılı bir madde değerinden daha fazla bir anlama sahip olamayacaktır.»⁽⁴¹⁾

İttihadi Terakki yöneticileri, devrimin liderleri, yurt içerisinde halklarından ayrı düşürülmüş yalnız kişiler ol- duklarını biliyorlardı. Yönetimlerinin etkenliği için bir top- lum katına dayanmak zorluluğunun farkındaydılar... Ka- ra Kemal'in «Avrupada hükümetler ya işçiye, yada bur- juva tabakalarına dayanırlar. Güç anlarında güvenecekleri toplumsal desteğe sahiptirler. Biz hangi sınıfa dayanaca- ğız? Böyle güçlü bir sınıf Türkiye'de var mı? Bulunmadığı- na göre biz neden yaratmayalım...»⁽⁴²⁾ düşüncesi, özelli- le savaş içinde, ekonomik bağımsızlığın bir ölçüde sağlan- dığı günlerde iktisadi politikanın temeli olmuştur. Bu dü- şünce cumhuriyet devriminde de etkisini sürdürecektir.

Cemiyet dayanacağı toplum katını kendi yaratırken, devletin kurtulması için öz kaynaklara dönüş demek olan Türkçülük fikrine de dört elle sarıldı. Bu eylem başlangıçta bir sanat akımı olarak karşımıza çıkmıştır. Selanik bu akı- mın da kaynağıdır. Dilde yenileşme diye adlandırabileceği- miz bu eylem, Osmanlılıktan umudun kesildiği (yada dış baskılarla kestirildiği) 1910'dan sonra devrimin temel felse- fesine haline geldi.

1910'dan sonra siyasi tartışmalar iki siyasal grubun çevresinde gelişmiştir. Bu gruplardan birincisi o döneme tüm ağırlığını koyan İttihadi Terakki, diğeri de batının «Liberal Union» adını verdiği Hürriyeti İtilaf'tır. İkinci grup bir ara Halaskaran Subaylar topluluğunun arkalaması ile iktidara gelmişse de, bu iktidar uzun sürmemiştir. İt- tihadi Terakki'nin düşün yönünü oluşturan Ziya Gökalp,

muhalefetin ise Prens Sabahattin'dir. Gökalp Türk devrimi üzerinde büyük etkileri olan bir düşündürüdür. Kemalist devrimi bile Gökalp'in etkisi dışında ele almak bizi yanıltıcı sonuçlara götürebilir. Özellikle Balkan Savaşı'ndan sonra Ziya Gökalp düşüncüsü ve Türkçülük, İngiliz emperyalizmine bir başkaldırma, tam bağımsızlığa yönelen bir eylem biçiminde oluşmuştur.

İttihadi Terakki'nin İngiliz emperyalizmine karşı dururken Alman savaş makinası ile aynı çizgiye düşmesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Bu konuyu ilerde daha ayrıntılı ele alacağız. 1910'dan sonra birbirini izleyen karanlık günlerde Ziya Gökalp düşüncesinin Türk aydınına nasıl bir umut kapısı açtığını, o günlerin değişik sanat yapıtlarında, incelemelerinde bile görmek mümkündür. Yapısı bakımından dış kültüre bağlı olan Halide Edip'in «Yeni Turan» romanı bu coşkunluğun ne ölçüde geniş olduğunu bize anlatır.

Türkçülük akımı 1913 Balkan Harbi sırasında doruğuna ulaştı. Savaş sırasında Buhara'ya kadar Türk ellerinden yardımlar geldi. Akım, etkisi genişledikçe, emperyalist ülkelerin dikkatini çekti. Nitekim 1914 Cihan Savaşı başlamadan önce İngiliz Dışişleri Bakanlığı ilgili kişilere ve deniz kuvvetlerine Türkçülük ile ilgili «Gizli» bir incelemeyi dağıttı.⁽⁴³⁾

Türk Ocakları, Türk Bilgi Cemiyeti v.b. gibi örgütler aracılığı ile İttihadi Terakki'nin politikasında yön gösterici olmaya başlayan temel düşünceler yerleşir ve yayılırken, ekonomik düzeyde de bunlara paralel davranışlara geçilmişti. Ekonomik alanda Kara Kemal'in etkisi büyüktü. İttihadi Terakki Cemiyeti hükümetlerinde uzun süre maliye bakanlığı yapan Cavit Bey, o günlerde Türkiye'nin önde gelen iktisatçısı olarak gözüktür. Maliye politikası bakımından böyledir de. Cavit Bey'in mason olarak dış ülkelerle ilişkileri genişti. İngiliz ve Fransız mali çevrelerinin güvendiği bir

kişi olduğundan kimsenin şüphesi yoktu. Cavit Bey'in borç almada, hükümetin diğer ileri gelenlerine oranla, büyük güçlüklerle karşılaşmadığı bilinen diğer bir gerçektir. Türkiye savaşa girdiği zaman, hükümetten istifa etmiştir. Cavit'in dış ilişkileri ölümüne kadar sürmüştür. İdama mahkum olduğu zaman, batının Rotschild'e kadar, bütün mali çevrelerinden affedilmesi için çeşitli teşebbüslerde bulunduğu gibi, Atatürk nezdinde gerekli temasları yapmak için Ankara'ya bazı kimseler gönderilmişti. Cavit cemiyette dış kapitalist ülkelerin köprübaşı görevini, bağlı olduğu mali çevrelere sonuna kadar sadık kalarak yerine getirmiştir. Diğer yandan Cavit, Selanik iş çevrelerinin de cemiyetteki temsilcisiydi. Bu iş çevreleri Cavit'in desteğiyle savaş içerisinde İstanbul'da ticari faaliyetin en önemli uzvu olmuşlar, ve sonuçta, savaş sonunda zayıflayan azınlık ve levanten ekonomik gücün yerini almayı da başarmışlardır. Cavit'i ön plana çıkararak bu niteliklerine rağmen cemiyetin toplum içerisinde gerçekleştirmek istediği ekonomik örgütlenmeyi Kara Kemal başarmıştır. Bu dönemin ekonomik yaşamı üzerine eğileceklerin Kara Kemal'i ayrı bir özenle incelemeleri zorunludur.

Düşün hayatındaki Türkçülük hareketine paralel olarak, ekonomik yönde de ilginç bir örgütlenmeyi görmekteyiz. Salt milliyetçi eylemlerin ekonomik güçlükler içerisinde yaşamaya çalışan kütelleri kolaylıkla çekip sürükleyemeyeceği açıktı. Bu kütellere din aracılığı ile erişilmek istendi. Eski Türk örfü, özellikle Ahi kurumları canlandırılıp günün koşulları içerisine oturtularak yeni bir ekonomik yapının yaratılmasına çalışıldı. Esnaf birliklerinin ortaya çıkışı böyle olmuştur. Her birliğin başında kahya diye adlandırılan liderler bulunuyordu. Bu kahyalar İttihadi Terakki Cemiyeti'yle yakın ilişkilere sahip olarak birliği yönetiyor, gelişimine hizmet ediyorlardı. Savaşın sonunda, iktidardan düştükten sonra dahi bu esnaf birlikleri cemiyete

tin önderleri elinde büyük bir güç olarak kaldı. Bağımsızlık savaşı sırasında M.M. grubu ve Karakol teşkilatı gibi direnç hareketi örgütlerinin yaşamasını sağladı. Esnaf birliklerinin kuruluşu yanısıra milli burjuva yaratma çabalarına da girildi. Bu ikinci eylemde Kara Kemal'le Cavit'in aynı çizgide olduğunu görmekteyiz. Nitekim milli burjuvayı yaratma siyaseti Selanik iş çevrelerinin işine yaramış ve bunlar İstanbul, dolayısıyla Türk ekonomik hayatında ön plana geçmişlerdir.

İkinci anayasa devriminin son bölümünde Türk aydınları gayet içten, ellerindeki tüm imkanları kullanarak emperyalist sömürü ağında kurtulma çarelerini ararken, kapitalist ülkeler de elde kalan son toprakların paylaşılması için nihai pazarlıklarını bitiriyorlardı. Zaten imparatorluk, yaratılan fiili durumlarla paylaşılmaya hazır bir düzeye getirilmişti.

Siyaset ve düşün hayatında, ne olursa olsun dış etki-lerden arıtamadığımız yukardaki gelişimler olurken, Osmanlı ülkesi fiilen etki bölgelerine zaten ayrılmıştı. Bu bölüşme iki temelde gerçekleşmişti: Kültürel ve ekonomik alanlar.

Ekonomik bölüşüm temel gayeydi. Buna rağmen bu bölüşümü hazırlayan nitelikte oluşundan ötürü kültürel bölüşüm de ilgimizi çekmektedir. Bu iki bölüşüm birlikte, içiçe geliştirilmiştir. Fakat bir anlatım kolaylığı sağlamak için biz ayrı ayrı ele alacağız.

4 | Kültürel Paylaşım

20. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu bir çok ülkenin kültürel etkisine açık bir ortam görünümündeydi. Özellikle dört ülke bu konuda büyük kurumlara sahipti. Bu ülkeler İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika'dır. Fransız ve İngiliz kültür kurumları tarih doğrultusu içerisinde 16. yüzyıla kadar uzanan bir geçmişe sahipse de, Alman ve A.B.D. kurumları 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ülkeye yerleşmiş ve gelişmişlerdir. 20. yüzyılın başında A.B.D.'nin kültür kurumları maddi kaynaklar yönünden diğer ülkelere oranla daha geniş imkanlara sahip bulunuyor ve eğitim alanında bu ülkenin etkisi artan bir hızla büyüyordu. Diğer yandan azınlıkların kültürel eylemleri de değişik yabancı ülkelerin desteğine sahipti. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancılardan kültürel etkisinin üç kaynağa sahip olduğunu söyleyebiliriz: Dini misyonlar, eğitim kurumları ve hayır cemiyetleri. Diğer yandan kapitülasyonların yarattığı müsait ortamdan yararlanan dış ül-

ke konsoloslukları da kültür, ticaret v.b. konularda açık bir ajan görevi ifa ediyorlardı. Hedef Asya Türkiye'siydi. Bunun için biz de imparatorluğun elinde kalan son bölgeye eğileceğiz.⁽⁴⁴⁾

■ İngiliz Etkisi

20. yüzyılın başında İngiltere'nin Asya Türkiye'sindeki temsilcilikleri şu görünümdeydi. (Aşağıdaki bilgiler Savaş öncesi durumu göstermektedir.)

Büyükelçilik: İstanbul

Genel konsolosluklar: Beyrut, Bağdat, İzmir

Konsolosluklar: Halep, Ankara, Basra, Şam, Erzurum, Kudüs, Mersin, Trabzon ve Tripoli

Konsolos yardımcılıkları: Ayvalık, Hayfa, Lazkiye, Midilli, Sayda, Amman, Sisam, Kuşadası, İzmir, Van

Konsolosluk ajanları: Aydın, Iskenderun, Antakya, Kerbela, Yafa.

Bu geniş politik örgütün yanısıra şu dini kurumlar da Türkiye'de yaygın bir biçimde faaliyetlerini yürütüyorlardı.

1) The Church Missionary Society. Bu misyoner örgütü 14 rahip, ve 25 rahibe ile yakın doğuda, özellikle Mezopotamya bölgesinde çalışıyordu.

2) The British-Syrian Mission. Suriye'de örgütlenmişti.

3) Anglican Bishop's Blyth Mission veya Bishop's Gobat Fund for Missions. Bu derneğin Suriye, Mısır, Filistin ve Kıbrıs'ta etkili örgütleri vardı.

4) The Babtist Missionary Society

5) English Presbyterian Mission to the Jews. Halep'te örgütlenmiş.

6) The Church of Scotland Jewish Mission. Beyrut ve İzmir'de faaliyetlerini yürütmekte.

7) The Free Church of Scotland Jewis Mission

8) The Christian Alliance

9) The Friends of Foreign Mission

10) Irish Presbyterian Mission

11) Jerusalem Christ Union Mission to the Jews

12) London Society for promotion Christianity among the Jews

13) London Religious Tract's Society

14) The British and Bible Society

15) Smyrna Rest

16) Saint George's train home for Moslem Girls

17) Society for the Promotion of Female Education in the East

İngiliz dini faaliyetleri bugünkü İsrail bölgesi ile Mezopotamya ve Ege yörelerinde yoğunlaşmıştı. İngiltere'nin nihai paylaşımında elde etmeyi düşündüğü bölgeler de buralarıydı.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz okullarının sayısı 30 civarındadır. Bunlarda 131 İngiliz öğretmen ders veriyor, 31 «Bible Woman» de eğitime yardımcı oluyorlardı. Bu okullara giden öğrenci sayısı, savaştan önceki son tahmine göre 2996'dır. İngiliz okullarının fazla etkin olduğunu söyleyemeyiz. İngiltere'nin eğitim yoluyla gerçekleştirdiği en büyük etki, Rum azınlık okulları üzerindedir.

İngiliz hayır kurumlarının en yaygın biçimi hastanelerdir. 1914 yılına yaklaşırken Osmanlıların Asya topraklarında İngiliz Sağlık tesislerinin başlıcaları şunlardır:

1) İzmir'de British Sea Man's Hospital.

2) Yafa ve civarında Church Missionary Society'nin dispanserleri.

3) Amman'da British Syrian Mission'un küçük bir hastanesi.

4) Lübnan'da bir Quaker derneği olan Friends of Foreign Mission'un iki hastanesi. Bu hastanelere bağlı birer de eczane mevcuttu.

5) Taberiye'deki Free Church of Scotland Jewish Mission'un hastanesi.

6) Nazareth ve Şam'da Edinbourgh Medical Mission'un kurduğu sağlık ocakları.

7) İsrail bölgesinde Mildway Medical Mission'nun meydana getirdiği bir doktor ve altı hemşireden müteşekkil gezici sağlık kurumu.

8) Kudüs'te geniş imkanlara sahip iki hastane.

Bütün bunların dışında İsrail ve Ürdün bölgesinde önemli sayıda İngiliz doktoru mevcuttu.

■ Fransız Etkisi

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki sınırları içerisinde yabancı kültür kurumlarının en eskileri Fransızlara aittir. Bu kurumların etkisi de eskilikleri oranında yüksekti. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye'deki kültürel hareketler içerisinde Fransız etkisi «dominant» nitelikte idi. Bu etkiyi özellikle düşün hayatında görebiliriz. Türk roman, hikaye ve şiirinin çıkışında ve gelişiminde Fransız edebiyatının izleri açıktır. Bu örnekleri çok sayıda artırmak kolaylıkla mümkündür.

Fransız resmi temsilciliklerinin savaş öncesi dağılımı şöyledir:

Büyük elçilik: İstanbul

Genel Konsolosluklar: Beyrut, Kudüs, İzmir

Konsolosluklar: Halep, Bağdat, Basra, Şam, Humus, Mersin, Musul, İzmir, Trabzon, Tripoli.

Konsolos yardımcılıkları: Adana, Gaziantep, Ayvalık, Iskenderun, Ankara, Çanakkale, Diyarbakır, Erzurum, Hayfa, Yafa, Lazkiye, Midilli, Sayda, Amman ve Sivas.

Konsolosluk Ajanları: Antalya, Aydın, Antakya, Hama, Humus, İzmit, Manisa, Urfa ve Kuşadası.

Bu yerler harita üzerinde işaret edilirse görülecektir ki, Fransa'nın resmi temsilciliklerinin yoğun olduğu bölge Suriye ve Lübnan'dır. Bu bölgenin gelecekteki paylaşmada Fransa'ya düştüğünü hepimiz biliyoruz.

Fransız okulları ile dini kurumları içiçe bulunmaktaydı. Bu nedenden ötürü biz de iki kurumu birlikte gözden geçireceğiz.

1) Kapuçin'ler. Bu dini kurumun okulları Osmanlı İmparatorluğu içerisinde şöyle dağılmıştı.

KAPUÇİN OKULLARININ ASYA TÜRKİYESİNDEKİ DAĞILIMI

Yer Adı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı (Yaklaşık)*
Beyrut	2	150
Kadıköy	1	30
Diyarbakır	1	140
Harput	3	100
Malatya	2	60
Mardin	2	60
Mersin	1	45
Urfa	1	50
Toplam	13	635

(Kaynak: Salname ve Misyon Raporları'ndan derlenmiştir.)

(* Kesin öğrenci sayılarını öğrenmek mümkün olamamaktadır. Burada görülen sayılar misyonların raporlarında bildirilenlerdir. Bu nedenden ötürü öğrenci sayısından çok okulların dağılımı bir anlama sahiptir.

2) Dominiken'ler. Dominikenler özellikle yukarı Mezopotamya yörelerinde çalışıyorlardı. Musul ve Kerkük taraflarında yedi ila on rahip, on iki rahibe ve beş yüz civarında da talebeleri vardı.

3) Fransızken'ler. Bu örgütün Suriye ve Filistin'de yaygın bir okul düzenleri mevcuttu. Bu okulların dağılımı şöyleydi:

FRANSIZKEN OKULLARININ ASYA TÜRKİYE'SİNDEKİ DAĞILIMI

Yer Adı	Okul S.	Öğrenci S. (Yaklaşık)
Şam	1	(Bilinmiyor)
Yafa	1	(Bilinmiyor)
Kudüs	3	100
Lazkiye	2	100
Nazaret	2	360
Sayda	2	88
Amman	1	151
Tabariye	1	50
Tripoli	3	220
Toplam	16	1069

(Kaynak: Salname ve Misyon Raporları'ndan derlenmiştir.)

Fransızkenlerin bu okulların dışında Malatya ve Elazığ'da gezici misyonları bulunuyordu.

4) Frères de la doctrine chrétienne. Bu dini örgütün etkisi dört merkezde yoğunlaşmıştı. Trabzon, Erzurum, İzmir ve İstanbul. Trabzon'daki okulda 200 öğrenci bulunuyordu. Erzurum'daki okulun erkek bölümünde 160, kız bölümünde ise 90 öğrenci mevcuttu. Bu öğrencilerin büyük çoğunluğu Ermeni katoliklerinden meydana gelmekteydi. İzmir'de bu örgütün beş okulu vardı. Bu okullarda Rumca ve Fransızca temel öğretim dili olarak ka-

bul edilmmişti. Veliler isterse, öğrenciye, İngilizce, İtalyanca ve Türkçe de öğretiliyordu. Öğretmen sayısı 40 ve öğrenci sayısı da 763 civarındaydı. Savaş öncesi yıllarında bu öğrencilerin yaklaşık olarak 5/7'si katolik, 2/7'si Rum-ortodoks ve Yahudi idi. Türk öğrencilerin sayısı çok azdı. Örgütün en ünlü okulu İstanbul Kadıköy'deki «Le Collège Saint-Joseph des Frères»dir. Bu okulun devamlı olarak o yıllarda 350-500 arasında değişen öğrencisi bulunmaktaydı.

5) Cizvitler. Bu dini örgütün okulları diğerlerine oranla daha yaygın bir görüntüde. Beyrut'ta bir üniversiteleri bulunmaktaydı. «L'université Saint-Joseph à Beyrouth». Diğer okulların dağılımı ise aşağıdaki gibidir.

CİZVIT OKULLARININ ASYA TÜRKİYE'SİNDEKİ DAĞILIMI

Yer adı	Okul S.	Öğrenci S. (Yaklaşık)
Sivas	1	200
Tokat	1	130
Amasya	2	280
Ş. Karahisar	2	300
Kayseri	1	600
Adana	1	200
Beyrut	7	1710
Sayda	8	1305
Lübnan	10	1630
Havran	4	210
Toplam	37	6565

(Kaynak: Salname ve Misyon Raporları'ndan derlenmiştir.)

Bu okullarda görevli yabancı öğretmen sayısı ise (çoğunluğu cizvit papazlarıdır) 125 civarındaydı.

6) Fransızken hemşireleri. Bu hemşireler Diyarbakır ve Elazığ bölgelerinde çalışıyorlardı. Öğrencilerinin tamamı kızdı. Okullarının dağılımı ise şöyledir:

FRANSIZKEN HEMŞİRELERİNİN OKULLARININ DAĞILIMI

Yer adı	Okul S.	Öğrenci S. Yaklaşık)
Samsun	1	Bilinmiyor
Trabzon	1	Bilinmiyor
Harput	2	50
Malatya	1	20
Diyarbakır	1	200
Mardin	1	400
Toplam	7	670

(Kaynak: Salname ve Misyon Raporları'ndan derlenmiştir.)

7) Bunların dışındaki Fransız dini örgütleri ve okullarının başlıcaları şunlardır:

- a) Les Péres Lazaristes. Faaliyet merkezleri İzmir, Suriye ve Filistin.
- b) Péres des Missions Africaines de Lyon
- c) Frères de la Mission Algérienne
- d) Patriarcât Catholique Latin du Jerusâlem
- e) Petits Frères de Marie
- f) Ecole ou Institut Saint Pierre de Père Ratisbonne
- g) Trappistes
- i) Carmelittes
- j) Charisses
- k) Dames de Nazareth
- l) Soeurs de la Présentation
- m) Soeurs du Rosaire
- n) Soeurs Saint-Joseph de l'Apparition. Çalışma alanları Adana, Halep, Sayda...
- o) Soeurs Saint Vincent de Paul ou de la Chârité. Trabzon, İzmir, İstanbul, Suriye ve Filistin'de okulları var. Özellikle İzmir'dekiler önemli. Bunlar:

Collège de la Providence	445 öğrenci
Fransız Hastanesi okulu	267 öğrenci
Bornova okulu	148 öğrenci
Buca okulu	132 öğrenci
Kula okulu	140 öğrenci
Aydın okulu	102 öğrenci
Üsküdar'daki karma okulda da	50 erkek ve 100 kız öğrenci bulunmaktaydı.

Bu okulların dışında Fransız misyonerleri tarafından kontrol edilen, hatta yönetilen Ermeni katolik okulları da mevcuttu. Fakat Fransız kültürünün Türkiye'deki en büyük etki merkezi bir Osmanlı devlet okulu olan Galatasaray Sultanisi'dir. Fransızların bu okullara yaptıkları yardım 1910 yılında 1 milyon frangın üstüne çıkmıştı.

Fransız hastane ve yetimhaneleri de ülkenin her yerine dağılmış vaziyette idi. Fakat yoğunluk merkezini gene Suriye ve Lübnan teşkil ediyordu. Başlıca Fransız sağlık kurumları şunlardı:

- 1) İstanbul Fransız Hastanesi.
- 2) İzmir'de Saint Antoine katolik hastanesi. Denizcilerin yararlandığı Fransız askeri hastanesi ve Saint Roch hastanesi.
- 3) Yafa'da Saint Louis Hastanesi.
- 4) Kudüs'te Soeurs Saint Joseph Hastanesi.
- 5) Beyrut'ta Fransız hükümeti ve üniversitesi tarafından desteklenen Fransız hastanesi
- 6) Şam'da Soeurs Saint Vincent hastanesi
- 7) Bursa'da Les soeur Saint-Vincent de Paul Hastanesi.

8) Bunların dışında şu merkezlerde çeşitli Fransız kurumlarına bağlı sağlık tesisleri vardı: İzmir'de altı dispensar, altı eczane ve bir kreş; Bursa, Tripoli, Kudüs'te çok sayıda sağlık ocakları; Yafa, Ramallah, Betlehem,

Nazaret, Fenerburnu, İzmit, Musul ve Cizre'de birer dispanser.

Fransız yetimhanelerinin bağlı oldukları kurumlar ve buldukları yerlere göre dağılımı ise şöyledir:

1) Soeur Saint-Vincent de Paul yetimhaneleri: Beyrut, Bursa, Kudüs, Tripoli, İzmir ve Suriye'nin değişik yerlerinde... Baktıkları yetim sayısı yaklaşık olarak bin civarında. Bu yetimhanelerin bir bölümü iş okulu şeklinde çalışmaktaydı.

2) Dame de Nazareth yetimhaneleri: Hayfa ve Nazaret'de 210 yetime bakmaktaydılar.

3) Dame de Sion yetimhaneleri: Ayn-kerim ve Kudüs'te. Baktıkları çocuk sayısı 430 civarında.

4) Soeur Saint Joseph de l'Apparition yetimhaneleri: Beyrut, Sayda, Nazaret, Yafa, Kudüs'te bulunan bu yetimhanelerde yaklaşık olarak 500-600 çocuğa bakılmaktaydı.

İstanbul ve İzmir gibi önemli iki merkezde Fransızca dergi ve gazeteler de yayınlanmaktaydı. Bunların başlıcaları şunlardı:

İzmir'de: Le Journal De Smyrne

L'impartial

Le Bulletin De La Chambre de Commerce

Française de Smyrne

İstanbul'da: La Turquie

Le Phare de Bosphore

Le Stanboul

Le Bulletin de la Chambre de Commerce Française de Constantinople

L'Osmanlı (Fransızca ve Türkçe)

Le Moniteur Oriental

Levant Herald (Bu gazete Fransızca ve İngilizce yayınlanıyordu)

Nihayet Fransız etkisini taşıyan kurumların en etki-

lilerinden biri olan L'Alliance Française'de kurulduktan sonra (1883) ülkedeki Fransız kültür ağı tam anlamıyla meydana çıkmıştır.

■ Alman Etkisi

Almanya batı kapitalistlerinin arasına 1870'den sonra girdi. 1870'de Fransa'ya karşı kazanılan zafer Prusya ordusunun örgütlenme yöntemleri, o günlerde Osmanlıların da ilgisini çekmiştir. Bu arada Almanya da ekonomik büyümesini gerçekleştirdikçe Mezopotamya ve Filistin üzerinde etkili olmak istemiştir. İmparator Guillaume'un ziyareti, reformlar, Ermeni ve Girit sorunu konusundaki Alman politikası, Osmanlı-Alman ilişkilerini olumlu yönde geliştirmiştir. 20. yüzyıla girildiğinde Almanya da Türkiye'nin paylaşılmasında söz sahibi olan ülkelerden biri haline gelmişti. Bu paylaşımı sağlamak için de Türkiye'de gerekli köprübaşlarını kurmuştu. Alman temsilcilikleri Türkiye'de, o günlerde, şöyle dağılmışlardı:

Büyük Elçilik: İstanbul

Konsolosluklar: İzmir, Beyrut, Kudüs, Şam ve Mersin.

Konsolos yardımcılıkları: Halep, Hayfa, Yafa, Lazkiye, Sayda, Amman, Tripoli.

Konsolos ajanlıkları: İskenderun, Antakya, Çanakkale.

Alman etkisini taşıyan şu dini kurumları görmekteyiz:

1) Communauté évangélique. Bu örgütün çalışma merkezleri Betlehem, Hayfa, Nazaret, İzmir ve Beyrut'ta idi.

2) Deutscher Palastina Verein. Örgütün çalışmalarının yoğunluğu Kudüs çevresinde toplanmıştı.

3) Jerusalem Verein. Bu bir protestan örgütüydü.

4) Warte des Tempels, Katolik örgütü.

5) Verein vom Heiligien Grabe. Bu örgüt bir de gazete çıkartmaktaydı.

6) Das Heiligie land, Zions verein, verein von der unkeflekten emplantgniss. Bu örgütün amacı Filistin'deki Alman kolonilerinin dinsel kurumlarını tamamlamak şeklinde tarif edilmekteydi.

Alman okulları da şunlardı:

1) İstanbul'da Alman lisesi. Bu lise 1868 yılında kurulmuş olup, bugünkü lisenin de çekirdeğini teşkil etmiştir. Talebe sayısı, 1914'e kadar hızlı bir şekilde artmıştır.

2) İzmir'de iş okulu mahiyetinde bir enstitü vardı. Bu enstitüye bağlı olarak bir de yetimhane bulunmaktaydı.

3) Beyrut vilayetinin değişik yerlerinde yedi Alman okulu mevcuttu. Bunlarda 1/4'ü kız olan 1000 öğrenci okumaktaydı.

4) Kudüs'te dört Alman okulu faaliyet halindeydi.

Bu okulların diğer ülkeler kurumlarına oranla hem sayıca, hem de etki yönünden zayıf oldukları görülmektedir. Almanlar'ın diğer ülkelerden farklı olarak sahip oldukları en önemli etki aracı Filistin civarındaki Alman tarım kolonileriydi. Bu kolonilerin kuruluşu Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu çıkmazı ve bunalımı çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu kolonileri iki grupta inceleyebiliriz.

1 — Hayfa kolonileri. Hayfa ve civarında 1879'da kurulan bu tarım kolonilerinin yüzyılın sonunda 1000-1500 civarında üyeleri mevcuttu. Köy hayatının büyük güçlüklerle dolu oluşu, kolonilerin kısa sürede Hayfa'da toplanması sonucunu verdi.

2 — Yafa Kolonileri. Bu koloniler 1866'da kurul-

muştur. İlk yıllarda hava şartları ve hastalıklar kolonileri çok sarsmıştır. 1871'de Almanya'dan iki doktorla, bir kaç makinist ve tarımcının gelişinden sonra bu kolonilerin yaşama düzeylerinde bir gelişme görülmüştür. Yafa'da portakal ürününün ıslahında da koloninin büyük çabası olmuştur. Koloninin nüfusu 1900'lerde 1200 civarında idi. Bu iki koloninin dışında Kudüs'te de büyük bir Alman grubu mevcuttu. Alman politikası bu kolonilere umutla bakmıştır. Moltke, anılarında, Filistin'de Almanlar'ın yöneteceği bir hristiyan konfederasyonu planından söz etmektedir. 19. yüzyılın son çeyreğinde Alman basını Ortadoğu'ya yönelen göçün, Amerika'ya yapılan göçe tercih edilmesi düşüncesi etrafında inceleme ve yazılar yayınlamıştır.⁽⁴⁵⁾ Wilhelm Roscher, Küçük Asya'nın Amerika'ya olan üstünlüklerini anlatırken, Profesör Sprenger de göçmenlere «Mezopotamya'ya... Mezopotamya'ya» diye hedef göstermekteydi.⁽⁴⁶⁾ Almanya, kolonizasyon düşüncesine ilk cihan savaşına kadar ısrarla eğilmiştir. Guillaume II, 15 Ocak 1896'da Alman İmparatorluğu'nun 25. kuruluş yıldönümü nedeniyle verdiği söylevde, yakınoğudaki göçmen siyasetinin gelecekteki yararlarına açıkça değinmiştir.⁽⁴⁷⁾ Bağdat demiryolu Almanya'ya bu politikada en büyük fırsatı sağlamıştır.

■ A.B.D.'nin Etkisi

Amerika Birleşik Devletleri 19. yüzyıl içerisinde Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkilerini hızla geliştirmiştir. Bu arada kapitülasyonlardan yararlanmayı sağlayacak bir antlaşmayı da temin etmiştir. Bu dönemde Amerika'nın Osmanlı İmparatorluğu ile ilgisi kültürel, fakat gelecekteki ekonomik çıkarların temelini de atacak nitelikte idi. A.B.D. sürekli olarak doğu Anadolu bölgesi üzerine

eğilmiştir. Yüzyıl sonundaki Ermeni sorunu ve onunla ilgili mücadeleler, bir ölçüde Amerikan misyonlarının faaliyetleri sonucu ortaya çıkmıştır. Amerika Ermeni toplumunun öylesine koruyucusu kesilmiştir ki, olaylar sırasında San Francisco ve Marblehead ile Minneapolis savaş gemileriyle İskenderun, Mersin önünde askeri gösteriler düzenlemekten de çekinmemiştir. Bu dönemde insani ve kültürel duygularla dolu görülen bu ilgi, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Chester imtiyazı şekline dönüşmüştür. Amerikan misyonlarının faaliyet alanlarının yoğun olduğu bölgeler, kurulmak istenen Ermeni devletinin sınırları ve Chester imtiyazının kapladığı alan harita üzerinde gözden geçirilirse, anlatmak istediğimiz ilişki daha bir açık hale gelir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasında A.B.D. de, doğu Anadolu'ya ağırlığını koymuştu. Sonraları iç politika sorunlarından ötürü bu bölgeye olan siyasi ilgisi kesilmiş görünürse de, ekonomik ilgisi sürüp gitmiştir.

A.B.D.'nin siyasi temsilcilikleri imparatorluk içerisinde şöyle dağılmaktaydı:

Büyük Elçilik: İstanbul

Konsolosluklar: İzmir, Kudüs.

Konsolos yardımcılıkları: Halep, İzmir, Yafa, Beyrut, Tripoli ve Mersin.

Konsolos Ajanları. İskenderun, Şam, Çanakkale, Hayfa, Lazkiye, Midilli, Sayda, Amman ve Trabzon.

A.B.D.'nin dinsel kurumları dört grupta toplanabilir:

1) American Board of Mission

2) American Presbyterian Board of Foreign Mission

3) Eglise Presbyterienne réformé du Nord de l'Amérique.

4) Alliance Chrétienne de New York.

Bunlardan birincisi, American Board of Mission, yakınoğuda faaliyette bulunan en güçlü misyon örgütüydü.

Sonraları bir hayır cemiyeti, «The Near East Relief», bu misyonlara ilave oldu. Misyonlar ve «Near East Relief» İzmir'in kurtuluşuna kadar geçen zaman içerisinde bu bölgede 200 milyon dolara yaklaşan bir para harcamış ve en ücra yerlere kadar örgütlerini genişletmiş, ellerini uzatmışlardı. A.B.D.'de o günlere ait misyon raporları üzerinde çalışacak araştırmacıların bir çok ilginç olayı açığa çıkarmaları mümkündür.

1875-1925 arasındaki dönem içerisinde yakınoğudaki bütün Amerikan faaliyetleri hristiyan misyonları kadar etkili olmamıştır. Bu misyonlar Amerikan halkı ve kurumları tarafından gönülden, istekle desteklenmişlerdir. Bölgede bu misyonların erişemediği bir yer yoktu. Presbiteryanlar Suriye ve İran'da, metodistler Balkanlar'da, Birleşik Presbiteryanlar Mısır'da çalışıyorlardı. Dönüşümcü kilise kurumları, Arap kabileleri, Lüterciler de Kürt köylerine kadar sokulmuşlardı. Bu Amerikan misyonları örgütlenmelerine paralel olarak okullar, kolejler, hastaneler, sosyal hizmet merkezleri de kurmuşlardı.

Gariptir ki, bu misyonların örgütlenmesine başlangıçta en fazla karşı koyan Rum ve Ermeni kiliseleri olmuştur. Bu kiliseler işin nereye varacağını kestirmekten ziyade, etkilerinin azalmasından korktukları için direnmişlerdi. Misyonların kuruluş ve yayılma günlerinde bunlarla ilişki kuran Rum ve Ermenilerin dükkanları bojkot ediliyor, sokaklarda dövülüyor, hatta bazen elleri bağlanarak meydanlarda genel yerme cezalarına çarptırılıyorlardı. Rum ve Ermeni kiliselerinin casusları her tarafı kaplamıştı. Bu toplumların içerisinde bir nevi cadı kazanı kaynatılmaktaydı. Osmanlı yönetimi bundan yararlanamadı, zaten böyle bir şeyi de düşünmemişti. Çok geçmeden on yıl içerisinde durum tam tersine döndü ve misyon örgütü Osmanlı yönetiminin başına en büyük dertleri açtı. Bu misyonlar Ermenilerin batı kalıpları içerisindeki eğitimini

sağlayan önemli bir faktör olmuşlardı. Ermenilerin huzursuz kılınması ve 1890'lardaki ayaklanmaların sonucu meydana gelen kanlı olaylardan da bu misyonların propaganda mekanizması geniş ölçüde yararlanmıştı. Ermeni katliamı avazı bütün dünyayı sarmış, olaylar alabildiğine büyütülmüştür. Türkler hakkındaki propaganda öylesine etkin yürütülmüştür ki, günümüzde, Alman toplama kamplarındaki dünyanın şimdikiye dek görmediği toplu öldürmeleri unutan, affeden batı halkları hâlâ Ermeni katliamını hatırlar. Tabii bu köklü propagandanın etkilerinin unutulmamasında başka nedenler de vardır.

Misyon faaliyetleri 1892 yılında Cumhurbaşkanı Harrison'un Kongre'ye verdiği yıllık rapora kadar girmiştir. Bunun da ötesinde «The American board of Commissioners for Foreign Missions» yetkilileri Cumhurbaşkanıya resmen başvurarak Akdeniz'deki Amerikan filosunun İzmir, Selanik ve İstanbul limanlarında sık sık boy göstererek Osmanlı Devleti'ne A.B.D.'nin dünyanın büyük güçlerinden biri olduğunu ispat etmesini istemişlerdir. Bu gösterilerin Amerikan misyon ve okullarının faaliyetlerini de kolaylaştıracağı ilave edilmiştir.⁽⁴⁸⁾

1895'de American Board of Mission adına yapılan bir açıklamada Mr. H. O. Dwight şu noktalara değinmiştir:

«Derneğimiz yaklaşık olarak 65 yıldır Türkiye'de faaliyette bulunmaktadır. Ticari ilişkiler yönünden misyonlar bu bölgede uygun bir ortam yaratmışlardır. Bu ortam misyonların iki yönlü çalışmaları sayesinde gerçekleşmiştir: i) Geniş bir eğitim düzeni, ii) Geniş bir basın ve yayın örgütü. Biz bu bölge halkını yalnız bizim sattıklarımızı almaları için değil, gelecekte kurulacak tesisleri geliştirip yaşatabilecek bir düzeye gelmeleri için de eğitiyoruz. Bu yoldan Amerikan yatırımlarına yeni alanlar açmak umudundayız. Örgütün devamlı olarak yaşayabilmesi için yapılan harcamalar yıllık altı milyon dolar civarında-

dır. Amerikalılar Asya Türkiye'sinde daha şimdiden kârlılığa geçen bir iş kurmuşlardır. Bu durum bütün bölge halkının bir gün bizim müşterimiz olacağına dair umudumuzu gerçekleştirmektedir. Şu anda Asya Türkiye'sinin değişik bölgelerinde 435 okulumuz ve bunlarda eğitim gören 19795 öğrencimiz mevcuttur.»⁽⁴⁹⁾

Aynı günlerde bir başka Amerikan yazarı da şunları söylemektedir:

«Misyonların temel fonksiyonu ticarete uygun bir ortamı hazırlamaktır. İsyanda yarattıkları ruhi heyecan v.b. gibi duygular yerli ırkın batı uygarlığına eğilim duyması sonucunu vermektedir. Dünya ve batı uygarlığını yakından tanımaları, o bölgelerdeki halklar gibi yaşama isteğini artırmakta ve bunun da tabii bir sonucu olarak ticari faaliyet artmaktadır.»⁽⁵⁰⁾

O dönemde radikal diyebileceğimiz bazı müslümanlar bu misyonların hangi amaca hizmet ettiklerini görmüşlerse de, anti-emperyalist, pan-islamist politikanın önderi olan Abdülhamid bu faaliyetleri en küçük bir şüphyle karşılayıp engellememiştir. Genç Türk devriminin bir savaşa (Dünya Savaşı'na) doğru hızla itildiği günlerde, bu misyonların desteklediği Amerikan okullarının, İstanbul hariç, imparatorluk içerisindeki (Asya Türkiye'si) durumu müteakip tabloda gösterilmiştir.

Tabloda görüldüğü gibi, okul ve öğrenci sayıları, Board'un 1900'lerde verdiği raporlara göre daha düşük sayıda ise de, bunda Ermeni olaylarının yarattığı olumsuz havayı bir neden olarak görmek yanlış olmaz. Kanaatımızca Ermeni olaylarından sonra bazı okullar, özellikle doğu Anadolu'da, kapatılmıştır. Diğer yandan yukardaki verilerin de güvenilirliği her zaman söz konusudur. Bizi burada ilgilendiren nokta, okul sayılarından ziyade, okulların Anadolu ve diğer Osmanlı topraklarına ne denli yayılmış olduğunu görmüş olmaktır.

AMERİKAN OKULLARININ BAZI ŞEHİRLERE
GÖRE DAĞILIMI

Yer Adı	Okul S.	Öğrenci S. (Yaklaşık)
Erzurum	1	100 - 120
Ankara	4	500
Yozgat	2	150
Boğazlıyan	1	50
Sungurlu	1	50
Talas	1	Bilinmiyor
Sivas	20	6000
Tokat	1	150
Amasya	10	500
Ş. Karahisar	3	100
Adana	1	50
Mersin	1	80-100
Tarsus	1	Bilinmiyor
Harput	9	1000
Malatya	1	25
Dersim	2	60
Diyarbakır	3	150
Ergani	2	150
Mardin	3	250
Bitlis	2	350
Muş	1	100
Siirt	3	65
Van	2	230
Musul	2	100
İzmir	2	500
Manisa	1	Bilinmiyor
Biğa	1	50
Bursa	3	350
Ertuğrul	2	75
İzmit	2	120

Yer Adı	Okul S.	Öğrenci S. (Yaklaşık)
Adapazarı	3	200
Geyve	1	55
Urfa	1	190
Maras	2	150
Halep	1	Bilinmiyor
Gaziantep	1	108
Beyrut (*)	37	5000
Amman (**)	20	1500
Tripoli	2	200
Lazkiye	3	400
Şam	6	600
Hama	15	1900

(Kaynak... Salname ve Misyon Raporları'ndan derlenmiştir.)

Amerika'nın Türk toplum hayatındaki en önemli etkisi İstanbul Amerikan Kolejleri aracılığı ile olmuştur. Bu kolejler, özellikle mütareke yıllarında, işgal ordularının, müttefik makamlarının, Near East Relief gibi sözde hayır kurumlarının en büyük yardımcısı olmuşlardır. Bu dönemde İstanbul'da Amerikan Kolejleri aracılığı ile işgalci devletlerin sömürü politikaları yararına çok ilginç araştırmalar gerçekleştirilmiştir.⁽⁵¹⁾ Y.M.C.A. ve İstanbul Amerikan kolejleri konusunu, yabancıların kültür etkilerini inceleyen araştırmacılar, bu konular üzerinde ayrıntılı bir biçimde durmalıdırlar. Sözü edilen kolejlerin o günlerde etkileri Balkan yarımadasının tamamını kapsamıştı. Örneğin, Dimitri Dimov, Sarı Dünya adlı kitabında bu durumu tüm açıklığıyla anlatır.⁽⁵²⁾

Not: Bu tabloda okulların bulunduğu şehirler baş harflerinin sırasına göre düzenlenmemiş, bölgesel karşılaştırmayı sağlamak için gruplar halinde sunulmuştur. Böylece okuyucuya aynı bölgedeki şehirlerin okullarını arka arkaya incelemek fırsatı verilmek istenmiştir.

(*) Beyrut'ta ayrıca iki yüksek okul vardır.

(**) Amman'da ayrıca bir kolej bulunmaktadır.

■ Diğer Ülkelerin Durumu ve Azınlıklar

Osmanlı İmparatorluğu üzerinde pazarlığa oturan ülkelerden Rusya'nın incelediğimiz ülkeler çapında kültürel bir etkisi yoktu. Rus emperyalizmi kapitalist çağın koşullarına uymamaktaydı. Batı ülkelerinin kullandığı yöntemlerden ziyade askeri gücün yardımıyla fiili durumlar yaratmak Rusya'nın daha çok işine gelmekteydi. Bu nedenden ötürü 18 ve 19. asır Osmanlı-Rus savaşlarıyla doludur. Bu savaşların anıları ile Türk halkı Rusya'ya karşı onulmaz bir kin duymaktadır. Bu kinin yarattığı dirençten ötürü Rusya, Osmanlı topraklarındaki kültürel etkisini, azınlıklar aracılığı ile sürdürmüştür. Bulgar ve Ermeniler bu bakımdan Rusya'ya ve onun kültürüne en açık halklar haline geldiler. Rus emperyalizminin 19. asrın ikinci yarısındaki amaçlarını şair Tyutchev'in 1844'de yazdığı şu şiirde görebiliyoruz:

«Yedi iç deniz...

Yedi büyük ırmak,

Nil'den Neva'ya,

Elbe'den Çin'e

Volga'dan Fırat'a

Ve de Ganj'dan Tuna'ya...

İşte bizim imparatorluğumuzun sınırları...»⁽⁵³⁾

Bu imparatorluğu İngiltere'nin sömürgelerini tehdit ettiği açıktır. Abdülhamid de denge politikasını bu tehditde dayandırmıştır.

Rusya'nın çağ başında Osmanlıların Asya topraklarındaki siyasi temsilcilikleri şöyle dağılıyordu:

Büyük Elçilik: İstanbul

Genel konsolosluk: Beyrut, Erzurum, Kudüs, İzmir ve Trabzon.

Konsolosluklar; Halep, Bağdat, Şam, Hama, Mersin, İzmir.

Konsolos yardımcılıkları: Çanakkale, Yafa, Lazkiye, Midilli, Amman, Van

Konsolosluk ajanları: Hayfa, Nazaret, Sayda ve Tripoli.

Rusların Filistin'de Nazaret ve Kudüs'te birer liseleri ile birkaç ilkokulları bulunuyordu. Bunların dışında özellikle Ermeni Gregoryen okullarında geniş etkileri vardı.

İtalya 19. asır sonunda kültürel nüfuz alanları sağlamak için Osmanlı İmparatorluğu ile yakın ilişkiler kurdu. Libya'nın işgalinden önce yılda ortalama 1 milyon 700 bin fransız frangını bulan bir kültürel harcamaları mevcuttu. Mamafih bu miktarın doğruluğunu incelemek pek mümkün olmadı.

Savaşta önce azınlık okullarının en yaygınları Rum Ortodoks ve Ermeni Gregoryen okullarıydı. Bu okulların yabancı ülkelerin propagandasına alabildiğine açık oluşu, bunların da kültür paylaşımı bölümü içerisinde ele alınmaları sonucunu verdi. Rum ve Ermeni okullarına ait bilgiler o günlerin patrikleri tarafından toplanıp yayınlanmaktaydı. Verilerin güvenilir olduklarını iddia etmeye imkan yoktur. Fakat okulların dağılımı gene de bize bir fikir verebilecek niteliktedir.

Aşağıdaki bilgiler Asya Türkiye'sini kapsamaktadır. O günkü il teşkilatına göre düzenlenmiştir. Trakya'nın bu tabloların görünümünü değiştirecek nitelikte olduğunu sanmıyoruz. Fakat Rum Ortodoks okullarının sayıca biraz daha artacağını göz önünde tutmalıyız. İstanbul'a ait bilgiler tablolarda yoktur. Yalnız azınlık okullarının büyük bir bölümünün bu şehirde bulunduğu işaret etmek isteriz. Öğrenci sayıları bulunamadığı ve patrikhanelerin verdiği bunlarla ilgili bilgilerin şişirilmiş olması, bu konuda tablolara herhangi bir rakamın konulmamasını doğurdu.

ERMENİ GREGORYAN OKULLARININ İLLERE
GÖRE DAĞILIMI

<u>İl ve İlçeler</u>	<u>Okul Sa.</u>	<u>İl ve İlçeler</u>	<u>Okul Sa.</u>
Erzurum (merkez)	16	Zile	1
Ova	5	Niksar	1
Kığı	2	Amasya	301
Keskin	2	Ş. Karahisar	500
Erzincan	8	Konya (Merkez)	9
Kuruçay	8	Niğde	1
Kemah	8	Burdur	1
Bayburt	8	Aksaray	1
İspir	2	Adana (Merkez)	2
Beyazıt	1	Mersin	2
Eleşkirt	2	Misis	3
Ankara (Merkez)	2	Halep (Merkez)	4
Yozgat	31	Maraş	19
Boğazlayan	5	Urfa	8
Akdağ	4	Malatya	7
Sungurlu	1	Dersim	8
Kayseri	3	Harput	13
Everek	3	Eğin	7
Kırşehir	3	D. Bakır (Merkez)	95
Sivas (Merkez)	15	Ergani	41
Koçkırı	2	Bitlis (Merkez)	17
Divriki	19	Muş	9
Zara	15	Siirt	26
Gürün	3	Genç	1
Darende	4	Van (Merkez)	11
Hafik	12	Hakkari	3
Yıldızeli	3	Bağdat (merkez)	1
Aziziye	2	İzmir (merkez)	3
Tokat	3	Saruhan	7
Erbaa	1	Aydın	4
Biga	2	Denizli	2
İzmit	6	Beyrut (Merkez)	2
Adapazarı	9	Lazkiye	8
Kandıra	6	Suriye	—
Geyve	5	Şam	2

<u>İl ve İlçeler</u>	<u>Okul Sa.</u>	<u>İl ve İlçeler</u>	<u>Okul Sa.</u>
Kastamonu	—	Toplam	1145
Çankırı	4		

(Kaynak: Salname ve Misyon Raporları).

Rum ortodoks okullarının dağılımı şu görünümde:

RUM ORTODOKS OKULLARININ İLLERE
GÖRE DAĞILIMI

<u>İl ve İlçeler</u>	<u>Okul Sa.</u>	<u>İl ve İlçeler</u>	<u>Okul Sa.</u>
Trabzon (merkez)	—	İzmir (merkez)	94
Tirebolu	52	Saruhan	62
Giresun	66	Aydın	11
Ordu	80	Denizli	6
Samsun	88	Menteşe	15
Erzurum (Merkez)	1	Biga	2
Erzincan	2	Çanakkale	2
Ankara (merkez)	4	Lapseki	2
Yozgat	12	Ezine	2
Kayseri	4	Ayvalık	2
Kırşehir	1	Bursa (merkez)	120
Sivas (merkez)	15	Ertuğrul	110
Tokat	81	Kütahya	46
Amasya	30	Karşı	116
Ş. Karahisar	70	İzmit (merkez)	1
Konya (merkez)	47	Adapazarı	3
Adana (merkez)	2	Kandıra	6
Mersin	4	Geyve	4
Tarsus	3	Tripoli	2
Diyarbakır	—	Lazkiye	18
Ergani	4	Nablus	2
Kastamonu (mrk.)	12	Lübnan	55
Bolu	6	Suriye	282
Çankırı	1	Kudüs (Merkez)	2
Sinop	17		
Beyrut (merkez)	11		
Amman	5	Toplam	1584

(Kaynak: Salname ve Misyon Raporları).

Bu okullar (Ermeni ve Rum okulları) geniş imkanlı, bugünkü eğitim düzenindeki gibi birkaç sınıfa sahip okullar değillerdi. Papazlar yada yardımcıları tarafından yönetilen küçük eğitim grupları biçiminde örgütlenmişlerdi. Bir bakıma bizim mahalle mekteplerine benzetilebilirler. Patrikhane de siyasi amaçlardan ötürü bunların çok sayıda açılmasını teşvik ediyordu. Yukardaki sayıların kabarıklığı- nın bir nedeni de patrikhanelerin bu tutumudur.

Azınlıklar, kendi yayın organları aracılığı ile de yabancı ülkeler yararına geniş propaganda yapmaktan geri kalmıyorlardı. Basın bürosunun verilerine göre 1913'de Türkiye'de yayınlanan yabancı dil gazete ve dergilerin dağılımı (diller itibarıyla) şöyledir:⁽⁵⁴⁾

YABANCI DİLDE YAYINLANAN GAZETE VE DERGİLERİN DAĞILIMI (DİLLERE GÖRE)

Dil	Gazete	Dergi
Fransızca	5	5
Rumca	6	12
Ermenice	6	17
Arapça	—	3
İngilizce	1	—
Almanca	1	—
İbranice	—	4
Farsca	—	1
Toplam	19	42

(Kaynak: Ahmet Emin Yalman'ın Türk basını ile ilgili yapıtı.)

Dışardan gelen kültür etkileri ekonomik paylaşımın öncüsü ve tamamlayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu etkilerin sonunda en iyi niyetlisi ve vatanseveri bile ülkenin örf-adetlerine, toplumsal kurumlarına ters düşen bir biçimde düşünmeğe alışmış, kısacası toplumundan kopmuş

garip bir aydın tipi meydana gelmiştir. Türk aydınının bu nitelikte olması ise, sadece onun yurdunu paylaşmak isteyenlerin yararına olmuştur.^(*)

(*) Eğitimin, az gelişmiş ülkelerde bir alt - yapı kurumu etkisine sahip olduğu bugün kabul edilen bir yargı haline gelmiştir. Kapitalist ülkelerde eğitim, alt yapının, yani üretim teknolojisi, üretim biçim ve ilişkilerine göre şekillenen bir üst yapı kurumudur. Bu nedenden ötürü de ekonomik gelişme düzeyi ile uyum halindedir. Üretim yapısının ön gördüğü kültür, nitelik itibarıyla, sözünü ettiğimiz üst yapısal eğitimin yarattığı imkanlara dayanmıştır. Örneğin, A.B.D.'nin, bir oranda diğer kapitalist ülkelerin sahip olduğu tüketim kültürü, ekonominin yetenekleri ile böylesine bir uyum halindedir.

Az gelişmiş ülkeler bu eğitim ve kültürü, gerekli alt yapıya sahip olmadan aldıklarında, yukarda değindiğimiz uyum kaybolur. Böylece geri ve yetenekleri sınırlı bir ekonomi içerisinde bir grup halk (aydın, bürokrat v.b.) bu yetenekleri aşan tüketim kalıplarına sahip olacak, dolayısıyla da ileri ülkelerin sömürücüleri için bir köprübaşı görevini yapabilecek bir düzeye geleceklerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, değindiğimiz bu olay tüm açıklığı ile görülmüştür.

5 Ekonomik Paylaşım

■ Dışa Bağlılık

İkinci anayasa devrimi gerçekleştiğinde Türk ekonomik hayatı tümüyle dışa bağlı bir niteliğe bürünmüştür. Osmanlı İmparatorluğunun yaşadığı sürece var olan kapitülasyonların üzerinde durmayacağız. Kapitülasyonların ekonomiyi nasıl geri ve dışa bağlı bir hale getirdikleri bugün ilkökul çocuklarının dahi bildiği bir gerçektir. Bu kurumun Türk dış ticareti üzerindeki olumsuz etkisi, Türk sanayiini ve bağımsız ekonomisini baltalaması yanında hiç kalır. İslam kurallarının ticarete ve mali muamelelere karşı oluşunun da etkisiyle ekonominin en önemli unsurları Levantenler ve azınlıklar olmuştur. Dünya savaşından önce mali (banka v.b.), sanayi ve ticaret kurumlarının %80'i Levant, Rum ve Ermenilerin elindeydi. Bu kişiler kapitülasyonlardan ötürü her türlü vergi ve resimlerden muaf oldukları gibi, askerlik görevini de yapmıyorlardı. Bütün bu

ayrıcalıklar, dışa bağlı işletmelerin bu bağılıklarını daha da geliştiriyordu. Ekonominin dışa bağılılığını gerektiren diğer bir etken de dış borçlardır. 1850'lerde Osmanlı Devleti'ne adeta yalvarılarak verilen bu borçlar, 1880'lerde devletin mali kontrolünün yabancı ülkelerin eline geçmesine sebep olmuştur. Muharrem Kararnamesi sonucunda da Düyunu Umumiye kurulmuştu. Düyunu Umumiye (Borçlar İdaresi) kısa bir zaman içerisinde devlet yönetiminde egemen bir güç haline gelmişti. 1912'de Düyunu Umumiye'de 5652 kişi çalışıyordu. Bunların 169'u yabancı uzman niteliğindediydi. Bu kadrolara ilaveten 3250 kişinin de geçici (part-time) çalıştığı eldeki kayıtlardan öğrenilmektedir.

Borçların yabancı devletler arasındaki dağılımı şöyleydi:⁽⁵⁵⁾

DÜNYA SAVAŞI BAŞINDA OSMANLI BORÇLARININ ÜLKELER İTİBARIYLA DAĞILIMI (YÜZDE OLARAK)

Ülkenin Adı	Yığılmış Borçlar	İkramiyeli Tahvillerle Beraber top. Borç (*)
Fransa	66.34	59.70
İngiltere	10.99	8.17
Almanya	7.65	11.00
Belçika	7.71	9.00
Hollanda	1.77	2.13
İtalya	1.74	1.36

(Kaynak: Düyunu Umumiye İstatistikleri)

Yukarıdaki tablodan da izlenebileceği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlarının büyük çoğunluğu Fransız kaynaklıydı. Alman borçları 1910'dan sonra artmış, genellikle «ikramiyeli istikraz» bonoları şeklinde görülmüştür. Borç veren ülkeler Osmanlı İmparatorluğu'nda çe-

(*) İkramiyeli tahvillerle elde edilen borçların, genel borçlara dahil edilmesinden sonra bu dağılım hesap edilmiştir.

şitli yatırımlar da yapmışlardır. Bu yatırımlar özel teşebbüsler halinde görülmektedir. Savaş başında Osmanlı İmparatorluğu'nda sermayesi bulunan başlıca üç ülkenin (Fransa, İngiltere ve Almanya'nın) bu sermayelerinin dağılımı da aşağıdaki tabloda görülmektedir.⁽⁵⁶⁾

1914 YILINDA OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA-
Kİ YABANCI SERMAYENİN DAĞILIMI (FRANSIZ
FRANGI VE YÜZDE OLARAK)

Yatırımın yeri	a) MİKTAR		Almanya
	Fransa	İngiltere	
Kamu Borcu olarak	2.454.417.377	577.499.821	867.583.506
Özel Teşebbüs Ol.	902.893.000	230.458.675	552.653.000
Toplam	3.357.310.377	807.958.496	1420.236.506

B) ORANSAL DAĞILIM

Kamu Borcu Olarak	60.31	14.36	21.31
Özel Teşebbüs Ol.	53.55	13.66	32.77
Toplam	60.08	14.46	25.42

(Kaynak: Düyunu Umumiye İstatistikleri)

Özel teşebbüs olarak görülen yabancı şirketlerin yatırımları, demiryolu, madencilik, tekel maddelerinin üretim ve dağıtımını, diğer dağıtım şirketleri v.b. gibi konularda yoğunlaşmıştı. Demiryolu yatırımı Osmanlı yönetiminden kilometre garantisine sahip olduğu sürece yabancılar için en kârlı iş sahası halindeydi. Fakat yukardaki tablolardan da anlaşılacağı üzere, dış sermaye Türkiye'ye kârdan ziyade faiz toplamak için gelmişti. Bu, az gelişmiş ülkelerin bir çoğunda aynı şekilde görülmektedir. Elde edilen yüksek faiz haddi, alt-yapı yatırımları ve dışsal ekonomilerden yoksun bir ülkede yapılacak yatırımın kârlılığında daha avantajlı bulunmaktadır. Yabancı sermaye, alt-yapı yatırımlarının (yani yol, elektrik, su v.b.) tamamlanması ha-

linde kârlı bir yatırım görünümüne bürünür. Bir alt yapı kurumu olan demiryolu yapımının Osmanlı İmparatorluğu'nda sermaye çekmesi, verilen kilometre garantilerinden ötürüdür. Zonguldak kömür madenlerinin, Ergani bakır cevheri v.b. nitelikteki kaynakların yabancı sermayeyi her türlü koşullarda çekeceği meydandadır. Nitekim 1890'lardan sonra yabancıların geniş ölçüde maden arama ve işletme imtiyazları aldıklarını görmekteyiz.⁽⁵⁷⁾

Dış borçların avantajlı durumda oluşlarının bir nedeni de ülke içi gelir kaynaklarına, Düyunu Umumiye aracılığı ile elkonulmuş bulunmasından ötürüdür. Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin gelir kaynaklarına ne ölçüde elkonulduğunu açıkça görmekteyiz.⁽⁵⁸⁾

SAVAŞ ÖNCESİNDE BAZI İLLERDE DEVLET VE DÜYUNU
UMUMİYE TARAFINDAN TOPLANAN VERGİ
GELİRLERİ (FRANSIZ FRANGI OLARAK)

İlin adı	Devletin Toplam geliri	Dış Borçlara karşılık tutulan gelir
Adana	6.000.000	1.380.000
Halep	12.332.341	1.177.000
Ankara	11.000.000	4.172.000
Bağdat, Basra	10.061.500	1.494.000
Beyrut	20.500.000	1.442.775
Biga	3.500.000	545.000
Bitlis	3.300.000	1.510.000
Diyarbakır	5.400.000	(Diyarbakırla beraber)
Bursa	19.000.000	7.130.000
Kastamonu	11.000.000	1.226.000
Erzurum	6.000.000	1.616.000
İzmit	3.430.000	1.830.000
Konya	12.420.000	2.281.000
Musul	5.600.000	395.000
Sivas	12.000.000	2.333.000
İzmir	27.450.000	11.036.000
Trabzon	30.000.000	3.508.500

(Kaynak: Maliye Nezareti İstatistikleri)

Yukardaki tablonun düzeyden incelenmesi bile, dış borçlar yükünün ne denli Anadolu'nun sırtında olduğunu göstermektedir. Dış borçlara karşılık tutulan gelirlerin niteliği, borç yükünün iller arasındaki dağılımını dengesiz bir biçime sokmuştur. İmparatorluğun en büyük sanayi ve ticaret merkezi olan İstanbul dış borçların ağırlığını en az hisseden bölge olmuştur. İstanbul geniş imkanlarına rağmen vergi olarak devlete, bu kazançları oranında bir katkıda bulunmamıştır. Sanayi ve ticaretin Levantlarla azınlıkların elinde oluşu, kapitülasyonların bu kişilere vergi yönünden çeşitli ayrıcalıklar tanıması sonucu bölge (İstanbul bölgesi) vergi geliri düşüktür. Örneğin Maliye Bakanlığı'nın 1329 İstatistik Yıllığı'ndaki verilere göre 31.108.700 Türk liralık toplam gelirin 3.462.700 Türk lirası İstanbul'dan elde edilmiştir. İzmir'in katkısı ise 2.789.000 Türk Lirası'dır. Buna mukabil Edirne 1.420.200, Bursa 1.294.600 ve Konya da 1.071.000 Türk liralık gelir sağlamışlardır. Bugünkü gelir ve kurumlar vergisinin iller itibarıyla dağılımını gözönünde tutarsak, (Tüm vergi kaçırma çabalarına rağmen) İstanbul ve İzmir'deki Levantlarla azınlıklara tanınan ayrıcalıkların genişliğini daha iyi anlıyoruz. Dışa bağlı sömürü düzeninden ötürü büyük kazançlar elde eden bu kişiler, devlete en küçük bir katkıda bulunmaktan bile çekinmişlerdir. Yani sermayelerinin koruyuculuğunu bile ücretsiz olarak devlete yaptırmışlardır. Savaşa girerken Devlet-i Ali Osman'ın ekonomik hayatının dışa bağlılığı ve sömürü düzeninin görünümü böylesine yürekler acısıydı.

Sermayenin dışa bağlılığı yanısıra, emek, özellikle imalat sanayiindeki kalifiye emek de, Levant ve azınlıklardan meydana gelmekteydi. Savaşın başındaki resmi verilere göre, sermaye ve emeğin milliyet açısından dağılımı şu görünümdeydi:⁽⁵⁹⁾

**SERMAYE VE EMEĞİN MİLLİYETLER YÖNÜNDE
DAĞILIMI (YÜZDE OLARAK)**

Milliyet	Sermaye	Emek
Türk	15	15
Rum	50	60
Ermeni	20	15
Yahudi	5	10
Yabancı Uyruk (*)	10	—
Toplam	100	100

(Kaynak: A. Emin Yalman A.G.E.)

Diğer yandan Rum, Ermeni, v.b gibi azınlıkların içinde yabancı uyruklu olanlar gene Rum ve Ermeni grubu içerisinde gösterilmiştir. Bunun sonucu olarak diyebiliriz ki, sermaye içerisinde yabancı uyruklu olanın bütüne göre oranı %10'nun çok üstündedir.

Kapitülasyonların tabii bir sonucu olarak Türk dış ticareti, yapı itibarıyla ekonominin dışa bağlılığını sürdürecektir nitelikte idi. İhracat ve ithalatın 1914 yılındaki yapısal görünümü şöyledir:

İthalat: %59.4'ü sanayi ürünleri, çoğunlukla tüketim malları

%25'i tahıl

%7'si ham ve yarı ham ürünler

%8.6'sı da diğer ürünler

İhracat: %13'ü Sanayi ürünleri. Halı, işlenmiş tütün, zeytinyağı v.b.

%45'i tahıl ve tarım ürünleri

%38.4'ü hammaddeler

%3.6'sı da diğer ürünler.

Görüldüğü gibi, Türkiye yiyeceği gıda maddelerinin büyük bir bölümünü dahi (şeker, buğday v.b. gibi) dış ül-

(*) Buradaki yabancı uyruklu deyimi Rum, Ermeni ve Yahudilerin dışında, diğer ülkelerin vatandaşlarının tamamını kapsamaktadır.

kelerden ithal etmekteydi. O günlerde İstanbul'da, Beyoğlu'nun büyük bakkaliyelerinde, batı ülkelerinden getirilmiş bir çok çeşitteki gıda maddelerini içkilerini kolaylıkla bulmak mümkündü. Büyükannelerimizin sandıklarında kalmış yabancı markalı tenekeden yapılmış, şekerleme, çay kahve kutularını hatırlayanlarımız çoktur.

Türk dış ticaretinin yapısal bölünümünün bu nitelikleri, uzun yıllar içerisinde değişmeden böylece kalmıştır. Farklılaşan yalnız ticaretin yapıldığı ülkelerin nisbi önemleridir. Bu farklılaşmayı aşağıdaki tablodan izlemek mümkündür:

TÜRK DIŞ TİCARETİNDE BAŞLICA ÜLKELERİN PAYLARI(*) (1000 DOLAR OLARAK)

İthalat:				
Ülkenin adı	1894	1900	1906	1912
İngiltere	39.842	36.564	48.366	43.762
Avus - Mac.	22.720	21.129	28.671	30.027
Almanya	1.239	2.143	5.831	22.915
Fransa	12.061	13.066	11.743	17.331
İtalya	2.748	5.844	10.763	10.812
A. B. D.	90	136	1.265	5.393
İhracat:				
İngiltere	25.238	24.264	27.851	20.506
Avus - Mac.	5.846	6.520	9.404	9.817
Almanya	1.297	1.988	5.402	5.409
Fransa	15.656	20.954	21.168	18.873
İtalya	2.067	3.120	4.382	4.080
A. B. D.	661	2.517	2.165	6.066

(Kaynak: E.G. MEARS A.G.E.)

Tablolardan da izlenebileceği gibi, Orta Avrupa ülke-

(*) Bu tablo oransal dağılım ve indeks sayılı gelişim tabloları haline konmalı ve geniş ölçüde üzerinde durulamalıdır. Ancak, böyle bir inceleme sonucu Osmanlı Ülkesinin sömürüstüne hakim olan unsurları daha iyi bir şekilde anlayabiliriz.

leri olan Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın Türk dış ticareti içerisindeki payları hızla artmıştır. Bu arada A.B.D. de payını önemli bir oranda yükseltmiştir. Yukardaki altı ülkenin dış ticaretimiz içerisindeki baskın karakterleri günümüze kadar devam etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun para politikası da yabancılar tarafından yürütülmekteydi. Merkez Bankası görevini yapan Osmanlı Bankası tam anlamıyla bir dış ülkeler kuruluşuydu. Bu banka devletin mali politikasına hiçbir zaman yardımcı olmamıştır.⁽⁶⁰⁾ Balkan savaşı sırasında ise adeta bir iç düşman gibi çalışmış, yüzbin Türk Liralık bir istikraz için olmadık zorluk çıkarmıştır. Nitekim bu istikraz Fransız reji imtiyazının uzatılması karşılığı gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Bankası, Düyunu Umumiye Kurumu'nun devlet gelirleri üzerindeki egemenliğinin para politikasındaki uzantısından başka bir şey değildi. İmparatorlukta savaş yıllarına doğru faaliyete geçen bir banka (Bugünkü Türk Ticaret Bankası) ile Ziraat Bankası dışında milli nitelikte banka mevcut değildi. Bu bankaların da etki alanları çok sınırlıydı ve dış müdahalelere karşı koyacak güçte değillerdi.

Osmanlı Bankası dışında ülkede, etkileri açısından şu bankalar bulunuyordu: Credit Lyonnais, Deutsche Bank, Deutsche Palastina, Bank of Syria Limited, Avusturya Bankası, Hollanda Bankası, Banka Commerciale d'Italiana, Banko di Roma, Selanik Bankası v.b. Görüldüğü gibi, para politikasının yanısıra diğer banka işlemleri de yabancıların tekelindeydi.

Sigorta şirketlerinin bağlı oldukları ülkeler yönünden dağılımı müteakip tablodaki gibiydi.

Bu şirketler genellikle yangın sigortası alanında çalışmaktaydılar. Dış ulaşımlardaki mal sigortalama işlemlerinde de bazen sigortalayan, bazen de yabancı sigorta şirketlerinin bir ajanı gibi hareket ediyorlardı. Reasürans ku-

rumunun mevcut olmaması, bu şirketleri bir nevi mevduat toplayan dar sınırlı bankalar haline getirmişti. İş hacimle-ri yıldan yıla büyük değişimler göstermekteydi. Örneğin 1911 yılında 632.753 Türk lirasını bulan iş hacmi, 1912'de 63.278 Türk Lirası'na düşmüştür. Eldeki verilere göre, ortalama (1904-1914 ortalaması) yarım milyon Türk Lira-lık bir faaliyet alanları bulunduğunu söyleyebiliriz.

Ülkenin Adı	Sigorta şirketi sayısı
Fransa	6
İngiltere	24
Almanya	14
Avusturya	3
İsviçre	3
İtalyan	2
Yunanistan	1
Belçika	1
A. B. D.	1
Türk	1
Toplam	56

(Kaynak: A. Emin Yalman a.g.e.)

19. yüzyılın son on yılında Osmanlı ekonomik haya-tı üzerindeki dış baskılar büyük imtiyazlar elde etmeye doğru yön değiştirdi. Bu durum gittikçe artan ekonomik bağımlılığın tabii bir sonucuydu. Her yönüyle imparator-luğu kısıvrak bağlayan yabancı ülkeler, artık paylaşma saatının yaklaştığını anlayarak bu paylaşımın ilk hazırlık-larını yapıyorlardı. Siyasi olayların Balkan yarımadası üze-rinde yoğunlaşmış görünmesine rağmen gerçek hedef, Do-ğu Anadolu ve Mezopotamya idi. Nitekim 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bu bölgelerin ekonomik sömürüsüne yol açacak ve sağlayacak iki önemli imtiyaz projesi karşımıza çıkmış-tır. Devletin günlük borçlanma v.b. gibi iktisadi uğraşları-nın dışında, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları bu iki ana imtiyazın mücadelesi içerisinde geçmiştir. Bağdat De-

miryolu ve Chester imtiyazı adını verdiğimiz bu iki dış sömürü projesini, 1914 yıllarına doğru bir de Mezopo-tamya petroleri sorunu izleyecektir. Ne var ki, bu son problemi, Bağdat demiryolu projesi ile Chester imtiyazın-dan tamamen ayırmamız doğru olmaz. Biraz sonra görece-ğimiz gibi, bu üç olgu içiçe girmiş, birbirlerinden etki ba-kımından ayrılmayacak nitelikteki hadiselerdir; ve bir çok politik olayın temel nedeni olmuşlardır. Bundan ötürü eko-nomik paylaşım konusu içerisinde bu sorunlara geniş yer verdik.

■ Bağdat Demiryolu

Modern ekonomik emperyalizmi incelemek isteyenler için Bağdat Demiryolu projesi zengin bir laboratuar ni-teliğindedir. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Asya'ya giden yollar daima sömürge ülkeler arasında ge-niş siyasal tartışmalara ve hatta savaflara yol açmıştır. İşin garip tarafı, bu yolların yeniden geniş ölçüde kullanıl-mak istenen ortaçağ kervan yollarından ibaret oluşudur. Ortaçağ'dan tek farklı olan, yol üzerindeki ticari akımın yönüdür. Ortaçağ'da bu yollardan geçen mal akımı As-ya'dan Avrupa'ya doğruydı, yeni çağda ise Avrupa'dan Asya'ya doğrudur. Bu yargımızı üç örnekle pekiştirebili-riz:

i) Disraeli'nin (İngiliz Başbakanı) Süveyş Kanalı'nı sa-tın alma kararı ve bu kararın uygulanması, İngiltere ile Fransa'yı savaşın eşğine kadar getirdi.

ii) Trans-Sibirya hattı 1905 Rus-Japon savaşına yol açtı.

iii) Bağdat Demiryolu, Birinci Dünya Savaşı'nın çık-masına geniş ölçüde katkıda bulundu.

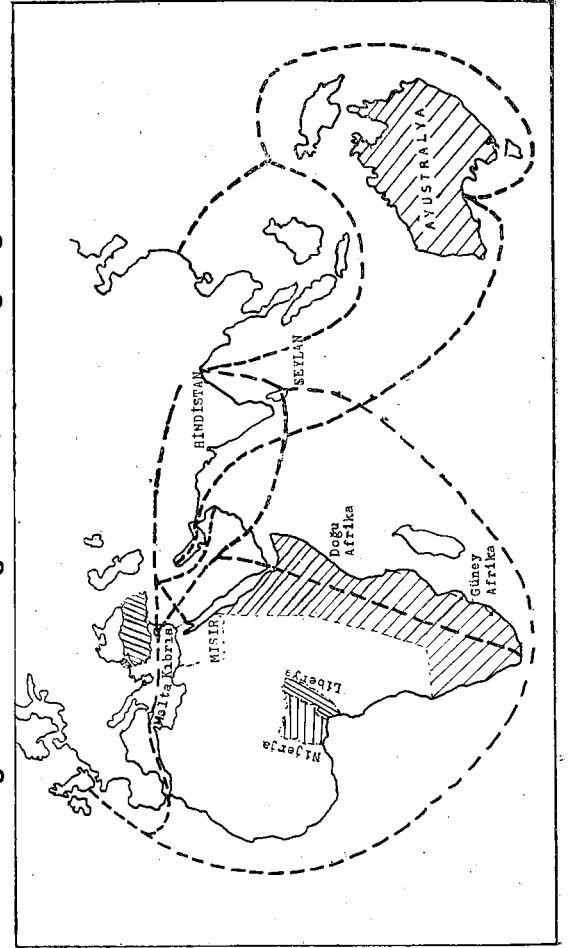
Bağdat yolu Basra körfezine ve Hindistan bölgesine giden en önemli karayolu olacaktı. Bu bölgelerin egemen

sömürücüsü İngiltere'nin güvenliğini açıkça tehdit etmek- te, bölgeyi başka ülkelerin de sömürüsüne açık hale ge- tirmekteydi. Ayrıca Mezopotamya vadilerinde petrolün bu- lunması da bu yolun önemini artıran bir nedendi. Kısaca- sı Mezopotamya ve Basra Körfezi'ne açılan yollar emper- yalist ülkelerin hedefi haline gelmişti. Olayın gelişimini tüm- açıklığı ile kavrayabilmemiz için Hint yolları üzerindeki İngiliz egemenliğinin gelişimine bir göz atmamız gerekir.

İngiltere, Hindistan ve Asya'daki sömürgelerine gi- den yolları güvenlik altına alma politikasını bütün 19. asır süresince dış siyasetinin temeli kabul etmiştir. İngilte- re ile sömürgeleri arasındaki ana yollar aşağıdaki harita- dan izlenebilir. Bu yollar içerisinde en kısası ve taşıma ma- liyeti en düşük olanı Osmanlı İmparatorluğu toprakların- dan geçendir. Sözü edilen yolun güvenlik altına alınabil- mesi ise Basra körfezi'ne ve Mezopotamya'ya İngiltere'nin hakim olması, en azından bu bölgede tek egemen güç olarak görünmesine bağlıdır. İşte İngiltere bundan ötürü Mezopotamya ve çevresine yönelmiştir ve bu bölgelere yö- nelen diğer güçlerle çekişme halindedir.

19. asırda İngiltere bu yol üzerindeki ana noktaları tek tek eline geçirmişti. Şöyle ki; 1839'da Aden'i kontrol etmeğe başlamış, 1875'de Süveyş Kanalı hisse senetlerini satınalmış, 1882'de Mısır'ı işgal etmiştir. Bunların yanısı- ra yol üzerindeki bazı stratejik adaları da elde etmeyi ba- şarmıştır. Sırayla Perim (1854), Korıa Maria takım ada- ları (1854), Socotra (1876) ve Kıbrıs (1878)'de İngiliz egemenliğine geçmiştir. İngiltere'nin Hint yolu politikası- nı açıklayan bir çok belge bugün kamuoyuna sunulmuş- bulunmaktadır. 19. asırda Akdeniz çevresinde, özellikle Levantlar dünyasında meydana gelen birçok olayı, İngiliz- ler bu politika açısından değerlendirmişlerdir. Örneğin 1829 Ekim ayında «Cobbett's Register», Navarin savaşı için şu yorumu yapmaktadır:

İngiltere'nin Sömürgeleri ile İlişkilerini Sağladığı Yollar

«Bu savaşta Türk gücünün kırılması için Rusya ve Fransa'ya yardım ettik. Bu bizim yararlarımıza ters düşen bir davranıştı, fakat o anda savaşa giremeyeceğimiz için başka bir yolu seçmemiz de imkansızdı. Rusya ve Fransa, Yunanistan'ın bağımsızlığını sağladılar. Biz onların, Türk gücünü, Hindistan yolunu kendilerine açmak için kırıdıklarının farkındaydık.»⁽⁶¹⁾

Yunanistan, durumu itibariyle daima Akdeniz'de egemenliği sağlamak isteyen emperyalist güçlerin bir aleti olmuştur. Türk bağımsızlık savaşı sırasında da aynı davranışı görürüz.

Tuna'nın ulaşımına açılmasıyla ilgili çalışmalar ilerlediği sıralarda (Quartely Review) şunları okuyoruz:

«Bu projenin arkasında Türkiye üzerinden Hint yolunu açma çabalarını görmemek imkansızdır. Tuna ulaşımına açıldıktan sonra sistemin diğer nehirler ve kanallar aracılığı ile, Avusturya, Rusya, Prusya ve Bavyera'ya uzatılması kolay olacaktır. Böylece Almanya'nın sanayi bölgeleri ile Türkiye, Mısır, İran, Arabistan ve hatta Hindistan'ın doğrudan doğruya bağlantısı kurulabilecektir.»⁽⁶²⁾

Yüzyıl sonunda İngiltere'nin Hindistan yolunun güvenliğine yönelik emperyalist politikası, yetkili devlet adamlarının yaptıkları çeşitli konuşmalarla tüm açıklığını kazanmıştır. Disraeli o günlerde Kıbrıs'ın işgali ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

«Kıbrıs'ın elde edilmesi amacını güden harekete Akdeniz egemenliği için değil, Hindistan'ın savunulması için girilmiştir. Avam Kamarası Kıbrıs'ı işgal etmemizi yanlış anlayıp, bu açıdan hatalı bir değerlendirme yapmamalıdır. Bu bir savaş, eylem olmaktan uzak, barışa ve uygarlık elçiliğine yönelik bir davranıştır.»⁽⁶³⁾

Aynı konuyla ilgili olarak Lordlar Kamarası'nda da şunları söylemiştir:

«Bu savaşın sonunda Rusya'nın kazancı, Kars ve Ar-

dahan'dır (93 savaşı). Biz bu kazançlar karşısında Ruslara durun daha ileri gitmeyin, dedik.

«Asya bizim, ikimizin emellerini kapsayacak kadar geniştir. Kıbrıs'ın alınması ise Akdeniz çevresinden çok, Hindistan'ın güvenliğini ilgilendiren bir meseledir.»⁽⁶⁴⁾

Lord Salisbury Manchester'de verdiği bir söylevde Kıbrıs'a elkoyma olayının altındaki amacı daha bir açık seçik olarak ortaya koymaktadır:

«Kıbrıs'ın işgali İngiliz hükümetlerinin uzun bir süredir izlemekte oldukları geleneksel politikaya uygundur. Avrupa'da, menfaat çatışmalarının İspanya üzerinde yoğunlaştığı günlerde İngiltere Cebelitarık'a el koymuştur. Aynı şekilde, Avrupa'daki çekişmelerin İtalya çevresinde biriktiği günlerde İngiltere Malta'yı işgal etmiştir. Bugün Avrupa'nın gözleri yakınoğuya çevrilmiştir. Dolayısıyla İngiltere de, bu bölgede Kıbrıs'ı işgal etmiştir.»⁽⁶⁵⁾

Buradaki Avrupa deyimi, önceleri merkantilist, 19. yüzyılda da kapitalist olan Avrupa ülkelerini kapsamaktadır. İngiltere uluslararası çatışmaların yoğunlaştığı bölgelerden geçen sömürgeler denizyolunun güvenliği için gerekli üsleri Salisbury'nin anlattığı biçimde elde etmiştir. Fakat denizyolunun yanısıra yakınoğuda Osmanlı İmparatorluğu topraklarından geçen bir de karayolu mevcuttu. Acaba bu konuda ne gibi tedbirler alınmıştı?

İngiltere'de, Akdeniz'i Fırat kıyılarına (Mezopotamya vadilerine) bağlamak fikri, Chesney'in bu yöredeki araştırmalarından sonra doğdu. 1834-1837 yılları arasında bu konudaki çalışmalar geliştirildi. 1830 yıllarında Chesney (İngiliz subayıdır bu zat) Mezopotamya vadilerini inceleyerek bir rapor düzenlemiş, bu rapor 1834 yılında bir parlamento komitesi tarafından ayrıntılı bir biçimde tartışılmıştır. Uzun tartışmalardan sonra Şat-ül-arap'dan yukarıya doğru, Fırat vadisini izleyen derinliğine bir incelemenin yapılmasına karar verilmiştir. Bu amaçla askerlerin de

dahil olduğu bir heyet, Osmanlı yönetiminden izin alarak, Basra'ya üslenmiş ve araştırmalara başlamıştır. Elimizdeki bilgilere göre Osmanlı yönetimi bu heyetin çalışmalarına kolaylık göstermiş, kendilerine geniş imkanlar sağlamıştır. Sağlanan bu imkanlara rağmen araştırma beklenen sonucu vermemiştir. 1837'de Parlamento eldeki bulguları inceleyerek bölgedeki çalışmalara devam edilmesi yolunda geçici bir karara varmıştır.

Akdeniz'i Basra Körfezi'ne bağlamak düşüncesi Kırım Savaşı sırasında yeniden canlanmıştır. O günlerde İngiliz basınında şu düşünce hayli yaygındı:

«Kalküta'dan kalkan iki tren Calais'ye eriştiği zaman Avrupa özgürlüğünü tehdit eden kazak tehlikesi sona erecektir.»⁽⁶⁶⁾

Nihayet 1856'da Fırat Vadisi demiryolu şirketi (Euphrates Valley Railway Company) kuruluyor; şirketin bastırıldığı katologa göre demiryolu İskenderun-Antakya-Halep-Kurna-Basra arasında inşa edilecek, Basra ile Körfez arasında da Şat-ül-arap büyük gemilerin ulaşımına açılacaktı. Sultan, İskenderun-Basra demiryolu ile ilgili imtiyaz fermanını imzaladı. Bu fermana göre Osmanlı Hükümeti şirkete %6'lık bir kârı da garanti etmektedir. İskenderun-Antakya arasındaki 80 kilometrelik ilk bölümün yapımına geçilemeden, projeyi destekleyen İngiltere bu işten vazgeçerek bütün gücüyle yeni gelişmekte olan Süveyş Kanalı düşüncesini arklamaya başladı. İngilizler tarafından terkedilen bu projenin çok daha geniş yapılışı Almanların ilgisini çektikten sonra, bu bölge tekrar imtiyaz tartışmalarının başlıca konularından biri olmuştur. Mamafih Süveyş Kanalı'nın açılmasına rağmen, İngiltere kendi yararına gördüğü karayolları üzerindeki ilgisini tam manasıyla kesmemiştir. O günlerde İngiliz İmparatorluğu'nun ilgisini çeken yakındoğu yollarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

i) Kars'dan Fırat vadileri yoluyla Mezopotamya'ya inen hat.

ii) Erivan-Van-Musul-Bağdat yolu.

iii) Tebriz-Şiraz hattı

iv) Tebriz-İsfahan-Şiraz-Basra körkfezi hattı.

Özellikle Hindistan'da karayolu düşüncesi, 19. yüzyılın son çeyreğinde büyük hayallerin doğmasına sebep olmuştur. O günlerde Calcutta Review adlı dergide bu düşünce şöyle alkışlanmaktaydı:

«Gerçekten çok şaşırtıcı, harikulade umutlarla dolu günler yaşıyoruz. Artık Fırat Vadisi yoluyla yirmi, karayolu ile on günde anavatana ulaşacağımız günler çok yakındır. Daha şimdiden düşüncelerimizi bir kaç dakika içerisinde telgraflar aracılığı ile İngiltere'ye eriştirebiliyoruz. Kendimizi bu uzak diyarda, anavatandan ırakta kalan sürgünler gibi hissetmemizin sonu yakındır.»

Londra-Kalküta karayolu rüyası gerçekleşmedi. Fakat başka bir ülke, Berlin-Bağdat ekspresi düşüncesine el koydu. Şimdi bunun öyküsüne bir göz atalım.

Berlin-Bağdat demiryolu (Bunu kısaca Bağdat demiryolu diye tanıyoruz), Asya'nın sömürüye açık topraklarına Alman emperyalizmini ulaştıran bir araçtır. Dolayısıyla İngiliz emperyalizminin bu bölgelerdeki dokunulmazlığını tehdit etmiştir. Hattın Almanya'ya açtığı ekonomik ufuklar çok genişti. Fakat aynı ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nu da Alman emperyalizminin kucağına düşürüyordu. Abdülhamid, (kişiliği ne olursa olsun) bu demiryolunun imtiyazını Almanlara verirken, arkasından nasıl bir ekonomik bağımlılığın geleceğinin farkındaydı. İmparatorluğunun en zengin bölgelerini Bağdat demiryolu adı altında Almanya'ya ipotek ederken, bu ipoteğin başına açacağı işleri biliyordu. Abdülhamid böylesine geniş bir demiryolu imtiyazını verirken, demiryolu ulaşımı aracılığıyla

devlet otoritesini ülkenin en ücra köşelerine götürmeği düşünüyordu. Abdülhamid'in demiryolu ve telgraf ağları kurma politikasının arkasındaki temel neden «devlet otoritesini yurdun dört bucağına ulaştırma» biçiminde özetlenebilir. Diğer yandan, imparatorluğun politik durumunun da İngiltere'ye karşı kullanılabilir bir dengeyi sağlamak istemesi, bu imtiyazın verilmesinde bir rol oynamıştır.

Almanların Türk demiryolu sistemiyle ilgilenmeleri 1890'dan sonraya rastlar. O tarihlerde Stuttgart'daki «Württembergische Vereinsbank»ın temsilcisi Dr. Alfred Von Kaulla, Osmanlı ordusuna «Mauser» tüfeklerini satmak için Türkiye'ye gelmişti. O arada Osmanlı İmparatorluğu'ndaki demiryolu ulaşım imkanlarıyla da yakından ilgilendi. Almanya'ya döndükten sonra bu konuda çeşitli temaslar yaparak Deutsche Bank'ın yönetim müdürü Dr. George Von Siemens'in geniş yardımlarıyla bir sendika kurdu: «Le Société du Chemin de fer Ottoman d'Anatolie». Bu sendika Türkiye'de faaliyete geçen ilk Alman demiryolu şirkettir.

İngiltere'nin ilgilenmesi için (tamamen sermaye bulma zorunluluklarından ötürü) Sir Vincent Caillard'ı da şirketin yönetim kuruluna seçmişlerdi. Zamanla İsviçre'deki «Die Bank für Orientalischen Eisenbahnen», Deutsche Bank'ın yakınoğudaki demiryolu teşebbüslerinin holdingi haline getirilmiştir.

Bu şirketin inşaatına başladığı Haydarpaşa-Eskişehir-Ankara demiryolunun yapımı 1893'de bitmiştir. Bu hattın açılmasından sonra Almanlar Bağdat'a erişecek bir demiryolunu ciddiyetle düşünmeğe başlamışlardır. Sultan'ın yukarda değindiğimiz sebeplerden ötürü kendilerini desteklemesi bu düşüncenin gelişimini sağlamıştır. Nitekim ilk tren Ankara'ya girdikten hemen sonra bir Alman mühendislik grubu Türkiye'ye gelerek Nafia Bakanlığı'nda Bağdat hattı ile ilgili ilk çalışmalara girişmişlerdir. Bu gru-

ba Nafia Bakanlığı'ndan iki, genelkurmaydan da bir subay iltihak ederek yapılan ön incelemelere katılmışlardır.

Almanya Türkiye ile her geçen gün ekonomik anlamda daha yakından ilgilenmeye başlamıştı. 15 Şubat 1893'te Eskişehir-Konya demiryolu hattının imtiyazı Anadolu demiryolları şirketine verildi. 1896'da ilk tren Konya'ya girdi. Nihayet 1899'un ilk aylarında Bağdat hattının yaratacağı ekonomik ve stratejik imkanları incelemek amacıyla bir Alman heyeti İstanbul'a geldi. Heyette şu kişiler bulunuyordu: Prusya Devlet Demiryollarının Genel Müdürü Dr. Mackensen, Württemberg Demiryolları Müdürü Dr. Von Kapp, İstanbul'daki Alman Başkonsolosu Herr Stemrich, Alman Askeri Ateşesi Binbaşı Morgen. Bu heyetin çalışmalarına Nafia Vekaletinin bir temsilcisi de katılmıştır. Heyet, bir önce bu konuda incelemeler yapan grubun bulgularını da kullanarak araştırmalarını yapıp bitirdikten sonra, hattın yapılması kararını vermiştir.

Demiryolu imtiyazlarının yanısıra Almanya Türkiye ile başka yönlerden de ilgileniyor, iki devlet arasındaki ekonomik ilişkiler hızla artıyordu. Örneğin 1889'da «Deutsche Levante Linie» Şirketi Hamburg-İstanbul arasında ilk buharlı vapur servisini açtı. 1888'de Almanya'nın Türkiye'ye olan ihracatı 11 milyon 700 bin mark'tı. Bu değer beş yıl içerisinde %350 artarak 1893'de 40 milyon 900 bin marka ulaştı. Aynı dönem içerisinde Almanya'nın Türkiye'den olan ithalatı ise %700 oranında artarak 2 milyon 300 bin mark'tan 16 milyon 500 bin mark'a ulaşmıştı. Yüzyılın sonunda bu ithalat değeri 28 milyon 900 bin mark'a erişecekti.

Times Gazetesi, Türk-Alman ekonomik ilişkilerine değinen 28 Ekim 1898 tarihli makalesinde şu yorumu yapıyordu:

«Bundan on yıl önce Türk ticaret ve maliyesi üzerinde Fransız ve İngilizler adeta bir tekel kurmuşlardı. Bugün ise İstanbul'daki en faal kişiler Alman sanayici ve tüccarlarıdır. Yüzlerce Alman tüccar ve işadamı Türkiye'yi baştanbaşa dolaşarak mallarına piyasa aramakta, bu amaçla yerli halkın isteklerini incelemektedir. Krupp'un sahip olduğu Alman gemi tezgahları, Türk deniz kuvvetlerine hücumbotları inşa etmektedir. Ludvig Loewe ve şirketleri, Sultanın ordusunu küçük silahlarla donatmakta, Essen Krupp fabrikaları cephane siparişlerini Armstrong'la paylaşmaktadır. Alman bisikletleri, Amerikan bisikletlerinin yerini almıştır. Filistin ve Suriye'de de bu Alman etkisinin izlerine rastlanmaktadır. Bir grup Alman bankeri Deutsche Palastina Bank'ı kurmuşlardır.»

Artan bu Alman etkisine paralel olarak, Almanya'nın Bâbüâli'deki siyasi prestiji de yükselmiştir. Almanya'nın Türkiye'ye uzanması salt geniş bir piyasaya ulaşma amacının yanısıra, geniş hammadde kaynaklarına erişme amacını da kapsamaktaydı. Boğazların ilerisinde petrol ve maden yönünden zengin bir bölge uzanıyordu. Bu bölge Alman tekstil fabrikalarının pamuk talebini tek başına karşılayacak nitelikteydi. Tarım ürünlerinin çeşitli ve üstün kalitede oluşu, sulama ile bölgenin sınırsız bir tarım ambarı haline gelebileceği düşüncesi, yakınoğuyu daha da çekici yapıyordu. Alman demiryollarının yardımıyla, bölge ile olan ilişki, deniz kuvvetlerine ihtiyaç kalmadan barışta ve savaşta kesintisiz devam edebilecek nitelikteydi. Emperyalist bir evrenin üyesi olan Almanya için bundan daha uygun bir sömürü alanı olamazdı. Bütün koşullar Türkiye'yi sanayileşmiş, emperyalist Alman İmparatorluğu'nun uydusu olmağa doğru itiyordu. İşte, Bağdat demiryolunun arkasında yatan «Drang Nach Osten» kavramı budur.

Bağdat demiryolu projesinin düşünceden gerçekleş-

me alanına geçtiği 20. yüzyıl başında Osmanlı topraklarındaki demiryollarının imtiyaz sahibi ülkelere göre dağılımı şu görünümdeydi:⁽⁶⁷⁾

İngiliz Demiryolları:

Izmir - Aydın	373	Kilometre
Mersin - Adana	67	Kilometre
Toplam	440	Kilometre

Fransız Demiryolları:

Izmir - Kasaba	512	Kilometre
Yafa - Kudüs	87	Kilometre
Beyrut - Şam	247	Kilometre
Halep - Şam	420	Kilometre
Toplam	1266	Kilometre

Alman Demiryolları:

Haydarpaşa - İzmit	91	Kilometre
İzmit - Ankara	485	Kilometre
Eskişehir - Konya	444	Kilometre
Toplam	1020	Kilometre

(Kaynak: A. Emin Yalman a.g.e)

1898'de bu hatların (Suriye'de inşaat halindeki bir bölüm Fransız hattı dışında) hepsi işletmeye açılmış bulunmaktaydı.

Almanların Bağdat hattı projesi gelişirken Rus ve İngilizler Sultan'a, Akdeniz'le Basra Körfezi'ni bağlayacak olan iki ayrı teklifle geldiler. Rus teklifi Tripoli ile İran'da herhangi bir körfez limanı arasında inşa edilecek demiryolu projesiydi. İngilizler ise eski İskenderun-Basra demiryolu tekliflerini geliştirmişlerdi.

Rus teklifi, kendi mali çevrelerinden destek göremedi. İngilizler ise Boer Harbi'nin problemleriyle uğraşmaktan bu konu üzerinde duramadılar. Zaten Türk devlet adamları da Anadolu topraklarından geçmeyen bir demiryolunun yapımına karşıydılar. (Anadolu'nun anavatan

olarak kabulü olgusu burada da karşımıza çıkmaktadır.) Bu arada Bağdat hattından, Abdülhamit, pan-islamist politika açısından da yararlanmak istemiştir. Rus ve İngiliz projelerinin gerekli desteği görmemesi sonucu, Almanlar bu alanda tek başına kalmışlardır. Alaşehir-Kasaba Fransız demiryolu şirketi ile Anadolu demiryolu şirketi arasındaki bir antlaşma sonucu Uşak-Afyon bağlantısı gerçekleşince (6 Mayıs 1899) İstanbul-Bağdat arasında yapılacak bir hattın İzmir'e de ulaşma imkanı sağlanmıştır. Bu da yeni projenin Almanlara verilmesini destekleyen nedenlerden biridir. Ayrıca Alman projesi, Afyon bağlantısının gerçekleşmesinden ötürü, Fransız mali desteğini de kazanmıştı. Bu sırada İngiltere'nin büyük ölçüde muhalefetine şahit olmuyoruz. Boer Savaşı'nın yarattığı bunalımın bunda geniş ölçüde etkili olduğunu zannediyoruz. 1899 yılında Times Gazetesi'nde yayınlanan bir kaç makale ve haber, aynı yılın ağustos ayında Morning Post'un bu konuyu ele alan incelemesi Alman projesini arkalayıcı nitelikteydi.

18 Mart 1902'de imtiyazın Almanlara verildiğine dair İrade-i Seniye yayınlanmıştır. Bundan bir yıl sonra da 3 Mart 1903'de yayınlanan bir kanunla Bağdat Demiryolu şirketi oluşmuştur.

Proje çok geniş bir bölgeyi kaplamaktaydı. O günlerde Bağdat demiryolu uzunluk ve yatırım hacmi açısından Santa-Fé demiryolu şirketinin Chicago-Los Angeles; Union Pacific Demiryolu'nun Omaha-San Francisco hatlarıyla mukayese ediliyordu.

Osmanlı Hükümeti imtiyaz sahiplerine o güne kadar görülmemiş ölçüde haklar tanımıştı. Şirkete göreceği zarardan ötürü çeşitli adlarla tanınan parasal garantilerin yanı sıra, şu imkanlar da sağlanıyordu:⁽⁶⁸⁾

a) Şirketin demiryolu inşaatı ve işletmesinde kullanacağı hazine toprakları bedava olarak verilecekti.

b) Devletin (Hazinenin) arazisinden çıkarılacak kum, balast v.b. gibi maddeler için kira yada buna benzer bir paranın ödenmesi söz konusu değildi.

c) Travers v.b. gibi demiryolunun ihtiyaç duyacağı bütün kereste, tahta ve odun ihtiyaçları devlet ormanlarından bedava sağlanacaktı.

d) Demiryolunun iki tarafında yirmişer kilometrelik arazi içerisindeki bütün madenlerin işletme hakkı bila-bedel şirkete bırakılmıştı.

e) Şirket demiryolu boyunca arkeolojik kazılar yapabilecek, bulduklarına tasarruf edebilecekti.

f) İmtiyazın süresi boyunca şirket demiryolunun geçtiği topraklardan sağlayacağı gelirlerden ötürü her türlü vergi, pul v.b. gibi resimlerden muafı.

Bunların yanı sıra, şirkete, mali ve idari yönden bir çok yetkiler daha tanınmaktaydı. Görüldüğü gibi, Bağdat Demiryolu Şirketi, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde adeta bağımsız bir devlet görünümündeydi. Yukardaki imtiyazları şirkete bir bakıma armağan eden Abdülhamid, iki nokta üzerinde en ufak bir taviz vermek istememişti. Bunlardan birincisi, şirkete posta ve adalet kapitülasyonlarına ait hakların tanınması; ikincisi de, hattın trafiğe açılışından beş yıl sonra yüksek kademedeki uzmanların dışında bütün memurların Osmanlı uyruklu kişiler arasından seçilmesi zorunludur.

Abdülhamid'in posta hakkını vermemesi kendi çıkarı içindir. O günlerde Türkiye'deki yabancı postaneler, dışardan gelen, rejim aleyhtarı dergi, kitap v.b. gibi yayınların bir nevi dağıtım merkezi şeklinde çalışıyorlardı. Türk polisi bu postaneleri kontrol edemiyordu. Abdülhamid, Alman şirketine posta hakkı vermemekle, başını yeni bir dertten kurtarmıştı. Diğer nokta ise, istihdam politikası yönünden bir yarar sağlasa bile, bu yararın sınırı pek dardı. Özellikle şirket Rum ve Ermeni vatandaşları geniş

ölçüde istihdam ederek gene amacına erişebilirdi. Diğer demiryolu, tramvay v.b. şirketler daima böyle olmuştur.

Bazı kaynaklar gizli bir antlaşma ile Almanlara hat çevresinde koloniler kurma yetkisinin verildiğini de ileri sürerler. Bizim incelememiz, bunun aksi olan bir durumu ortaya çıkarmıştır. Alman şirketi ile hükümet arasında gizli bir antlaşma vardır, fakat bu antlaşma kolonizasyonu önleyecek niteliktedir. Saray, şirketten hat çevresinde yabancı uyruklu kolonileri teşvik etmeyeceğine dair imzalı bir belge almıştır. Fakat yukarıda değindiğimiz ayrıcalıkları vererek ülkeyi ipotek ettikten sonra, bu gibi bir kaç noktanın iyi niyet gösterisi olmadan ötede hiçbir değeri yoktur.

Demiryolunun yapımı sırasında karşılaşılan güçlükleri şöyle sıralayabiliriz:

- i) Mali güçlükler: Hattın yapımı için yaklaşık olarak yüz milyon dolarlık bir yatırıma ihtiyaç vardı.
- ii) Teknik güçlükler: Özellikle Amanos ve Toros tünellerinin açılması bu güçlüklerin başında gelmekteydi.
- iii) İç politikadan doğan sorunlar.
- iv) Yabancı ülkelerin çeşitli engellemeleri.

Teknik güçlükler üzerinde durmayacağız. İç politika sorunları ise 1908-1909 döneminin dışında pek fazla engelleyici bir niteliğe sahip olmamıştır. Diğer iki sorun, bilhassa yabancı ülkelerin çıkardığı problemler ise 1900-1918 yılları arasında hemen her günü dolduracak nitelikte sürüp gitmiştir.

Yatırım kaynağını sağlamak amacıyla, Alman, Fransız ve İngiliz bankerleri arasında bir antlaşma teşebbüsü başlangıçta başarı kazanmıştı. Fakat İngiliz basınının sonraları başlayan devamlı muhalefeti (1903'den sonra başlamıştır) karşısında Balfour Hükümeti de hattın inşasına karşı olunca, varılan antlaşmanın uygulamasına geçilememiştir. Bunun üzerine yeni bir sendika kuruldu. Bu sendi-

kada liderlik Deutsche Bank'ın elindeydi. Demiryolu şirketinin hisse senetlerinin dağılımı ve yönetimi, Fransızların da sendikaya katılmasından sonra, şu görünümü kazandı:

Deutsche Bank'ın seçtiği	8 Alman
Anadolu Demiryollarının seçtiği	3 Alman
Osmanlı Bankasının seçtiği	8 Fransız
Bunların dışında...	4 Osmanlı
	1 Avusturyalı
	1 İtalyan
	2 İsviçreli.

Bir zamanların Alman Dışişleri Bakanı Baron Von Schoen bu görünümü şöyle tanımlamaktadır: «Alman kontrolü altında uluslararası nitelikte bir Osmanlı teşebbüsü»⁽⁶⁹⁾

Şirket Kasım 1903'de 200 kilometrelik Konya-Bulgurlu hattının ilk hazırlıklarını bitirmiş, 23 Ekim 1904'de de demiryolu Bulgurlu'ya ulaşmıştır. Bundan sonra yapım işlemi durmuştur. Bunun başta gelen nedenleri Osmanlı Hükümeti'nin mali güçlüklerden ötürü kendine düşen yatırım paylarını vermemesi, batılı bankerlerin yatırıma devamdan çekinmeleri, Rusya ve İngiltere'den gelen muhalefetin artmasıdır.

1903'ten sonra Türkiye'nin ekonomik bunalımı artan bir hızla büyümüştür. Bu bunalımın mali yönüne bir çare olarak Osmanlı hükümeti gümrük resimlerini artırmak istemiş, fakat dış güçlerin kesin karşı koyması ile karşılaşmıştır. O günkü gümrük resimleri (Ad Valorem) %8'de dondurulmuştu. Osmanlı Hükümeti bu nisbetin %11'e çıkarılmasını istemekteydi. Bu istek (yani gümrük resimlerini %3 daha artırmak teklifi) uzun karşı durmalardan sonra, batı ülkelerine verilen yeni tavizlerle, ancak 1907 Temmuz'unda karşılanabildi.

1908 yılına girildiğinde Türkiye'nin mali durumu,

hükümetin Bağdat demiryolu ile ilgili teşebbüslerine devam imkanını sağlayacak bir düzeye erişmişti. Nitekim 2 Haziran 1908'de Bulgurlu-Halep bölümünün inşasına ait irade yayımlandı.

Bağdat demiryolu yapımına paralel olarak diğer alanlarda da Alman yatırımlarının artışı bu döneme rastlar. 1907'de Anadolu demiryolu şirketi Konya ovasını sulama projesine başladı. Osmanlı Hükümeti bu konuyla ilgili olarak 800.000 sterling'lik bono çıkartmıştır. Yeni bir Alman bankası gene bu dönemde faaliyete geçmiştir (Deutsche Orient Bank). Bu banka 1908'de İstanbul'un elektriğini sağlamak amacıyla «La Société pour entreprises electrique en orient» şirketini kurmuştur. Böylece Alman sermayesi Osmanlı İmparatorluğu'na köklü olarak yerleşmeğe başlamıştır. Mart 1908'de Dışişleri Bakanı Baron Von Schoen, Reichstag'da yaptığı konuşmada, «Almanya'nın bu büyük teşebbüsünün sağladığı yararların başında mallarımızın uzak pazarlarda satış imkanlarının artırılması gelmektedir. İlk anda ray, lokomotif v.b. gibi demiryolu sanayiinin kazançları da büyük olacaktır. Bunun da ötesinde, Alman mühendisleri, inşaat işçileri, müteahhitleri geniş çalışma alanlarına kavuşacaklardır. Nihayet demiryolunun taşıdığı uygarlık ve yüksek hayat düzeyi, girdiği ülkelerin piyasalarına geniş canlılık getirecek, bu da bizlere yeni pazar ufukları açacaktır. Biz asırlar boyunca uyuyan bir ülkenin uyanmasına yardım ederek kendimize ve diğer ileri ülkelere yeni iş alanları sağlıyoruz», demiştir.⁽⁷⁰⁾

Bağdat demiryolunda kişiliğini bulan Alman emperyalizminin temel ögesi «Bize bağlı güçlü Türkiye» diye tanımlanabilir.⁽⁷¹⁾

Böylece bu bölgenin diğer yabancı ülkelerin müdahalelerinden kurtulması ve savunulması mümkün olacaktır. Yani, güçlü Türkiye, Alman sermayesinin bekçiliğini yapacaktır. Rohrbach bu politikayı o günlerde şöyle özetle-

mekteydi: «Zayıf Türkiye'ye on para bile vermeyiz, fakat güçlü Türkiye istediği ve bizim verebileceğimiz herşeyi alabilir.»⁽⁷²⁾

1908 yılında Meclisi Mebusan'ın açılmasından sonra Bağdat demiryoluna karşı iç muhalefet büyüdü. O günlerde bir gazetenin dış politika yazarı olan Bağdat Milletvekili İsmail Hakkı Bey karşı duranların başında geliyordu. İsmail Hakkı Bey'in bu konuda Meclisi Mebusan'da verdiği söylevlerin anti-emperyalist nitelikteki görünümü dikate değer. Bu kişi demiryolu yapımının arkasında emperyalist emellerin yattığını ısrarla söylemiş, bu arada sık sık, Trans-Sibirya hattının nasıl Rus-Japon Savaşı'na yolaçmış olduğuna değinmiştir. İsmail Hakkı Bey, Bağdat demiryolunu bu konuşmalarının birinde şöyle tanımlamıştır:

«Bu demiryolu ancak otokrat ve hilekar bir hükümetin yönetimi altında gerçekleşebilmiş, siyasi ve ekonomik anlamda bir ejderhadır. Bu ejderhanın, ne olursa olsun, yeni Türkiye'de yeri yoktur.»⁽⁷³⁾

Sonraları Maliye Bakanı olan Cavit Bey de aynı yönde konuşmalar yapmıştır. Cavit Bey 1903 imtiyazının Osmanlı İmparatorluğu'nun idari ve iktisadi bağımsızlığını zedelediğini, verilen kilometre garantilerinin hazineyi bağlayan, ona nefes aldirmayan önemli etkenlerden biri olduğunu söylemektedir.⁽⁷⁴⁾

İsmail Hakkı Bey hakkında derinliğine bir bilgimiz yok, fakat Cavit Bey'i tanıyoruz. Bu zat'ın anti-emperyalist bir düşünceye sahip olduğuna inanmamız için hiçbir sebep yoktur. Bağdat demiryoluna muhalefetinin, imtiyazın Almanların eline geçmesinden ötürü doğduğuna inanmaktayız. Nitekim aynı Cavit Bey, maliye bakanlığı sırasında Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki ulaşım için daha ağır koşullu bir imtiyazı, İngiliz uyruklu Lynch kardeşlere vermekten çekinmemiştir. 1908'lerde Osmanlı Meclisi Mebusan'ında demiryolları v.b. gibi imtiyazlar hakkında

yapılan konuşmaların arkasında dış güçlerin etkisini aramak hiç de yanlış olmaz. Şöyle ki, İngilizlerin elde ettiği imtiyazlara Almanları arkalayan, Almanların elde ettiği imtiyazlara da İngilizleri arkalayan milletvekilleri karşı koymuşlardır. Bu arada bazı Nafia nazırları da meclis kürsüsünden rahatça yabancı şirketlerin avukatlığını, savunmasını yapmışlardır.

İngiliz muhalefeti 1906'dan sonra gittikçe güçlenmiş, dışarıda ve içeride mükemmel bir biçimde örgütlenmiştir. Sonuçta demiryolunun her kilometresini döşeyebilmek için, Almanlar, bir çığ gibi büyüyen İngiliz, Fransız ve Rus baskısıyla çarpışmak zorunda kalmışlardır. Bu çarpışma neticede büyük savaşa kadar uzanmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ölümüne sebep olmuştur. Büyük devletler Bağdat demiryolu vesilesiyle Türkiye üzerinde tartışır, pazarlıklar yaparken, bir diplomatik nezaket kuralına uymak için bile Osmanlı yöneticilerine bilgi vermemişlerdir. Kısacası Türk anayurdu, Türkiye'nin arzusu sorulmadan, ona en küçük bir savunma imkanını bile vermeden gizli pazarlık masalarında paylaşılmıştır. Bu emperyalizmin en tabii sonucudur. Paylaşmaya sözde batlaşmış Türk aydını ve saray da katılmış bulunuyordu. Alman şirketi yöneticilerinin açıkladığına göre, şirket hattın yapımı sırasında Türkiye'de çeşitli adlar altında 20 milyon İngiliz lirası bahşis vermiştir. Cavit Bey profesör E.M.Earle ile yaptığı bir konuşmada bu iddiayı doğrulamış, «Hamid düzeninde saraya yakın olmak her sorunu çözmeye kafi gelmiyordu,»⁽⁷⁵⁾ gibi garip bir savunma ileri sürmüştür.

Bağdat hattının emperyalizme ne denli hizmet ettiği ni belirleyen yazılara daha o günlerde dış basında rastlamak mümkündür. Örneğin Alman Sosyal Demokratlarından Herr Scheidemann «Güçlü, yönetimini merkezîyetçi temellere oturtmuş bir Türkiye, Avrupa kapitalizminin planlarını gerçekleştirme konusunda ihtiyacı olan her türlü sa-

vunma görevini yerine getirebilecektir,»⁽⁷⁶⁾ derken, dış ülkelerin niçin Türkiye'de gerçek demokrasinin yerleşmesini engellediklerini açıkça gözler önüne sermektedir. Profesör Jastrow «Bu demiryolu, yirminci asrın başarısıdır»⁽⁷⁷⁾ derken, Kral Radek de «Bağdat demiryolu Alman kapitalistlik emperyalizminin ilk büyük zaferidir,» yargısını veriyordu.⁽⁷⁸⁾

Bağdat demiryoluna İngiliz, Fransız ve Rus muhalefeti 1908 devriminden sonra daha da büyüdü. Bu ülkeler konuyu, kendi aralarındaki gizli tartışmalarda sık sık pazarlık masasına getirdiler. Türkiye'nin bulunmadığı bu toplantılarda onun kaderiyle ilgili her türlü kararı aldılar. Kapitalist güçlerin Bağdat hattı ile ilgili toplantılarının sonuçlarından doğan antlaşmaları aşağıdaki şemada toplu halde görebiliriz:

BAĞDAT DEMİRYOLU ŞİRKETİYLE OSMANLI HÜKÜMETİ ANTLAŞMASI (TEMMUZ 1914)

Fransız - Türk Ant.
(11 Eylül 1913)

İngiliz - Alman Ant. 15
Haziran 1914

12 Ağustos 1913; İngiliz-Türk
Ant.

Osmanlı B. ve Deutsche
Bank. (15 Şubat 1914)

21. Mart. 1911; Osmanlı Hükümeti ve Bağdat Demiryolu Şirketi Ant.

Rus - Alman Antlaşması
19 Ağustos 1911

Osmanlı İmparatorluğu, Bağdat demiryolu konusundaki her antlaşmadan sonra kapitalist ülkeler lehine yeni tavizler vermek zorunda bırakılmıştır. Böylece Almanlar Bağdat demiryolu imtiyazını elde ederlerken, İngiltere,

Fransa ve Rusya da aynı dönemde yeni ayrıcalıklar sağlamışlardır. Kısaca Osmanlı ülkesi ekonomik yönden (pratik anlamda) paylaşılmıştı.

İlk İngiliz muhalefetine 1903'de rastlıyoruz. O yıl içerisinde Milletvekili Gibson Bowles hükümete şu soruları sormuştu:

a) İngiliz Hükümeti Anadolu demiryolunun Bağdat demiryolu adı altında Basra Körfezi'ne kadar uzatılması ile ilgili olarak ne gibi teşebbüslere girişmiştir.

b) Bu teşebbüslerin ne gibi bir sonucu olmuştur. Bu soruları Balfour cevaplandırmış ve aşağıdaki noktaları belirtmiştir:

a) Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki İngiliz kontrolü ve sermayesi, diğer kuvvetlerinki ile tam bir eşitliğe sahiptir. Değilse bile, sağlanacaktır.

b) Şu anda Türkiye ile yeni bir ticaret antlaşmasının çalışmalarına girişmiş bulunuyoruz. Bu antlaşma sağlandığında, İngiltere Türkiye'deki ticari yararlarını garanti altına almış olacaktır.

c) Majestelerinin hükümeti Kuveyt'te bitecek bir demiryolu hattının imtiyazını da elde edecektir.

Bu tarihten sonra, İstanbul'da hükümeti kim yönetirse yönetsin, İngilizler tek bir politika izlemişlerdir: Alman demiryolunu mümkün olduğu kadar körfeze uzak bir yerde durdurmak, bu arada yapımını yavaşlatmak. Diğer yandan İngilizler, Osmanlı hükümetini bir kenara bırakarak Almanlarla antlaşma zemini aramışlar ve ilerde göreceğimiz gibi bulmuşlardır da.

Rusya'da ise Bağdat demiryolu ile ilgili şu düşünce yaygındır:

«Eğer Alman demiryolu Fırat ve Dicle vadisindeki tahıl tarımını geliştirir, dünya piyasalarına sunulacak hale getirirse, Rus toprak aristokrasisinin kârları azalacaktır. Eğer Mezopotamya'daki petrol kaynakları söylendiği

gibi zenginse, güney Rusya petrolünün geleceği sarsılacaktır»⁽⁷⁹⁾

Fakat Rus-Japon savaşı Rus muhalefetine büyümesini engelledi.

Abdülhamid'in denge uzmanlığı nedeniyle izlediği Alman dostluğu politikası 1908 devriminin ilk günlerinde geniş bir İngiliz taraftarlığı biçimine bürünen bir tepkiyle karşılaşmıştı. İttihatı Terakki Cemiyeti'nin yapısında Alman ve İngiliz taraftarı diye bilinen iki grubun varlığına rağmen, devrimin ilk günlerinde aydınlar ve halk arasında güçlü bir Anglo-Mania hüküm sürmekteydi. Bunun sonucu 1909'da donanma İngiliz amiral ve subaylarının yönetimine terkediliyor, aynı yıl Sir Ernest Cassell Türk milli bankasının kuruluş hazırlıkları için İstanbul'a çağırılıyordu. Gene 1908-1909 yıllarında Sir William Willcocks, Nafia Nezareti'ne müşavir mühendis olarak atanmış, Sir Richard Crawford da Maliye Nezareti Başkanışmanı olmuştur.

Fakat İngiltere'nin emperyalist emellerini tüm açıklığıyla ortaya sermesi, kısa dönemde halk arasında sempatisini yitirmesi sonucunu doğurmuştur. Diğer yandan devrim hükümetlerinin karşılaştıkları ekonomik güçleri çözümlemede İngiltere'nin daima çekimser bir tutum takınması, Almanya'nın Osmanlı devrim hükümetleri üzerinde tam anlamıyla bir politik egemenlik kurması sonucunu vermiştir. İngiltere ve Almanya'nın davranışlarındaki farkı şu olay göstermektedir. Devrimin ilk yıllarında Cavit Bey (Maliye-Nazırı) 30 milyon dolarlık bir borç için Paris ve Londra'da temaslarda bulunmuş, ve mali çevrelerdeki dostları üzerindeki geniş etkisine rağmen bir sonuç elde edememişti. Almanlar Dr. Hefferich'in uyarması üzerine bir kaç hafta içerisinde 30 milyon doları sağlayan belgeyi imzalamışlardı. Cavit Bey'in bu davranış üzerine yapmış olduğu şu yorum, Alman etkisinin nasıl arttığını göstermesi yönünden ilginçtir:

«Bu vesile ile Almanlar olaya büyük bir anlayışla el atmasını bilmişlerdir. Bu arada borçtan yararlanarak doğrudan doğruya yada dolaylı bir şekilde herhangi bir imtiyaz talebinde bulunmadıkları gibi Türkiye'nin şerefine halel getirecek bir davranıştan da çekinmişlerdi. Hükümet çok güç bir durumda iken Almanların böylesine anlayışlı davranışının nasıl derin bir minnetle karşılandığı ise açıktır.»⁽⁸⁰⁾

Türkiye'nin gümrük resimlerine %4'lük bir ilaveyi düşündüğü günlerde de İngiltere'nin tepkisi çok sert olmuştur. İngilizler bu teklife, ancak Basra-Kut-ül Amara-Bağdat demiryolu hattı imtiyazı karşılığı yanaşabileceklerini ima etmişlerdir. Öte yandan Almanlar gümrük resimlerinin artmasına itiraz etmedikleri gibi Osmanlı hükümetine bir hareket serbestliği tanımak amacıyla Bağdat-Basra körfez bölümünün imtiyazından da vazgeçebileceklerini belirtmişlerdir. Bu nitelikteki davranışları ile Almanlar Bağdat hattı üzerindeki egemenliklerini sürdürmek imkanını bulmuşlardır.

1910'dan sonra dış güçlerin, kendi aralarında ve Osmanlı Hükümeti ile Bağdat demiryolu üzerindeki pazarlıkları daha da artmıştır. 1910 Kasım'ında Alman İmparatoru Wilhelm II ile Rus çarı Nicolas II Potsdam'da Bağdat demiryolunu kendi aralarında tartıştılar. Ruslar Bağdat hattı imtiyazını bu tartışmaların sonunda tanıdılar, buna karşılık Almanlar da Rusların İran üzerinde bazı haklar elde etmelerine göz yumacaklarını belirttiler.

Osmanlı Hükümeti Fransız mali çevrelerinin itirazlarına son verebilmek için Soma-Bandırma ve Hama-Humus-Halep demiryolu imtiyazlarını Fransız şirketlerine verdiği gibi, Karadeniz bölgesinde yapılacak tüm demiryollarının Fransızlar tarafından inşasını ve işletilmesini kabul etmiştir.

Balkan Savaşı'nın en bunalımlı günlerinde, 19-20

Ağustos ve 24, 25, 26 Eylül 1913'de Fransa ve Almanya, her iki ülkenin Türkiye'deki yatırımları konusunda bir antlaşmaya varmak amacıyla konuşmalar yaptıktan sonra, 15 Şubat 1914'de Alman-Fransız gizli sözleşmesi imzalanmıştır. Böylece Türkiye'nin bilgisi dışında iki yabancı emperyalist güç kendi aralarında ülkenin ekonomik kaynakları hakkında bir takım kararlar almışlardır. Bu gizli antlaşmanın başlıca maddeleri şöyle özetlenebilir:⁽⁸¹⁾

1 — Kuzey Anadolu demiryolunun gelişimi yönünden Fransız nüfuz sahası olarak tanımlanmıştır. Bu demiryolları Anadolu ve Bağdat sistemi ile bağlanacak, ve Zonguldak limanı inşaatı bir Fransız-Alman şirketi tarafından gerçekleştirilecektir.

2 — Suriye tümüyle Fransız bölgesi olacaktır.

3 — Anadolu ve Bağdat demiryollarının geçtiği alanlar Alman etki bölgesi olacaktır. Kuzey Suriye'de Alman ve Fransız yararlarının eşit olacağı bir tarafsız bölge kurulacaktır.

4 — İki hükümet Osmanlı İmparatorluğu'nun gelirlerinin bu demiryolu projelerini destekleyecek bir düzeye getirilmesi için bütün mali ve diplomatik tedbirleri birlikte alacaklardır. Diğer yandan Osmanlı hazinesinden alınacak kilometre garantilerinin eşit olmasına çalışılacaktır.

5 — Deutsche Bank ve Osmanlı Bankası birbirlerinin bölgelerine saldırgan bir politika takip etmeyeceklerdir.

6 — Deutsche Bank Bağdat demiryolu ve eklerine ait 69 milyon 400 bin frank tutarındaki bono ve hisseleri Osmanlı Bankası'ndan satınalmayı kabul etmiştir. Ödeme 1911 Osmanlı borçları ile ilgili bono değerleri üzerinden yapılacaktır.

1913'de Osmanlı Hükümeti de İngilizlerle Bağdat hattı konusunda bir antlaşmaya varmıştır. Bu antlaşmanın başlıca hükümleri ise şöyledir:

1 — Türkiye İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki özel durumunu tanımaktadır. İngiltere de Sultanın Kuveyt üzerindeki haklarını anlayışla karşılamakta, fakat bu hakların şeyhle İngiltere arasındaki antlaşmalara aykırı olmasını ileri sürmektedir.

2 — Bağdat hattının bitim noktası Basra olacaktır. Basra ile Körfez arasındaki ulaşım imtiyazları İngilizlere verilecektir.

3 — İki İngiliz vatandaşı Bağdat demiryollarının yönetim kuruluna seçilecektir.

4 — Dicle-Fırat ve Şat-ül Arap üzerindeki gemi ulaştırma hakkı Baron Inchcape tarafından kurulan Osmanlı nehir nakliyatı şirketine 60 yıl süre ile verilecektir.

5 — Lynch kardeşlerin Şat-ül Arap üzerindeki imtiyazları aynen muhafaza edilecek, bu arada bu şirket ulaşım filosuna bir gemi daha ilave edecektir. Bu gemi Türk bayrağı ile ulaşım yapacaktır.

6 — İngiliz hükümeti Mezopotamya sulama sisteminin yapımını engelleyici tedbirler almayacağı gibi, bu sulama sisteminin kuruluşu sırasında Osmanlı Hükümeti de nehir üzerindeki ulaşım kolaylıklarının zedelenmemesine çalışacaktır.

7 — Bütün bu antlaşmaların yürürlüğe girmesinden sonra İngiltere ithal resimlerinin %4 artırılmasını kabul edecektir.

Lynch kardeşlere ve yeni kurulan Lord Inchcape'in başkanlık yaptığı şirkete karşı İstanbul basınında önemli bir muhalefet görülmüştür. Ne var ki bu muhalefet, bilinçli, anti-empyralist bir karşı duruştan ziyade İttihadı Terakki Cemiyeti'ne yönelen bir sandalya kavgası niteliğindedir. Gerçekte bu antlaşma ile İngilizler Mezopotamya ve Basra Körfezi'ndeki egemeliklerini güçlendirmişlerdir. Lord Inchcape'in kart vizitine göz gezdirmek bu kişinin

empyralist niteliğini ortaya çıkarmağa yeter. Inchcape o tarihlerde şu görevleri de üzerinde taşımaktaydı:

i) Doğu Hindistan-İngiliz buharlı vapur ulaşım şirketlerinin başkanı ve yönetmeni.

ii) Birleşik *Australasia* ve Doğu Avustralya buharlı vapur şirketlerinin başkanı.

iii) Buharlı vapur şirketleri sahiplerinin kurduğu kömür birliğinin yönetmeni.

iv) *Australiasia* ve Çin telgraf şirketleri, merkezi Queensland et ihracat şirketi, deniz sigorta şirketi v.b. gibi şirketlerin yönetim kurulu üyesi.

v) Süveyş Kanalı şirketinin başkan yardımcısı.

vi) Anglo-Persian, İskoçya ve D'Arcy maden arama ve petrol şirketlerinin başkanı.

Bu kartvizite sahip Lord Inchcape, 1913'de özetini verdiğimiz antlaşma ile Mezopotamya nehir ulaşım sistemine de el atmıştır.

Bağdat hattı üzerindeki son pazarlık İngiltere ve Almanya arasında olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından bir kaç gün önce gerçekleşen bu antlaşmayı, taraflar, Osmanlı Hükümeti'ni haberdar etme gereğini duymaksızın gerçekleştirmişlerdir.

1914 Mart'ında İngiliz ve Alman bankerleri İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Sir E. Crowe ile Londra'daki Alman Elçiliği'nden Baron von Küllman'ın da iştirakiyle bir dizi toplantı yapmışlardı. Sonuçta Musul ve Bağdat vilayetlerinde petrol arayacak ve işletecek «Türk Petrol Şirketi»nin temeli atılmıştı. Şirketin hissesinin %75'i Sir Ernest Cassels'in Türk Milli Bankası, Hollanda Kraliyet Petrol Şirketi ve D'Arcy Grubu'nun ağır bastığı bir İngiliz sendikası tarafından satın alınmıştı. %25'lik Alman payı da Deutsche Bank tarafından temsil edildi.

Bu ön anlaşmadan sonra Bağdat hattı imtiyazından doğan sorunları kapsayan İngiliz-Alman konvansiyonu 15

Haziran 1914'de Sir Edward Grey ve Alman Büyükelçisi Prens Lichnowsky tarafından Londra'da imzalandı. Fakat bir ay sonra çıkan savaş bu konvansiyonun uygulanmasını engelledi.

Bu gizli konvansiyondan ilk defa 1916'da Almanya'yı ziyaret eden Mr. S.S.Mc Clure «Obstacle to Peace, New York, 1917» adlı kitabında sözetmiştir. Anlaşma metninin geniş bir özetini 2 Ekim 1922 tarihli The Daily Herald Gazetesi «Colonial Agreement of 1914 Between Germany and Great Britain» başlığı altında yayınlamıştır. Bu anlaşmanın tam metni Deutsche Bank yetkililerinden Dr. Von Gwinger tarafından Prof. E.M.Earle'ye verilmiştir. İki emperyalist gücün gizli olarak aralarında fikir birliğine vardıkları noktalar şöyle özetlenebilir:

1 — Taraflar Bağdat demiryolunun uluslararası ticaret yönünden arzettiği öneme işaret ederek bu bölgedeki çalışmaları karşılıklı olarak destekleyeceklerini belirtmektedirler. Şöyle ki, İngiltere, demiryolunun yapımını güçleştirecek hiçbir davranışı desteklememeyi, Almanya da İngiltere'nin körfez ve nehir ulaşımı konusundaki imtiyazlarını tanımayı kabul etmişlerdir. İngiltere Osmanlı toprakları içerisinde bu demiryolu ile rekabet edecek yeni demiryolları inşa etmemeyi, yada edecek şirketleri arkalamamayı da (Alman Hükümetiyle açık bir anlaşmaya girişmeden) kabul etmiştir.

2 — İngiltere, Osmanlı gümrük resimlerinin %11'den %15'e çıkmasına itiraz etmeyeceğini, bu arada alkollü içkiler, petrol, kibrit, sigara kağıdı, oyun kağıdı, şeker gibi tüketim maddeleri üzerine konacak, Bağdat hattının yapımında kullanılacak gelirleri sağlamaya yönelik vergileri yada vergi zamlarını anlayışla karşılayacağını belirtmiştir.

3 — Bağdat hattının son noktası Basra olacaktır. Basra ile körfez arasındaki ulaşım imtiyazlarının tamamı

İngiliz nüfuz bölgesine girmektedir. Bu bölgede Almanlar hiçbir şekilde demiryolu, liman, istasyon v.b. gibi tesisler kurmayacaklardır.

4) Bağdat hattında aynı uzaklık içerisinde benzer nitelikteki malların taşınması için farklı tarife uygulanmayacaktır.

5) Bağdat hattı üzerindeki İngiliz menfaatlarının korunabilmesi amacıyla iki İngiliz üyenin şirketin yönetim kuruluna seçilmesine Alman Hükümeti itiraz etmeyecektir.

6) İki taraf da Asya Türkiye'sinde demiryolu işletme, sulama, ulaşım v.b. gibi konularda ekonomik anlamda bir «açık kapı» siyasetinin ilkelerinin izlenmesine gayret sarfedeceklerdir.

7) İngiltere Çukurova'da sulama tesislerinin Almanya yönünden arzettiği önemi kabul ettiği gibi, Almanya da aşağı Mezopotamya sulamasının İngiltere için önemini tanımaktadır.

8) Almanya Fırat ve Dicle üzerindeki ulaşım için Lord Inchcape'e verilen imtiyazı tanımıştır. Diğer yandan İzmir-Aydın demiryolu ile Bağdat hattının bağlanması konusunda da taraflar anlaşmaya varmışlardır.

9) Şat-ül Arap'ın okyanusa açık bir ulaşım yeteneğine kavuşturulması için taraflar ortaklaşa çalışma koşullarını sağlayacaklarını belirtmişlerdir.

Görüldüğü gibi, iki emperyalist güç, Osmanlı topraklarını kendi yararlarına uygun bir biçimde kendi aralarında pay etmişlerdir. Ashında 12 Kasım 1917'de Başkan Wilson'un Buffalo'da verdiği söylevde, «Alman emperyalizminin yakınoğuyunu eline aldığı ve kana buladığı» biçiminde ileri sürdüğü yargı, İngiltere'yi de kapsayacak şekilde daha da genelleştirilebilir. Gerçekte yakınoğu barışını tehdit eden, o bölgeyi bir savaş alanı haline getiren, sadece Alman emperyalizmi değil, Amerika Birleşik Devlet-

leri'nin de dahil olduğu dünya emperyalist ülkelerinin kendi aralarındaki çekişmeleridir.

Cavit Bey'in bir yerde belirttiği gibi, «Bağdat demiryolu Türkiye'nin siyasi hayatını zehirlemiştir.»⁽⁸²⁾... «Eğer bu hattın imtiyazı yabancı sermayedarlara verilmemiş olsaydı, devrim hükümeti karşılaştığı siyasi ve ekonomik sorunları daha kolaylıkla çözebilirdi.»⁽⁸³⁾

1916'dan savaşa kadar Bağdat demiryolunun taşıdığı yük ve yolcularla aldığı kilometre garantileri şu görünümdedir.

BAĞDAT DEMİRYOLUNUN BİTEN BÖLÜMLERİNDEKİ TAŞIMA VE GELİRLER

Yıl	İşleyen Hat (Km)	Yolcu	Yük (ton)	Km'ye düşen G.S. Gelir (Fr)	Toplam Hükümet Yardımı
1906	200	29629	13693	1368	624028
1907	200	37145	23643	1754	546129
1908	200	52759	15941	1839	529443
1909	200	57026	15364	1936	509565
1910	200	71665	27756	2571	381135
1911	233	95884	38046	3379	238166
1912	609	288833	57670	5315	278785 (*)
1913	609	407474	78845	3786	216295
1914	887	597675	116194	8177	2939983 (*)

(Kaynak E. M. Earle a.g.e.)

Savaş yıllarında hattın inşasına hız verilmiştir. Nihayet İngiliz ordularının Haleb'e girmesinden birkaç gün önce Amanos tünelleri bitmiş ve ilk tren Haleb'e girmiştir.

(*) Bu yıllarda 4500 franklık kilometre garantisi aşılmış, görülen miktarlar şirket tarafından hükümete iade edilmiştir.

■ Chester İmtiyazı

Amerikan emperyalizminin Türkiye'de dışını ilk gösterişi Chester imtiyazı iledir. Bu imtiyazın su yüzüne çıkışı 1907 yılıdır. Fakat kökeni altı yıl öncesine dayanır.

Amiral Colby M. Chester, 1901'de İstanbul'u ziyaret eden U.S.S. Kentucky savaş gemisinin kumandanıydı. Bu gezi sırasında doğu Türkiye'de, o günün geçerli deyimile Ermenistan'da ulaşım imtiyazları elde etmenin kârlı bir iş olacağı intibasına varmıştı. Bu konuda kendisine bazı Ermeni liderlerinin de tavsiyelerde bulunduğu söylenilmektedir. Olayların gelişimi bu söylentilerin doğruluk derecesini artıracak yönde olmuştur.

1907 yılının sonlarında Amiral'in oğlu Arthur Chester, Doğu Türkiye demiryolu projesini tanıtmak amacıyla Türkiye'ye gelmiştir. Aynı günlerde Arthur Moore ve H. Davenport isimli iki Amerikalı da at sırtında bir yakındoğu gezisine çıkmışlardı. Gezileri sırasında Halep-İskenderun arasında inşa edilecek bir demiryolunun bölge ticareti yönünden yaratacağı imkanı görüp, yakından incelediler. Amerika Birleşik Devletleri'ne dönüşlerinde bir grup bankerle bu planı tartıştılar. İki ayrı kanaldan yapılan bu teşebbüsler Amerikan yatırımcılarının ilgisini Doğu Türkiye ve yakındoğuya çekmişti. Nitekim Mart 1908'de Chester, imtiyazı elde etmek için ön temaslarda bulunup cesaret verici bir ilgiyle karşılanınca, olay ön plana geçmiştir.

Ön temaslardan olumlu bir yönde gelişimi üzerine genç Chester demiryolunun geçeceği kesin yolu tesbit etmek amacıyla Halep'e kadar gitmiştir. Bu gezisinde bölgedeki ticaret merkezlerinin hemen tamamından Bağdat demiryolunun geçeceğini öğrendikten sonra Suriye ve Mezopotamya bölgesini bir yana bırakarak Doğu Anadolu bölgesine yönelmeğe karar vermiştir. Bu kararın arkasında Amerikan emperyalizminin uzun vadeli planlarının bulunduğunu

söylemek hiç de hatalı olmaz. 1870'lerden sonra Doğu Anadolu'da yerleşmiş olan Amerikan misyonlarının Ermeni toplulukları içerisindeki ayırıcı propogandaları asır sonunda meyvalarını vermiş, 1890 ve 1900 yıllarında bilinen olaylar ortaya çıkmıştır. Bu olayların hemen ardından Amerikan emperyalizmi bölgede atmış olduğu kültürel adımı ekonomik girişimlerle pekiştirmek istemiştir. Chester, rekabet alanına mali sorunlarını halletmiş olarak çıkmıştır.

Ağustos 1909'un son günlerinde Meclisi Mebusan, Dr. Pastırmacıyan'ın imtiyaz sistemine getirdiği yeni yönemi tasdik ederek Nafia Nezareti'ne Sivas-Süleymaniye (Irak) arasında bir demiryolunun yapımı için en uygun şartları ileri süren grupla ön anlaşma yapma için yetki verdi. Yapılacak yol, Harput, Diyarbakır, Musul ve Kerkük'den geçecekti. Yumurtalık'la bu hattı bağlayan bir demiryolunun yapımı ve diğer bir ek hattın da Bitlis üzerinden Van Gölü'ne ulaşması da plana dahildi. Chester'in temsil ettiği Amerikan grubu, Dr. Pastırmacıyan'ın da etkisiyle ihaleyi kazandı. Fakat başta Sadrazam Hakkı paşa olmak üzere hükümet içinden ve dışından büyük bir muhalefetle karşılaştı. Muhalefet Almanların geniş desteğine sahipti. Nitekim Hakkı Paşa Yumurtalık ek hattının Bağdat imtiyazı ile çeliştiğini ileri sürmüştü. Bütün muhalefete rağmen Chester 1909'un sonlarına doğru Meclisi Mebusan'ın ilgili komitesinden 900 millik bir imtiyazı geçirmeyi başardı. Bundan cesaret alarak A.B.D.'ye döndü ve şirketini kurdu. Şirketin adı «Osmanlı Amerikan Kalkınma Şirketi» idi. 600.000 dolar sermaye ile oluşmuş ve New Jersey eyaletinin kanunlarına göre meydana gelmişti. Ortakları arasında Mc. Arthurs kardeşler, Laidlaw and Company, E.C. Converse and Company, Charles A. Moore gibi gerçek ve tüzel kişiler bulunuyordu. Chester Amerika'da demiryolunu yapıp işletecek şirketi kurmaya çalışırken

İngiliz, Fransız ve özellikle Alman imtiyaz avcıları da Türkiye'de yapılacak bu ve buna benzer Amerikan yatırımlarının önünü alacak tedbirleri gerçekleştirmeğe çalışıyorlardı. Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı da Chester imtiyazını desteklemek kararını tam bu dönemde aldı. 1910 yılına girerken Doğu Anadolu dört büyük kapitalist ülkenin ekonomik savaş alanı haline gelmişti.

15 Mart 1910'da Dışişleri Bakanı Knox, Washington'daki Osmanlı Chargé D'affaires'i Ahmet Rüstem Bey'e hükümetinin Chester imtiyazına verdiği önemi belirten yazılı bir not takdim etti. Bu arada imtiyazın gerçekleşmesinden sonra Türk gümrük resimlerinin %4 oranında artırılmasına A.B.D.'nin karşı koymayacağına da değindi. Böylece A.B.D. diğer emperyalist güçlerin kullandığı yöntemleri aynen uygulayarak Osmanlı devleti üzerinde baskı yapmağa başlamıştı.

Diğer yandan A.B.D. Dışişleri Bakanlığı, Osmanlı Hükümeti'nin adli reformlarla ilgili yeterli garantiyi vermesi halinde adli kapitülasyonları gözden geçirmeğe hazır olduğunu da açıkladı. Dışişleri Bakanı Knox'un Chester projesini, elindeki bütün kozları kullanarak desteklemesine rağmen, Alman muhalefeti bir çığ gibi büyüyordu.

Dışişleri Bakanlığı'ndan geniş yetkiler alan Amerika'nın İstanbul'daki büyükelçisi Straus, Almanlara Çin ve Liberya'daki A.B.D.-Alman ekonomik ilişkilerinin ne denli olumlu sonuçlar verdiğini anlatarak, buna benzer bir işbirliğinin Türkiye'de de gerçekleşebileceğini açıklamaya çalıştı. Bu arada A.B.D.'nin Almanların İran'da uygulanmasını istedikleri «Open Door» siyasetini de destekleyebileceğini belirtti. Bütün bunlara rağmen Doğu Anadolu demiryolları konusundaki Alman muhalefetine gerileme olmadı. Bu arada Almanların Girit üzerindeki Osmanlı egemenlik haklarını tanıması kendileri için olumlu sonuçlar verdi. Almanların çeşitli kanallardan yürüttükleri baskıla-

rın sonucunda imtiyaz Meclisi Mebusan'ın 1910 toplantı döneminde konuşulamadan adalet komisyonuna havale edildi. Almanlar Chester imtiyazının reddedilmesi için İngiltere ve Fransa'da çalışmalar yaptı. Bu güçlerin, imtiyazın gerçekleşmesi halinde, Türk gümrük resimlerinin artırma isteğini reddetmelerini önerdi. Amerikan Dışişleri Bakanlığı bu davranışların etkisiyle Paris, Roma, Saint Petersburg'daki elçilerine bir not göndererek Amerikan yatırımının bu ülkeler tarafından desteklenmesinin sağlanmasını istedi. Paris ve Londra'dan olumlu yankılar geldi. İtalya kesin bir davranış almaktan çekindi, Rusya ise Karadeniz'deki menfaatlarının zedelendiğini ileri sürerek karşıt bir tutum takındı. Fakat Rusya'nın ekonomik durumunun günden güne sarsılmakta oluşu, bu muhalefetin gücünü kırmıştı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı ise, imtiyaza karşı olmamakla beraber, Mezopotamya'daki menfaatlarının savunulması ile bağlı olduğundan ötürü, açık bir destek sağlamadı. Meclisi Mebusan'ın sorunu komisyona havale etmesinden sonra Büyükelçi Straus izin aldı, yerine elçilik birinci müsteşarı Mr. Hoffman Philip bakmağa başladı. İstanbul'da imtiyazla ilgili çatışma ve çalışmaların yoğunlaştığı bir dönemde elçiliğin boş kalmaması için A.B.D.'nin Bükreş'teki büyükelçisi John Ridgely geçici görevle Türkiye'ye tayin edildi. Kendisine verilen talimatta «Başkanın Chester imtiyazı ile yakından ilgilendiği» özellikle belirtilmişti.

Straus yerine Carter tayin edildi. Bu arada Ziya Paşa'nın ziyaretini iade etmek görüntüsü altında dışişleri bakan yardımcılarında Mr. Wilson da 30 Eylül 1910'da olağanüstü temsil yetkileriyle Türkiye'ye gönderildi. Bu ziyaretin asıl amacı Chester projesi ile ilgili uygun bir atmosferi yaratmaktı. Olağanüstü elçi 21 Ekim'de İstanbul'a geldi ve 5 Kasım'da Sultan Mehmet tarafından kabul edildi. Bundan iki gün sonra Sultan, elçi şerefine bir yemek

verdi. 8 Kasım'da sadrazamla buluşan Mr. Wilson, Chester projesini tüm ayrıntılarıyla tartıştı. Sadrazam Bağdat hattı imtiyazının onikinci maddesiyle Mersin-Trablus Şam arasındaki Akdeniz sahil kuşağına yönelecek ek hatların yapımında Almanlara bir öncelik tanındığı için Yumurtalık'a uzanan ek hat imtiyazının verilemeyeceğini kesin bir dille ifade etti. Olağanüstü elçi, A.B.D.'nin Osmanlı mahkemelerinde ve hapishanelerinde yapılacak reformlardan sonra kapitülasyonları (adli olanlar) kaldırmaktan yana olduğunu ifade ederek sadrazam üzerinde etki yapmağa çalıştı. Konuşma imtiyaz açısından umutlu bir havada sona erdi. Umutların arttığı bir sırada sadrazam Meclisi Mebusan'da yaptığı bir konuşmayla, 1830'da A.B.D. ile yapılan kapitülasyon anlaşmasının 4. maddesindeki adli kararlarla ilgili hükümlerin yorumu üzerinde durmuş ve Amerikan Hükümeti'nin kabul ettiği yorum biçimine karşı çıkmıştır. Adli kapitülasyonlardan sonra Türk Maden Kanunu'nun da imtiyazın hükümleriyle çelişme halinde bulunduğunu ileri süren sadrazam, Meclis üyeleri arasında imtiyaza karşıt bir havanın büyümesine yol açmıştır. Sadrazam ve diğer Alman yanlısı milletvekillerinin karşı koymasına rağmen, Nafia Nezareti'ne hakim olan Ermenilerin geniş yardımıyla imtiyaz tasarısı Mayıs 1911'de bir kez daha Meclisi Mebusan'ın gündemine alınmıştır.

1911 sonbaharında nihai müzakereler yaklaşırken Carter'in yerine A.B.D. Dışişleri Bakanlığı'nun en seçkin diplomatlarından olan W.W. Rochild'in Petersburg'dan alınarak tayin olunması, durumun biraz daha ciddileştiğini göstermektedir. Görüşmeler yaklaşırken Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi parçalanma haline gelmişti. Meclisi Mebusan, Ekim ayında konuyu görüşmeğe karar verdiğinde, şirketin hiçbir temsilcisi İstanbul'da bulunmuyordu. Meclisin kış döneminin açılışından beş gün sonra şirket, imtiyazın elde edilmesi için yatırdığı 88.000 dolarlık

depoziti çekmek istedi. Durumu haber alan A.B.D. Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Şefi, New York'a giderek şirketin parayı çekmemesini, yakın bir gelecekte imtiyazın sağlanacağını söyledi. Şirketin çekimsizliğine rağmen imtiyaz kanunu 20 kasımda Meclise getirildi, tartışmalar başladı. Tartışmalar beş-altı celse sürdü. Nihayet 11 Aralık'ta A.B.D. Elçisi Rochild, sadrazama şirketin depoziti çektiğini ve imtiyaz teşebbüsü ile ilgili müracaatını geri almak istediğini bildirdi. Böylece Chester projesi Meclis'te oylamaya fırsat kalmadan öldü. Aralık 1911 tarihi, Amerikan emperyalizminin yakınoğudaki faaliyetlerinin dönüm noktasıdır. Diğer kapitalist güçler bu bölgede Amerika'yı, geçici de olsa, mağlup etmişlerdi.

Chester projesinin bağımsızlık savaşının hemen arkasından tekrar canlandığını görüyoruz. Bu kere projenin kapsadığı demiryolları daha geniş bir alana yayılmıştı. Fakat çalışmanın yoğunluğu gene Doğu Anadolu üzerindedi. Ankara Anlaşması'na göre Musul bölgesi Türkiye sınırları içerisinde kaldığı için, bölgede çıkarılan petrole el atma, imtiyaz gerçekleştirildiğinde mümkün olacaktı. Türkiye ise Lozan'daki tartışmalarda A.B.D.'nin desteğini sağlamak için Chester imtiyazına taraftar görünmekteydi. O günlerde çıkan gazetelerde imtiyazın sağlayacağı bu avantaja açıkça değiniliyordu.⁽⁸⁴⁾ İkinci Chester teşebbüsü Amerika'lılar açısından Ortadoğu petrol alanında bir köprü başını sağlamak, Türkiye için de, Lozan'daki pazarlıklarda kendisini arkalayacak bir gücü elde etmek biçiminde özetlenebilir. Nitekim imtiyaz tartışmalarının iki Lozan konferansı arasında yer alması, bu politikanın bir nevi delilidir.

Mütareke yıllarında A.B.D., Türkiye ile yakından ilgilenmeye başlamıştı. O günlerde İstanbul'daki Amerikan Baştemsilcisi Amiral Bristol, emrindeki deniz kuvvetlerinin yardımıyla, Anadolu'nun kıyılarında stratejik incele-

meler yaptırmıştı. Akdeniz'de daimi bir deniz gücü bulundurmaya düşünen A.B.D. Bahriye Bakanlığı, Yumurtalık'ta bir deniz üssünün kurulması için ön çalışmalara başlamıştı. Bahriye Bakanı Mr. Denby, Yumurtalık limanı ve ikinci Chester imtiyazı için «Akdenizde gemilerimize ucuz petrolü sağlayacak, güvenilir bir limanı daima aramalıyız,» demektedir.⁽⁸⁵⁾

Bu dönemde hazırlanan «U.S. Bureau of Naval Intelligence»in raporunda şöyle denilmektedir:

«Bizim, özellikle tütün ve petrol alanında, yakınoğuda geniş çıkarlarımız vardır. 1919 başlarında birkaç Amerikan savaş gemisine yakınoğuda görev almak için İstanbul'a gitmeleri emredildi. Bunlar donanmanın en iyi gemileriydi. Yakınoğudaki görevlerinin maliyeti gemi başına 4 milyon dolardı. Bu bölgedeki ekonomik kaynakların gelişme imkanlarının araştırılması konusu Amerikan ticari çıkarları açısından, bu gemilerdeki uzmanlar vasıtasıyla, büyük bir dikkatle incelendi. İstanbul'da resmi yada gayriresmi A.B.D. temsilciliklerine deniz kuvvetlerinin haber alma servisleri bütün imkanlarıyla yardım etti. Deniz kuvvetlerinin, ticari firmalara mevcut işleri elde etmelerindeki yardımlarının yanısıra, incelemeleri sonucunda ortaya çıkan iş imkanlarını tanıtmada konusunda da ellerindeki bütün bilgileri firmalara verme suretiyle geniş yardımları görülmüştür. Savaş gemilerinden biri devamlı olarak Samsun limanında tutulmuş, A.B.D.'nin tütünle ilgili çıkarları bu vasıtayla gayet güzel bir biçimde savunulmuştur. Bölgede Amerika ile ticaret yapan gruplar üzerinde bu tip gösterilerin moral (?) etkisi olmuştur.»

Türk ordularının İzmir'e girmesinden sonra Amerika bölgedeki çıkarlarını savunabilmek için açık kapı politikasına dört elle sarılmıştır. Amerika'nın yakınoğu ticaret odası, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı üzerine devamlı bir baskı kurmuştur. Bakanlığa sunulan bir

raporda, «Yakınoğu'daki Amerikan çıkarlarının gelişme imkanı hemen hemen sınırsız gibidir. Bu bölge, özel A.B. D. teşebbüsleri için açık bir alandır. Barışın imzalanması ile büyük bir imparatorluğun yayıldığı topraklar iktisadi gelişmeye (?) açık bir görünümle ortaya çıkacaktır.» denilmektedir.

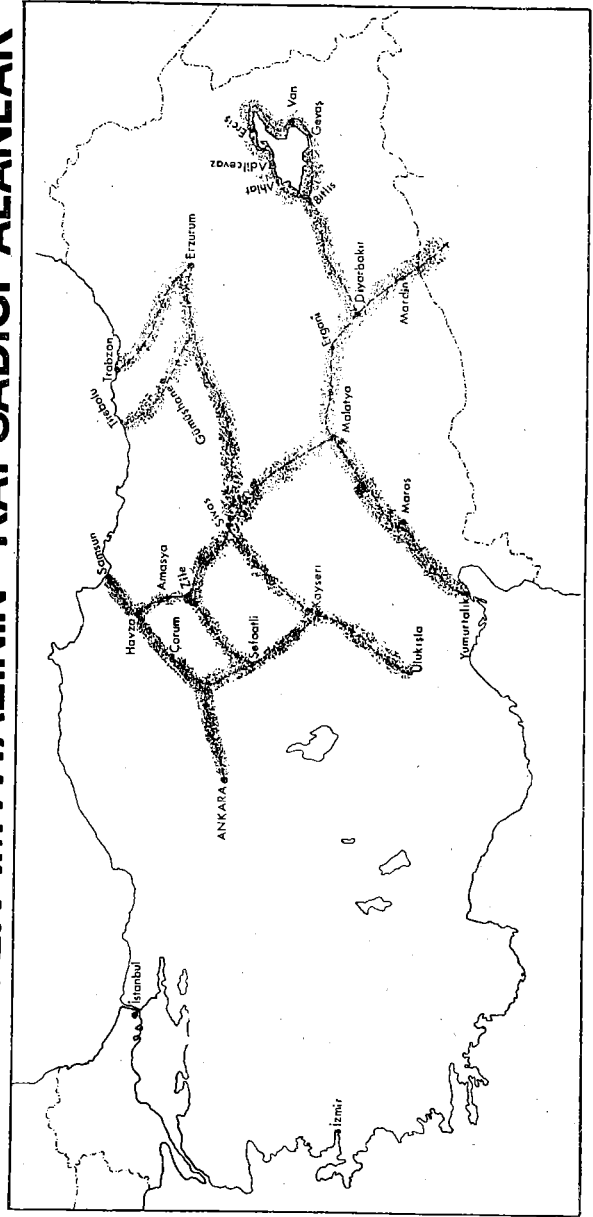
O günlerde Amerika'yı ziyaret etmekte olan milletvekili Dr. Fuat Bey'in şerefine verilen bir yemekte Amerikan Ticaret Odası Başkanı şunları söylemiştir: «Bizim yakınoğuda elde etmeyi düşündüğümüz hiçbir politik amacımız yoktur. Ne toprak istiyoruz, ne de ayrıcalık isteyen haklar. Davranışlarımızdaki temel fikir (hiçbir seçkinliğe sahip olmadığımız apaçık bir alan olan) Türkiye ile ticari ilişkilerimizi geliştirirken, oraya sermayemizi götürürken, bir tek şey istiyoruz: Open Door (Açık Kapı).»⁽⁸⁶⁾

1920'lerde Amerikan sermayesinin Türkiye'ye gelişini Alman emperyalizminin takip ettiği yolu izlemiştir. Bu sermayenin şampiyonluğunu yapanlar daha önce Almanlar için söylenen «Türk toprağı işgal etmemiş bir ülke»... «Düyunu umumiye ile ilgisi yok» gibi deyimleri Amerika için de aynen tekrarlamışlardır.

Büyük Millet Meclisi uzun süren tartışmalardan sonra 19 Nisan 1922'de imtiyazı kabul etmiştir. O günlerde yayınlanan Tevhidi Efkar Gazetesi'nde Chester imtiyazı ile ilgili şu satırları okuyoruz:

«Chester imtiyazını heyecanla kabul ettik. Böylece Lozan'da Amerika Birleşik Devletleri'ni kendi tarafımıza çektiğimizi umuyoruz. Bütün umutlarımıza rağmen, Amerika bizim isteklerimize karşı garip bir tutum içerisinde. Chester imtiyazının kabulünden hemen sonra Fransa ve İngiltere barış yolunda inatçı bir tavırla karşımıza çeşitli engeller çıkardılar. Eğer biz barış imzalanmadan Chester imtiyazını kabul etmemiş olsaydık Lozan'da karşımıza çıkan güçlüklerin %90'ını peşinen önlemiş olurduk.»⁽⁸⁷⁾

2. CHESTER İMTİYAZININ KAPSADİĞİ ALANLAR

Chester imtiyazı, kanımızca, Musul konusundaki İngiliz isteklerine karşı bir denge sağlamak için kabul edilmiştir. Fakat İsmet İnönü'nün sonradan yaptığı konuşmalarda imtiyazın bazı çıkar grupları tarafından bir oldu bitiyle kabul edildiği intibarı da uyanmaktadır. İnönü Lozan anlaşması konusunda kendisine yöneltilen eleştirileri cevaplandırırken, Büyük Millet Meclisi'nde şunları söylemiştir:

«...Bir an için Lozan'da bazı hatalar yaptığımı kabul edelim. Fakat Amerika'dan gelen iki serserinin Chester projesi adı altında Anadolu'nun yarısından fazlasını kapsayan bir imtiyazı elde etmeleri sonucu Lozan'da karşımıza çıkan güçlükleri size anlattım mı? Bu imtiyaz konferansın geri kalması, yeni bir savaşın çıkmasının eşğine kadar bizi getirdi. Bu güçlükler sebepten kimlerdir: İki Amerikalı, parası bile olmayan iki Amerikalı.»⁽⁸⁸⁾

Bu da gösteriyor ki, bir bağımsızlık savaşının hemen arkasından, daha silahlar bile soğumadan emperyalist güçler, Anadolu üzerine pazarlıklarını sürdürmüşler ve bağımsızlık savaşını gerçekleştirmiş bir ülkenin Meclisi içerisinde kendilerine ortaklar bulabilmişlerdi. Chester imtiyazının gerçek yüzünü en iyi biçimde bir Amerikalı yazar tanımlamıştır:

«Bağdat demiryolu imparatorluk Türkiye'sinin gelirlerini ipotek etmişti. Chester imtiyazı ise Milliyetçi Türkiye'nin tabii kaynaklarını ipotek ediyordu.»⁽⁸⁸⁾

İmtiyaz gerçekleşmedi. Bunun nedeni, Amerikan sermayesinin yakınoğuda İngilizlere karşı, geçici de olsa, bir yenilgiyi kabul etmesidir.

6 | Son Perde

■ Sonuca Doğru

«Enver Harbiye Nazırı olmasaydı Türkiye Dünya Savaşına girmezdi, imparatorluk yıkılmazdı,» diyenler çoktur. Hâlâ İttihadı Terakki dışındaki bir alternatifin çöküntüyü önleyeceğini ileri süren, bunu ciddi olarak tartışan tarihçilerimiz vardır. Oysa sorun, temelde, bağımsızlık sorunudur. Osmanlı İmparatorluğu savaş başında tüm karşıt iddialara rağmen bağımsızlığını yitirmiş bulunuyordu. Bir yarı sömürge halindeydi. Savaşa girip girmeme, girildiğinde taraf seçme, yöneticilerinin idareleri içinde, ellerinde olan bir şey değildi. Kısacası Osmanlı devleti bu savaşta sürüklenmiştir.

Alman ekonomik etkisinin 1913'den sonra imparatorluğu demirden bir çember içerisine aldığı görülmektedir. İttihadı Terakki, Bâbüâli Baskını'ndan sonra iktidara bütün gücüyle sahip olmuştu. Cemiyetteki ileri gelenler, tam bağımsızlıktan yana, o günün koşulları içerisinde devrimci bir niteliğe sahiptiler. Fakat aydın-halk kültür ikileşmesinin sivriliği, ellerindeki imkanların bu sivriliği gidermek-

ten yoksun oluşu, onların da «yalnız insan» grubu biçiminde oluşmalarına sebep oldu. Yalnızdılar, yurt içerisinde iktidara yanaşmada çıkarları olan iş çevreleri dışında dayacakları hiçbir güç yoktu. Halklarından ayrı düşürülmüşlerdi. Bu durum onlara, yurt dışında müttefikler arattı. Bu müttefik Almanya yada İngiltere olabilirdi. El uzatana bağlıydı bu seçim... Eğer İngilizler bu iktidarı ekonomik alanlarda desteklemiş olsalardı, Enver İngilizci olurdu. Enver'in, Talat'ın bir tarafı tutmaları, zorunlulukların onları sürüklemesi sonucudur.

O günlerde devletin içinde bulunduğu ekonomik dar boğazı şu örnek çok güzel belirlemektedir:

Savaşın başlamasından az önce, zengin bir Amerikan iş adamı, Mr. Beelings yatı ile İstanbul'u ziyaret etmiştir. O günlerde A.B.D.'nin büyükelçisi olan Mr. Morgenthau'dan zengin işadammın gelişini duyan Osmanlı hükümetinin ileri gelenleri, Beelings'e binbirgece masallarını hatırlatan bir karşılama merasimi düzenlemişlerdir. Talat Paşa özel bir ilgi gösterir, Şerkl Doryan'da verilen ziyafete Enver Paşa düğününü yarıda bırakıp gelir. İstenen sadece 5 milyon dolarlık bir borçtur.

Yabancı gözlemcilerin belirttiği gibi, «Talat ve İttihadı Terakki Cemiyeti, Orduyu, Bahriyeyi, Maliyeyi yeniden örgütlemek için yabancı bir gücün yardımına dayanmak zorunluğundaydı. Osmanlılar kendilerine özgü bir sanayi yaratmak istiyorlardı. Bütün bunları yaparken diğer yabancı güçlerin müdahalelerinden korunmak için bir güçlü devletin arkalamasına muhtaçtılar.»⁽⁹⁰⁾

İşte, yabancı bir ülkeye dayanarak kalkınma reçetesinin özeti budur. Kendi halkına dayanarak, tam bağımsız bir biçimde ekonomik kalkınmasını sürdüremeyen aydınların içine düştükleri kısır döngü en açık biçimde bu gözlemde ifadesini bulmaktadır.

İttihadı Terakki'nin yöneticilerine muhtaç oldukları

desteği yalnız Almanya sağladı. Talat Paşa'nın Alman yardımları için ileri sürdüğü şu düşünceler çok ilginçtir:

«Bu ülkeyi kendi kaynaklarımızla ayakları üstünde durduramayacağımızın farkındayız. Bu durumda Almanların bize sağladığı gibi teknik ve maddi yardımlardan yararlanmak zorundayız. Memleketimizi yeniden inşa edip, savunabilecek hale gelinceye, kendi kendimize yeterli oluncaya kadar Alman yardımını almaya devam edeceğiz. O gün gelince Almanlara yirmi dört saat içerisinde güle güle deriz.»⁽⁹¹⁾

Talat Paşa o beklenen günün gelmeyeceğine inanamıyordu. Ekonomi bilgisinin yetersizliği, olayları tüm açıklığı ile görmesini engellemişti. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu bağımlı oluşunun sonucunda, gücünün yetemeyeceği bir savaşa sürüklendi. Fakat Talat'ın beklediği o kurtuluş günü gelmedi. Almanlar yanında savaşa sürüklendikten sonra, İttihadı Terakki liderlerinin, özellikle Talat'ın gözü kapalı bir Almancı olduğunu söylemek zordur. Örneğin A.B.D. Büyükelçisi Morgenthau, anılarında, «Ben Talat'ın isteyerek Alman oyuncağı olduğuna hâlâ inanamıyorum,» demektedir.⁽⁹²⁾

Ülkede bazı biçimsel dönüşümler yapmak çabasında olan Talat ve arkadaşları, ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik koşullardan ötürü, hiçbir zaman (arzularına ve hatta iddialarına rağmen) bağımsız bir eyleme sahip olamamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya savaşına girişi bile yöneticilerin kontrolü dışında meydana gelmiştir. İngiltere Osmanlıların Almanya'nın yanında savaşa girmesini istemiştir ve bunu da gerçekleştirmiştir. Kısacası Osmanlı hükümeti savaşa girip girmeme, yada taraflardan birini arkalama konusunda özgür değildi.

O günlerin İngiliz Dışişleri Bakanı olan Edward Grey'in anılarında, dünya savaş başındaki tarafsızlarla ilgili olarak şu düşünceleri okuyoruz:

«Tarafsızları o günlerde dört grupta ele almak mümkündür:

«i) Müttefiklere sempatisi olan yada tam karşıt olmayan, fakat herhalde savaş dışı kalmaları bize yararlı olacak devletler: İspanya, Norveç, Danimarka, Hollanda, Orta ve Güney Amerika ülkeleri.

«ii) Alman yanlısı tarafsızlar: Türkiye, Bulgaristan ve İsveç.

«iii) Müttefiklere meyilli, onlardan yana savaşa girmeleri yararlı olacak devletler. İtalya, Romanya, Yunanistan.

«iv) A.B.D.»⁽⁹³⁾

Türkiye'nin tarafsızlığı konusunda Edward Grey şunları ileri sürmektedir:

«Önümüzde takip edebileceğimiz iki yol vardır: Hindistan'dan gelen müslüman askerlerin Süveyş'ten geçip Fransa'ya varmalarına kadar Türkiye'nin savaşa girmesini her ne bahasına olursa olsun engellemek, sonunda da Türkiye'nin karşı yandan (bizden bir provokasyona uğramadığı intibamı vererek) savaşa katılmasını sağlamak.»⁽⁹⁴⁾

Görüldüğü gibi, İngiltere Türkiye'nin savaşta tarafsız kalmasını pek istememektedir. Nitekim, Türkiye'nin savaşa girdiği tarihten (30 Ekim 1914) altı hafta önce İngiliz Savunma Bakanlığı, Abadan ve Basra'nın işgali için gerekli emirleri vermiş bulunmaktaydı.

İngiliz askeri birliklerinin Türkiye topraklarına girme emri Eylül 1914'te verildi. Hindistan'daki İngiliz kuvvetlerinin bir kısmına kumanda eden General Walter Sinclair'e Abadan, Basra ve Aşağı Mezopotamya'daki stratejik yerleri, özellikle Şat-ül Arap'daki ulaşımı kontrol etmek amacıyla kuvvet kullanması, Türklerin karşı koyması halinde de ateş açması emredilmişti. Bu davranışlar da, Osmanlıların Almanya'ya yanaşma nedenlerinden biridir.

«General Walter Sinclair'e verilen emir şu biçimdedir:

«Hindistan E.F. Grup Kumandanlığına;

«1) Sizin gruba verilen vazife, Basra Körfezi ağzında egemenliği sağlamaktır. Askeri zorunluluklar dışında (Bunların tam tarifi yapılmamakta) Türkiye'ye karşı silah kullanma durumunda bulunmayacaksınız.

«2) Aşağıdaki nedenlerden ötürü Abadan Adası'nı işgal edeceksiniz:

a — Petrol tasfiyhaneleri, depo ve boru hatlarını korumak,

b — Bölgenin savunması için gerekli tedbirleri almak,

c — Bölgedeki Arap kabilelerin Türkiye'ye karşı düşmanca olan davranışlarını desteklemek...»

Emrin bundan sonraki bölümünde Türkiye'ye karşı kışkırtılmış bulunan Şeyh Bin Suud, Muhammerat ve Küveyt şeyhleriyle olan ilişkilerin nasıl düzenleneceği anlatılmaktadır.

Emrin nihayetinde «Her durumda vaziyetinizi güçlendirecek bütün askeri ve siyasi kararları almahsınız. Gerektiğinde Basra da işgal edilmelidir» denmektedir.

Nitekim bu hazırlıklar kısa dönemde meyvasını vermiş, Osmanlı İmparatorluğunun savaşa girmesinden 22 gün sonra (22 Kasım 1914'te) Basra İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsız kalması için müttefikler her türlü baskıyı yapmışlardır. Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nin başyazısında, «Müttefikler İsviçre'nin seferberliğini tarafsızlığa aykırı bulmamakta, buna mukabil Türkiye'nin seferberliği komşularına yapılan bir tehdit gibi değerlendirilmektedir,» yargısını verdikten sonra, «Bu durumda Avrupalıların verecekleri garantilere inanmak ve güvenmek akılsızlık olur,» denmektedir. Türkiye, Göben ve Breslau zırhlılarının Kırım'ı bombardı-

manından sonra bile tarafsız kalmanın yollarını aramıştır. O günlerde Talat Paşa A.B.D. Elçisi Morgenthau'ya «Çar hükümetini tatmin edebilecek bir özrü dilemeğe hazır olduğunu» bildirmiştir.

«Goben» ve «Breslau» savaş gemilerinin ilginç bir düzen sonunda Türkiye'ye sığınmış oldukları da artık meydana çıkmıştır. Bu kaçış ve sığınmanın hikayesini, gene A.B.D. büyük elçisi Morgenthau'nun kaleminden izleyelim:

«Bu iki geminin durumu gerçekten ilginçti. Bir kere savaşın başlamasından az önce, Fransız ve İngilizlerin egemenliğindeki Akdeniz'e yollanmış olmaları garipti. Her iki gemi de, ana limanlarından, bütün ikmal olanaklarından çok uzakta bulunuyorlardı. Bir hücum halinde nereye kaçabilirlerdi? Nitekim Messina'da bulunurlarken İtalyan filosunun bir bölümü tarafından sarılıp, limanı yirmidört saat içerisinde terketmeleri söylenmişti. İngiltere Otranto körfezindeki savaş gemileri vasıtasıyla Dalmaçya'ya girerek, Avusturya limanı olan Pola'ya sığınma imkanını kapatmıştır. İngiliz donanması aynı zamanda Süveyş ve Cebelitarık'ı da kontrol etmekteydi. Gemilerin kaçabileceği tek geçit (Boğazlar) adeta düzenli olarak kontrol dışı bırakılmıştı. Boğazlara kadar ustaca bir tertiple sürülen bu gemiler sonunda İstanbul'a demirlediler.»

Oykünün bundan sonraki bölümü hepimizce bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu bir oldu bittinin sonucu savaşa girmiştir. Bunun sorumluluğunu kişilere yüklemek, sorunları düzeyden ele almadan başka bir şey değildir. Bağımlı bir ülkede kişilerin arzuları, ancak sömürgecilerin isteklerine uygun olduğu sürece bir anlama sahiptir.

Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilan etmesinden sonra İstanbul'da meydana gelen olaylar, bir savaş halinde imparatorluğun karşılaşacağı zorlukları gösterme yönünden anlatılmaya değer.

Seferberliğin ilan edilmesiyle birlikte, bütün Türkiye'yi kapsayan ekonomik bir bunalım da açığa çıkmıştır. Büyük kazançlar peşinde koşan spekülâtörler ekonominin her kesimine el atmışlardır. Bu arada hükümet de hemen her gün çıkardığı kararnamelerle, zorunlu olup olmadığı fazla incelemeden, birçok mala el koymaktaydı. Özellikle büyük fiyat artışlarını önlemek amacıyla gıda maddeleri üzerindeki kontroller artırılmıştı. İstanbul'da Ağustos 1914'de ekmek bulmak bir mesele haline gelmişti. Bazı semt fırınlarına müşterilerin hücumları güçlkle önleniyordu. Kömür tasarruf edebilmek için elektrik ve tramvay hizmetleri azaltılmıştı. Nihayet ağustos sonlarına doğru hükümet geniş bir paniği engellemek amacıyla bütün banka muamelatına elkoymuş ve bankaları kapatmıştı. Savaşın Avrupa'yı kaplaması, İttihadı Terakki Hükümeti'ne uzun zamandır beklediği bir fırsatı verdi. 10 Eylül 1914'te bütün elçiliklere dağıtılan bir bildiri ile kapitülasyonların 1 Ekim 1914'ten itibaren kaldırılacağı açıklandı. Yabancı ülkeler bu karara itiraz ettilerse de, savaş halinde oluşları, Osmanlı İmparatorluğu üzerine baskı yapmalarını engelledi. Savaşın Türk ekonomisi ve toplumu üzerindeki bütün olumsuz etkilerine rağmen, Türk Hükümeti, yüzyıllar boyunca ilk defa kendi vatanında bazı kararları almada özgürlüğü nihayet duymuştu. Ne yazık ki, bu özgürlük, tam bağımsız bir davranışa dayanmadığı için geçiciydi. Nitekim savaş bittiğinde imparatorluk, ekonomik yönden tam bir ölüm halinde bulunuyordu. 1908 devrimcilerinin bütün iyi niyetlerini ortaya dökerek yaptıkları kurtuluş çırpınışı, (tam bağımsızlığın mevcut olmamasından ötürü) bir netice vermemiş, devlet kurtulamamıştı.

İmparatorluğun savaş içerisindeki gerçek durumunu belirtmek için Türk Ordusu'nun dört savaş yılı içerisindeki kayıplarına bir göz atmak kafidir. Çünkü Türk Ordusu, dört yıllık savaş süresince ülkenin geçmekte olduğu dar bo-

ğazi en fazla duyan gruptu. Dördüncü yıl sonunda, Çanak-kale savaşlarının korkunç kayıpları bir yana bırakılacak olursa, Ordunun zayıtı şu görünümdeydi:

TÜRK ORDUSUNUN KAYIPLARI
(Hastane raporlarına göre)

Savaş Yılları	Hasta S.	Yaralı S.	Hastalıktan Ölenler S.	Yaralanarak Ölenler S.
Birinci yıl	409 560	223 537	57 462	21 988
İkinci yıl	873 079	314 936	126 216	21 986
Üçüncü yıl	947 075	42 667	133 469	8 081
Dördüncü yıl	844 878	122 697	84 712	7 407
Toplam	3 054 592	711 837	401 859	59 462

(Kaynak: Birinci Dünya Savaşı ile ilgili yapıtlar.)

Açıktır ki, bu verilere, savaş sırasında düşman tarafından öldürülenler, hastanelere getirilmedikleri için, dahil değildir. Mamafih bu nitelikteki zayıtı da katarsak, gene de hastalıktan ölenlerin sayıca kabarıklığına erişilemez. İmparatorluk savaş sırasında düşmandan çok iç sorunların kayıplarıyla uğraşmıştır. Salgın hastalıklar ve açlık, devletin her köşesine kadar yayılan örgütsüzlük v.b. gibi problemler, zaten yıkılmaya hazır olan düzeni kökünden sarsmış, savaşın sonunda paylaşılmaya hazır hale getirmiştir...

■ *Ölünün Tabutu üzerinde*

Bu eski bir korsan şarkısıdır. Öldürülen, varlığı paylaşılan kimselerin tabutları başında korsanların söyledikleri zafer türkülerinden biridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girdiği andan itibaren emperyalist güçler, bu

türküyü mırıldanmağa başlamışlar, ganimetin nasıl paylaşılacağını aralarında kararlaştırmışlardı. Ganimetin payedilmesi zannedildiği gibi kolay olmadı. Bu konuda savaş süresince tam altı gizli anlaşma imzalandı. Bazen emperyalist güçler birbirlerinden habersiz paylaşma masasına oturuyorlardı. Bu gizli anlaşmalar sırayla şunlardır:

i) Fransız-Rus-İngiliz Gizli Anlaşması. Bu anlaşma 1915 Martında yapıldı, anlaşmanın temel hükümlerinden birinde İstanbul Rusya'ya bırakılıyordu.

ii) Sazanov-Paléologue Anlaşması. Bu anlaşma iki dış işleri bakanı arasında 26 Nisan 1916'da imzalandı. Rusya ile Fransa'nın Türkiye'deki nüfuz bölgelerini tayin etmekteydi. Bu anlaşma ile Rusya, Kuzeydoğu Türkiye'deki 60.000 milikarelik bir bölgeyi elde ediyordu. Erzurum ve Trabzon bu bölgeye dahildir. Fransa'ya da Akdeniz kıyılarında Çukurova'dan batıya uzanan zengin bölgeler bırakılmıştı.

iii) Sykes-Picot Anlaşması. Bu anlaşma Fransa-İngiltere arasında Mayıs 1916'da gerçekleştirildi. Bu anlaşma ile Fransa güneyde Akra'ya kadar uzanan bütün Suriye sahillerine elkoyuyordu. İskenderun, İngiliz ticaretine açık bir transit limanı haline getirilmekteydi. Diğer yandan Dicle vadilerine kadar uzanan Suriye bölgesi de Fransız nüfuz sahası olarak kabul edilmişti.

iv) Londra Anlaşması. Bu anlaşma özellikle İtalya'nın yararlarını belirleyen bir belge olarak 26 Nisan 1915'de imzalandı. Anlaşmaya göre Antalya ve çevresi İtalya'ya veriliyordu.

v) St. Jean de Maurienne. Bu anlaşma Ağustos 1917'de tamamlandı. Anlaşmaya göre, İtalya'nın İzmir ve çevresinin işgal etmesi kararlaştırılmıştı.

vi) Clemenceau-Lloyd George anlaşması. Bu anlaşma ile Fransa Musul üzerindeki haklarını İngiltere'ye devretmekteydi.

Savaşın sonra müttefikler Türkiye üzerindeki tartışmalarını bu anlaşmalara dayamak istemişlerdi. Ne var ki, Sovyet devriminin gerçekleşmesi, Beyaz Rus ordularının kesinlikle mağlubiyeti anlaşmalardan Rusya'nın çekilmesi sonucunu vermiştir. Paris'te Osmanlı İmparatorluğu barış anlaşmasının geç imzaya sunulması, biraz da beyaz Rus ordularının alacağı sonuçları beklemenin neticesidir. Diğer yandan İngiltere'nin Akdeniz'deki deniz egemenliği dengesinin kendi aleyhine bozulmaması için İtalya'ya sırt çevirmesi, İzmir ve yöresini Yunan nüfuz alanı olarak kabul etmesi, müttefiklerin kendi aralarındaki çatışmaları da büyütüştür. Bu arada A.B.D.'ne Ermenistan'ın ve Marmara çevresinde kurulacak, Panama kanalındaki yönetimi yansıtan bir devletin mandasının bırakılmak istenmesi barış görüşmelerini daha geciktirmiştir. Bu arada A.B.D. bu tekliflere kesin bir cevap verebilmek için bir senato tahkik komisyonunu Anadolu'ya göndermiştir. Bu tahkik komisyonu Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği için uzun bir rapor düzenlemiştir. King Crane komisyonu diye adlandırılan bu komisyonun üyeleri şunlardır:

1) Dr. Henry Churchill King. 1858 doğumlu, ve Oberlin Koleji profesörlerinden.

2) Charles R. Crane. 1858'de doğmuş, Chicago'lu bir işadamı. Kendi adını taşıyan bir şirketin de başında bulunmakta. Bir ara, Başkan Taft tarafından Çin Büyükelçiliğine tayin edilmiş. Bu arada Wilson'un seçim kampanyasını yönetmiş.

3) Prof. Albert Howe Lybyer. Illinois Üniversitesi'nden.

4) Dr. George R. Montgomery (Kuzey Anadolu konusunda teknik danışman.)

5) Yüzbaşı William Yale. Güney bölgeleri üzerinde çalışacak.

6) Yüzbaşı Donald Brodie, Muhasebeci.

7) Dr. Sami Haddad, Lübnan Üniversitesi'nden. Tercüman.

8) Lawrence S. Moore. Yönetici, bir nev'i menejer.

Bu komisyonun Paris Barış Konferansı'na ve A.B.D. Kongresi'ne Anadolu'nun yönetimi ile ilgili tavsiyeleri şöyle özetlenebilir:

a) Doğu Anadolu'da, tamamen bağımsız, A.B.D.'nin mandasında bir Ermeni devleti kurulmalıdır.

b) Batıda, Marmara denizi çevresinde boğazları yönetecek, Panama Hükümeti'ne benzer bir İstanbul devletinin kurulması ve Manda yönetiminin A.B.D.'ye verilmesi uygun olacaktır.

c) Türklerin yoğun olduğu Orta Anadolu'da, Konya çevresinde bir Türk devletinin yaşaması uygun olacaktır. Fakat bu devlet de belli bir süre batı ülkelerinden birinin manda yönetimine bırakılmalıdır.

d) İzmir civarında otonom bir bölge kurulmalıdır. Bu bölgenin mandası Yunanistan'a verilebilir. Bölgenin geleceği, o yörede yaşayan halkın çoğunluğunun isteğine bağlı olmalıdır.

e) Söylenilen bölgelerin sınırlarının tesbiti için, mahalli sorumlularla birlikte çalışacak bir komisyonun teşkili, ve bu komisyonun yönetiminin müttefiklere bırakılması düşünülebilir.

İşte Paris Konferansı, Türkiye konusunda nihai barış konuşmalarına başlayacağı zaman elinde bulunan tavsiyelerden biri de bu rapordur. Kısaca Türkiye paylaşılmıştı. Gizli anlaşmalardaki Rus Çarlığı'nın yerini A.B.D. almıştı. Doğu'da Rusya'ya bırakılması öngörülen yerler Ermenistan Devleti olarak (A.B.D. mandasında) oluşuyor; Boğazlar gene bir manda yönetimi halinde A.B.D.'ye bırakılıyordu...

19. asır süresince yarı-sömürgeleşme sürecini geçiren Anadolu, bu kere tam sömürge oluyordu...

Notlar

- 1) **Hons Kohn**, Western Civilization in Near East. London, 1936 pp. 64
- 2) Bu yargı Prof. Akdağ ile özel bir tartışma sırasında ileri sürülmüştür.
- 3) **Nikolai Bukharin**, Imperialism and World Economy. London 1917, pp. 17 - 44
- 4) **F. S. Rodkey**, Ottoman Concern about Western Economic penetration in the Levant 1949 - 1856, The Journal of Modern History, Vol 30, No 4, pp. 348
- 5) **F. S. Rodkey**; a.g.m.
- 6) **F. S. Rodkey**; a.g.m.
- 7) **C. E. Austin**, Underdeveloped Resources of Turkey in Asia, London 1878, pp. 28
- 8) **C. E. Austin**, a.g.e., pp. 28
- 9) **Zinoviev'in** 1922 Ağustosunda S.S.C.B. Komünist Partisi Genel Kongresi'ndeki söyleviden alınmıştır.
- 10) **D.P. Singhai**, A Turkish mission to Kabul, Journal of Indian History Dec. 1961. Vol. 39. Part III. Serial No. 117, pp. 489
- 11) **D.P. Singhai**, a.g.m.
- 12) British Museum, Add. Mss. No. 39164
- 13) **Hüseyin Cahit Yalçın**, Megrutiyet Anıları, Yedigün Dergisi, 1934

- 14) **V. I. Lenin**; «Events in the Balkan and Persia,» Collected Works, Vol. 15, pp. 33
- 15) **V. I. Lenin**, a.g.m., pp. 34
- 16) **V. I. Lenin**, a.g.m., pp. 35
- 17) **Leipziger Volkszeitung**; (V. I. Lenin, Against Imperialist War) dan naklen
- 18) **Harold Temperley**, British Policy Towards Parliamentary and Constitutionalism in Turkey (1830-1914), The Cambridge Historical Journal, Vol. IV No. 2, pp. 156 - 191
- 19) **Harold Temperley**, a.g.m.
- 20) **Harold Temperley**, a.g.m.
- 21) Bu muhaberat (F. O. 78/1431 29 May. 1859, F. O. 195/619 20 Aug. 1859, 96/26, 23 - 28 July. 1860) No. lu arşivlerde bulunuyor.
- 22) **Harold Temperley**, a.g.m.
- 23) **Layard**, Unpublished Memoirs B. M. Add. Mss. 39838
- 24) **Layard**, a.g.el yazması
- 25) F. O. 363/5/1769, Tenterden private Papers.
- 26) State Papers, Parliamentary debates, July. 1890
- 27) **Harold Temperley**, a.g.m.
- 28) **Harold Temperley**, a.g.m.
- 29) **Şerif Mardin**, Genç Türklerin İktisadi Düşünceleri, mimeo S.B.F.
- 30) British Documents on the origins of the war. 1898-1914, Vol. V. The Near East, London 1928, pp. 293
- 31) **A. Canip Yöntem**, Ömer Seyfettin, A. Halit Kitabevi, 1946
- 32) **Şerif Mardin**, a.g.e.
- 33) Bu mektuplar (Abdülhamide verilen jurnaller) Yıldız Sarayında ele geçirilip imha edilmeyenleri kapsamaktadır.
- 34) British Documents on the origins of the war; pp. 263
- 35) **G. F. Abbot**, Turkey in Transition, London, 1909. pp. 3
- 36) **G. F. Abbot**, a.g.e., pp. 4
- 37) **G. F. Abbot**, a.g.e., pp. 14
- 38) **G. F. Abbot**, a.g.e., pp. 64
- 39) **G. F. Abbot**, a.g.e., pp. 17
- 40) British Documents on the origins of the war, pp. 319
- 41) Manastır İngiliz Konsolosu Mr. Geary'nin Edward Grey'e yazdığı 28 Ağustos 1910 tarihli mektubundan alınmıştır. (The Balkan Wars pp. 208).
- 42) **Osman Nuri**, Mecellei Belediye, İstanbul, (Kemal Tahir, Yorgun Savaşçı say. 130).

- 43) **Tekinalp**, The Turkish and Pan Turkish Ideal, Admiralty War Staff Intelligence Division. London. 1912. Secret
- 44) **Asya Türkiyesinin Emperyalist ülkelerce Rumeliden daha önde geldiğini 20. asır başlarında Mezopotamya ve Suriye üzerindeki çekişmeler göstermektedir.**
- 45) **E. Mead Earle**, Turkey. The Great Powers and The Bagdad Railway. (A study in Imperialism), London, 1923, pp. 46
- 46) **E. Mead Earle**, a.g.e., pp. 41
- 47) **E. Mead Earle**, a.g.e., pp. 50
- 48) **E. Mead Earle**, American Missions in the Near East, Foreign Affairs Vol. 7, No. 3, pp. 398
- 49) **E. Mead Earle** a.g.m.
- 50) **E. Mead Earle** a.g.m.
- 51) **Clarence Richard Johnson**, Constantinople to - day, New - York, 1922
- 52) **Dimitri Dimov**, Sarı Dünya, İstanbul 1967
- 53) **Virginia Cowles**, The Russian Dagger, London 1969
- 54) **A. Emin Yalman**, The Development of Modern Turkey as measured by its press. Columbia University, New - York say. 117
- 55) **Eliot Grinnel Mears**, Modern Turkey, New - York, 1924, say. 364
- 56) **E. G. Mears**, a.g.e., say. 357
- 57) **Doç. Gündüz Öçtin'in** semineri (İktisat Fakültesinde verilmiş bir konferans)
- 58) Maliye Bakanlığı Yıllıkları
- 59) **E. G. Mears**, a.g.e., say. 285
- 60) Bu yargıyı bütün ekonomik tarihlerde bulabiliriz.
- 61) **H. I. Hoskins**, British Routes to India, London, 1928, pp. 133
- 62) **H. L. Hoskins**, a.g.e., pp. 80 ve sonrası
- 63) **H. L. Hoskins**, a.g.e.
- 64) **H. L. Hoskins**, a.g.e., pp. 150 - 155
- 65) **H. L. Hoskins**, a.g.e., pp. 134
- 66) **H. L. Hoskins**, a.g.e. Bu yargıya çeşitli yerlerde rastlanmaktadır.
- 67) **A. Emin Yalman**, Turkey in the world war. Yale, 1920, say. 85
- 68) **E. Mead Earle**, a.g.e., pp. 110 ve sonrası.
- 69) **E. Mead Earle**, a.g.e., pp. 101
- 70) **E. Mead Earle**, a.g.e., pp. 101
- 71) **E. Mead Earle**, a.g.e., pp. 103

- 72) E. Mead Earle, a.g.e., pp. 107
 73) E. Mead Earle, a.g.e., pp. 95
 74) Gündüz Öçtin'in semineri
 75) E. Mead Earle, The Secret Anglo - German Convention of 1914 regarding Asiatic Turkey. Political science quarterly, New-York, 1923, Vol. 38. pp. 24-44
 76) E. Mead Earle, a.g.e., pp. 138
 77) Jostrow, Bağdat Hattı ile ilgili incelemesi
 78) E. Mead Earle; a.g.e., pp. 130
 79) M. Kennedy Chapman, Great Britain and the Bagdad Railway (1888 - 1914) Massachusetts 1948 pp. 202
 80) Hüseyin Cahit Yalçın, a.g.e.
 81) M. Kennedy Chapman, a.g.e., pp. 92 ve sonrası
 82) E. Mead Earle, a.g.m.
 83) E. Mead Earle, a.g.e., pp. 233
 84) Tevhid-i Efkar ve diğer gazeteler bu konuda geniş spekülasyon yapıyorlardı.
 85) Current History, Vol. XIV. No. 2 May. 1921
 86) E. G. Mears, a.g.e., pp. 584 ve sonrası,
 87) Tevhid-i Efkar, Nisan 9
 88) İnönü'nün bu söylevinin dili düzeltilmiştir
 89) E. M. Earle, a.g.e., pp. 341
 90) H. Morgenthau, Ambassador Morgenthau's Story, London 1918 pp. 35
 91) H. Morgenthau, a.g.e., pp. 26 - 34
 92) H. Morgenthau, a.g.e., pp. 72 ve sonrası
 93) Edward Grey, Twenty - five years (1892 - 1916) London, 1928, Vol II, pp. 122
 94) Edward Grey, a.g.e., pp. 122

İçindekiler

Önsöz	5
1. Görünüm	9
☐ Levantlar Dünyası ve Osmanlı İmparatorluğu	9
☐ 19. Asır Avrupası	17
☐ 19. Asır Osmanlı İmparatorluğu	28
2. Reformlardan Borçlanmaya	32
☐ İthal Edilen İslahat	32
☐ Borçlandırma	37
☐ Ülke İpotek Ediliyor	41
☐ Denge Uzmanlığı Bir Çözüm Getirir mi?	48
3. Anayasa Devrimleri	53
☐ Anayasa ve Batı	53
☐ Birinci Anayasa Devrimi	57
☐ İkinci Anayasa Devrimi	61
☐ Karşı Devrim	74
☐ İkinci Anayasa Devriminde Düşün Hayatı	77

4. Kültürel Paylaşım	85
☐ İngiliz Etkisi	86
☐ Fransız Etkisi	88
☐ Alman Etkisi	95
☐ ABD'nin Etkisi	97
☐ Diğer Ülkelerin Durumu ve Azınlıklar	104
5. Ekonomik Paylaşım	110
☐ Dışa Bağlılık	110
☐ Bağdat Demiryolu	119
☐ Chester İmtiyazı	147
6. Son Perde	157
☐ Sonuca Doğru	157
☐ Ölünün Tabutu Üzerinde	164
Notlar	169

ANT'ın ÖTEKİ KİTAPLARI

- SAVAŞ ANILARI (2. Baskı) Che Guevara, 10 Lira
- SİYAH İKTİDAR Stokely Carmichael 7,5 Lira
- NAZİM HİKMETİN POLEMİKLERİ Kemal Sülker, 7,5 Lira.
- GERİLLA NEDİR Alberto Bayo, 5 Lira
- SABAHATTİN ALİ DOSYASI Kemal Sülker, 7,5 Lira
- YAŞANTIM Yevtuçenko, 5 Lira
- ROMAN GİBİ Sabiha Sertel, 15 Lira
- ANARŞİZM Duclos - Cohn Bendit 7,5 Lira
- DÜZENİN YABANCILAŞMASI İdris Küçükömer, 7,5 Lira
- MİLLİ KURTULUŞ CEPHESİ Douglas Bravo, 5 Lira
- ÇIZGILI DÜNYA Ferruh Doğan, 5 Lira
- TÜRKİYE'DE İLERİCİ AKIMLAR Yıldız Sertel 15 Lira

- DİNLE YANKEE, Wright Mills, 10 Lira
- MAVİ GÖZLÜ DEV (Nazım Hikmet ve sanatı) Zekeriya Sertel, 10 Lira.
- ZAPATA, Robert P. Millon, 5 Lira
- OSMANLI TOPLUM YAPISI. Dr. Muzaffer Sencer, 10 Lira
- HILAFET VE ÜMMETÇİLİK SORUNU, Mehmet Emin Bozarslan, 12,5 Lira
- GERİ BIRAKTIRILMIŞ TÜRKİYE, Dr. Sedat Özkol 5 Lira.
- PENTAGONİZM, Juan Bosch, 5 Lira.
- LİDERLER DİYOR Kİ, Abdi İpekçi, 10 Lira.
- MARKSİZMIN TEMEL KİTABI (Toplatıldı) Emile Burns,
- GERİLLA GÜNLÜĞÜ (Toplatıldı) Che Guevara

Roman Dizisi

- İNCE MEMED I (9. Baskı) Yaşar Kemal 15 Lira.
- İNCE MEMED II (2. Baskı) 15 Lira
- ORTADİREK Yaşar Kemal, 15 Lira
- YER DEMİR GÖK BAKIR (3. Baskı), Yaşar Kemal, 15 Lira
- ÖLMEZ OTU (2. Baskı) Yaşar Kemal, 15 Lira
- UÇ ANADOLU EFSANESİ Yaşar Kemal, 10 Lira

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçiliği'nde uzun yıllar görev alan Mr. Aubrey Herbert, İngiliz gizli haber alma servisi tarafından Talat Paşa ile görüşmek üzere Şubat 1921'de Almanya'ya gönderilmişti. Aubrey bu konuşmayı sonraları yayınladığı anılarında şöyle anlatır :

"...Çok soğuk bir kış günü, 26 Şubat 1921'de Ruhr bölgesine çok yakın bir köy olan Hamm'da Talat ile buluştuk. Gece saat 21.00 civarında bulunduğum otele gelen Talat zayıflamış, hasta görünümlü bir adam halini almıştı. Cülecek elimi sıktı. Bir süre Ermeni sorunu üzerine konuştuk ... Sık sık Ermeni olaylarının Batı'da büyütüldüğünü söylüyordu ... Bir ara,

"-Sizler anlamadınız. Oysa biz bütün Osmanlı ülkesini size sunmuştuk. Siz bunu elinizin tersiyle ittiniz, Almanya'nın kollarına attınız bizi, dedi."

1908 devriminin liderlerinden en önemlisi, belki en halktan yana olanı, Türkiye'nin kurtuluşunu böyle görüyordu. Dış güçlere dayanmaksızın ülkenin kendi ayakları üzerinde duramayacağına içten inanıyordu. Osmanlı aydınının kendi halkından kopuşunun, dış güçlere dayanarak devleti kurtarmak isteğinin tüm çaresizliğini görürüz bu sözlerde. Kitap bu gerçeğe, gizli kalmış birçok belgeyi açığa çıkartarak ışık tutmaktadır.